

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Politické procesy a jejich dopad na život a dílo
Josefy Slánské ve světle archivních pramenů**

Kristýna Bekrová

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Hlaváček

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 5. 2014

.....

Podpis

Poděkování

Mé poděkování patří především Mgr. Jiřímu Hlaváčkovi za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnoval. Dále bych velmi ráda poděkovala paní Martě Slánské nejen za zpřístupnění a možnost využití archivních materiálů z osobního archivu její matky, bez kterých by tato práce vůbec nemohla vzniknout, ale i za projevenou důvěru. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině za podporu, trpělivost a slova povzbuzení.

OBSAH

1 ÚVOD	1
2 METODOLOGIE	4
2.1 Výzkumné otázky a cíle.....	4
2.2 Struktura práce.....	5
2.3 Charakter pramenů.....	6
2.4 Archivní výzkum.....	8
2.5 Analytické a interpretační postupy.....	10
2.6 Etické otázky výzkumu.....	13
2.7 Návrh projektu do budoucna.....	14
3 ŽIVOT A DÍLO JOSEFY SLÁNSKÉ	17
3.1 Biografie Josefy Slánské do roku 1948.....	17
3.2 Období po únoru 1948.....	25
3.3 Proces a internace.....	27
3.4 Léta 1953 – 1956.....	36
3.5 Od roku 1963 do rehabilitace.....	40
3.6 Pražské jaro a jeho dozvuky.....	50
3.7 Charta 77.....	60
3.8 Vývoj po roce 1989.....	70
4 ZÁVĚR	79
5 ARCHIVNÍ PRAMENY	85
6 LITERATURA	87
7 PŘÍLOHY	89

1. ÚVOD

Budou to už 3 roky, co pracuji u paní Marty Slánské jako hospodyně. Není podstatné, jaká je náplň mé práce, ale spíše skutečnost, že jsme v každodenním kontaktu. Myslím, že jsme si na sebe poměrně brzy zvykly a začaly budovat vztah, o kterém dnes mohu říci, že přesáhl hranice pracovního poměru zaměstnanec - zaměstnavatel.

Priznám se, že v první chvíli jsem si Martu Slánskou s Rudolfem Slánským nespojila. Měla jsem základní povědomí o politických procesech 50. let, přesto mě nenapadlo, že ta na první pohled silná a sebedůvěrou oplývající žena je dcerou právě Rudolfa Slánského. Poté, co jsem se seznámila s jejím životním příběhem blíže, jsem byla skutečně ohromena a dodnes na něj pohlížím jako na nebývale inspirativní.

Myslím, že budování důvěry mezi dvěma lidmi je proces dlouhodobý, možná celoživotní. V určitém bodě však úzkostlivá snaha chránit si své soukromí začíná povolna opadat. Člověk je schopný se vůči druhé osobě otevřít a s leccím se ji svěřit. Zprvu se naše rozhovory týkaly založení její realitní kanceláře a zážitků spojených především s její prací. Později jsme se pak bavily i o jejím dětství, o vztahu s matkou, ale i o každodenní realitě spojené s minulým režimem. Byla to právě paní Marta Slánská, která ve mně vzbudila touhu dozvědět se víc o době, o které se dodnes mluví se značnou dávkou opatrnosti. Při jednom z rozhovorů, mi nabídla, jestli bych nechtěla uspořádat archiv její matky, Josefy Slánské. Bylo to právě v době, kdy jsem hledala téma své bakalářské práce. S nadšením jsem její nabídku přijala. Zároveň jsem ji požádala, zdali by bylo možné archivní materiály použít i pro mou budoucí práci. Souhlasila.

S osobním archivem Josefy Slánské přede mnou nikdo systematicky nepracoval. Data z archivu nebyla povětšinou nikde publikována¹ a prozatím nebyla ani jiným způsobem uveřejněna nebo zpřístupněna. Prameny, s kterými pracuji, jsou svou povahou tedy zcela jedinečné. Osobně věřím, že právě tato skutečnost je jedním z největších přínosů mé práce.

Archiv byl neuspořádaný, což se promítlo v časové náročnosti mé práce. Materiály v něm byly chaoticky naskládány v plastových přepravkách. Trvalo mnoho hodin, než jsem je alespoň „nahrubo“ prošla a mohla začít uvažovat o možném tématu práce. Od samého začátku práce s archivem jsem byla fascinovaná tím, co vše Josefa Slánská za svůj život

¹ Výjimku tvoří kniha Josefy Slánské *Zpráva o mém muži*, několik otisknutých rozhovorů s Josefou Slánskou a přepis rozhovoru s Karlem Bartoškem, který vyšel v jeho knize *Český vězeň* (BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha, 2001.)

prožila. Narodila se před vypuknutím 1. světové války a dožila se listopadové revoluce i rozpadu Československa. Současně mě i velmi zaujalo její svědectví o politickém procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s jejím manželem Rudolfem Slánským, které vylíčila ve své knize *Zpráva o mém muži*.²

Z těchto důvodů jsem se rozhodla pro téma *Politické procesy a jejich dopad na život a dílo Josefy Slánské ve světle archivních pramenů*. Ve své práci se snažím odkrýt postoj Josefy Slánské k procesu s Rudolfem Slánským a zároveň zachytit jeho proměnu v 60. až 90. letech minulého století na základě studia různorodých pramenů osobní a oficiální povahy. Vycházím z předpokladu, že v důsledku významných historických událostí spojených s 2. polovinou 20. století a s nimi bezprostředně nabytých zkušeností došlo u Josefy Slánské k posunu v interpretaci politického procesu s jejím manželem, ale i jeho dějinného, a především biografického, významu. Soustředím se na způsob, jakým se Josefa Slánská v průběhu svého života vracela k politickému procesu jak v rovině osobní, tak i veřejné, oficiální. Věnuji se především významným historickým mezníkům 2. poloviny 20. století jakými jsou léta 1963, 1968, 1977 a 1989.

Pracuji s dokumenty převážně soukromé povahy, nezkoumám objektivní pravdivost faktů, ale záznamy vlastních prožitků, postojů a myšlenek Josefy Slánské. Zajímá mě její specifická životní zkušenost a vlastní interpretace prožitých událostí. Cílem mé práce je dosáhnout hlubšího porozumění životnímu osudu Josefy Slánské na pozadí sociální reality „doby po-procesové.“

Do své práce jsem se rozhodla zařadit i biografii Josefy Slánské do roku 1948, protože nebyla dosud žádná vydána a ani neexistuje žádná sekundární literatura věnující se alespoň částečně jejímu životu. Jedinou výjimkou je rozhovor s Josefou Slánskou, který vyšel v knize Karla Bartoška *Český vězeň*.³ Měla jsem potřebná data a tedy i možnost tuto biografii napsat. Myslím, že by byla obrovská škoda této příležitosti nevyužít. Zároveň se domnívám, že je podstatné pro kvalitu práce se dobře orientovat v celém tématu, nejen v jeho části. Bylo nezbytné se seznámit s životním příběhem Josefy Slánské v jeho úplnosti, nevytrhávat jednotlivé informace z kontextu.

Vlastní práci jsem rozdělila na dvě hlavní části - na část metodologickou a na část věnující se životu Josefy Slánské. V metodologické části popisují jak samotný archivní výzkum, tak i následnou analýzu a interpretaci dat. Její součástí je pak i návrh výzkumného

² SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda. Praha, 1990.

³ BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha, 2001.

projektu do budoucna včetně naznačení realizace dalšího zpracování osobního archivu Josefy Slánské. V druhé části se pak soustředím na život Josefy Slánské, především pak v 2. polovině 20. století. Svou bakalářskou práci hodlám dále rozpracovat do práce diplomové. Pokud to bude možné, ráda bych práci rozšířila především o rozhovor s dcerou Josefy Slánské, Martou Slánskou, za použití metody orální historie.

2. METODOLOGIE

2.1 Výzkumné otázky a cíle

Ve své bakalářské práci se věnuji reflexi politických procesů 50. let 20. století v životě a díle Josefy Slánské, manželky generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského odsouzeného k trestu smrti v roce 1952 za vedení „protistátního spikleneckého centra.“ Práce odkrývá osobní postoj Josefy Slánské k těmto událostem a zároveň se snaží zachytit jeho proměnu v 60. až 90. letech minulého století na základě studia různorodých pramenů osobní a oficiální povahy. Pozornost je věnována především významným dějinným mezníkům 2. poloviny 20. století jakými jsou léta 1963, 1968, 1977 a 1989.

Ve své práci nahlížím na politický proces s manželem Josefy Slánské jako na zásadní zlom, který se dennodenně promítal v jejím dalším směřování. Snažím se postihnout veškeré oblasti jejího života, které byly ovlivněny touto tragickou událostí. Ve své práci usiluji o hlubší porozumění životnímu osudu Josefy Slánské na pozadí sociální reality doby „po-procesové.“

Proces s protistátním spikleneckým centrem Josefě Slánské, ale i její rodině a nejbližšímu okolí, doslova ze dne na den převrátil život vzhůru nohama. Její životní cesta připomínala horskou dráhu - jednou nahoře, jednou dole. Právě tato skutečnost mně osobně připadá neobyčejně zajímavá, proto se v práci zaměřuji také na proměnu vztahu společnosti a letitých přátel k osobě Josefy Slánské.

Pracovní hypotéza vychází z předpokladu, že v důsledku významných historických událostí 2. poloviny 20. století a s nimi bezprostředně nabytých zkušeností, došlo u Josefy Slánské k posunu v interpretaci politického procesu s jejím manželem, ale i jeho dějinného, a především biografického, významu. Analýza pramenů se soustředí na způsob, jakým se v průběhu svého života Josefa Slánská k těmto událostem vracela, jak v rovině ryze osobní tak i veřejné, oficiální. Současně sleduji proměny jejích postojů a názorů, jež bezprostředně souvisí s prožitou událostí. Zároveň bych ráda přiblížila i dopad procesu na každodenní život Josefy Slánské a jejích dětí.

Součástí práce je i biografie Josefy Slánské do roku 1948. K jejímu zařazení jsem měla hned několik důvodů. Jedním z těch nejdůležitějších je fakt, že postava Josefy Slánské je pro dnešní generaci prakticky neznámá, na což má mimo jiné vliv i skutečnost, že k osobě a životu Josefy Slánské neexistuje žádná sekundární literatura. Jedinou světlou výjimku

představuje rozhovor, který vyšel v knize Karla Bartoška *Český vězeň*. Podstatné pro kvalitu bakalářské práce, ale i pro moji orientaci v tomto tématu, bylo seznámit se s celým životním příběhem Josefy Slánské, nevytrhávat nic z kontextu a vnímat všechny životní peripetie, kterými si prošla, komplexně.

2.2 *Struktura práce*

Vlastní bakalářská práce začíná biografií Josefy Slánské do roku 1948 s přesahem k počátku padesátých let. Biografie je rekonstruována na základě archivních pramenů a dále pak z knihy Josefy Slánské *Zpráva o mém muži*⁴ a částečně i z rozhovoru s Karlem Bartoškem. Následuje kapitola Období po roce 1948, která velmi stručně popisuje události po únorovém převratu, kdy se KSČ chopila moci. Tuto kapitolu jsem se rozhodla zařadit až v průběhu práce. Téma převratu a prvních politických procesů se pro Josefu Slánskou stalo traumatem, se kterým se snažila vyrovnat po celý život.

Následující kapitoly se věnují samotnému procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským, jeho věznění, popravě a současně probíhající internaci Josefy Slánské spolu s dětmi a jejich následnému nucenému pobytu ve vyhnanství v obci Rázová na Moravě. Tyto kapitoly mají spíše popisný charakter. Opět se jedná o rekonstrukci minulosti na základě archivních pramenů. Základem pro jejich napsání byla kniha Josefy Slánské. Jelikož archiv Josefy Slánské byl zakládán až na samém sklonku padesátých let, jsou tyto kapitoly poskládány z jejích vzpomínek, nikoli z dobových textů. Tato skutečnost s sebou přinesla i jistá metodologická specifika. Při práci jsem musela vzít v úvahu, že na její vzpomínky měl vliv její další životní osud.

Další kapitoly jsou psány v přímé souvislosti s důležitými životními mezníky v životě Josefy Slánské. Zajímám se především o dobové úvahy, postoje a názory samotné autorky. Každá z kapitol je vždy uvedena stručnou charakteristikou doby, především pak aktuálními společenskými a politickými událostmi. Následně pracuji s dobovými texty, které reflektují prožitky samotné autorky. V této části práce se věnuji především roku 1963 a s ním spojené rehabilitaci Rudolfa Slánského a vrácení členství Josefě Slánské v KSČ, období pražského jara, kdy Josefa Slánská dostala poprvé možnost veřejně vyprávět svůj životní příběh, éře Charty 77 a jako poslední v řadě pak vývoji po roce 1989.

Bakalářská práce je jasně chronologicky strukturovaná. Pro tuto podobu jsem se

⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda. Praha, 1990.

rozhodla, protože se domnívám, že nejlépe odráží životní vývoj, kterým Josefa Slánská prošla. V jednotlivých etapách jejího života dochází k několika výrazným změnám – od „druhé dámy republiky“ k tovární dělnici, od zaryté komunistky k jedné z prvních chartistek. Výsledkem této práce by tak mimo jiné mělo být i zachycení a přiblížení vnitřní názorové proměny Josefy Slánské. Zároveň se v tomto zpracování nápadně ukazují i samotná změna vztahu společnosti právě k její osobě.

2.3 Charakter pramenů

Pracuji především s archivními materiály, které jsem získala z osobního archivu Josefy Slánské, s jejichž využitím dala souhlas její dcera, Marta Slánská. Jedná se zejména o osobní deníky, úvahy a vyprávění. Specifický pramen pak představují její neodeslané dopisy. Psávala je po nocích, když nemohla usnout, pro svou dceru Martu, pro blízkého přítele, ale i pro mrtvého manžela. Bylo pro ni snadnější vyprávět své příběhy konkrétní osobě. Zároveň pro ni psaní mělo terapeutický účinek, zbavovala se všech hrůz minulých let, o kterých ještě nebyla připravena mluvit. Jak přiznala v rozhovoru s Karlem Bartoškem, drtivou většinu textů obvykle následující ráno zlikvidovala. Ty, které nezničila, se staly základem pro její knihu *Zpráva o mém muži*, kterou jsem do své práce rovněž zahrнула.

Dále používám rozhovory s Josefou Slánskou a to at' už ty otištěné v nejrůznějších denících, tak i původní minimálně upravované verze, které jsem v archivu našla. V neposlední řadě pak rozhovor Karla Bartoška, který vyšel v jeho knize *Český vězeň*, která je sbírkou rozhovorů s politickými vězni z 50., 60. a 70. let.

Biografická část práce rovněž vychází ze studia výše zmíněných typů dokumentů. Na základě znalosti archivních materiálů jsem se pokusila o rekonstrukci a interpretaci průběhu života Josefy Slánské do roku 1948. Jedná se o biografii epizodickou, která se soustřeďuje pouze na určitou fázi života Josefy Slánské.⁵ Nicméně biografické prvky jsou nutně z povahy výzkumu obsaženy ve většině kapitol této práce.

Pracuji s dokumenty osobní povahy, nezkoumám objektivní pravdivost faktů, ale záznam vlastních prožitků, postojů a myšlenek. Soustředím se na hlubší porozumění životnímu osudu Josefy Slánské na pozadí sociální reality „doby po-procesové.“ Z těchto důvodů vycházím ze zásad kvalitativního výzkumu, který odhaluje „*neznámé skutečnosti*

⁵ HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. str. 131.

*o sociálních a sociálně psychických jevech, /.../. Kvalitativní výzkum zachycuje jevy v jejich dynamice a zejména v jejich podmínění, a proto se orientuje na pochopení smyslu jednajících subjektů.*⁶

Pro kvalitativní výzkum je pak charakteristický induktivní způsob dosažení poznání. *„Indukcí (z řečtiny navedení) míníme proces získávání poznání, který je založen na usuzování z jednotlivého na obecné.*⁷ Předpokládám, že na základě analýzy a interpretace dílčích pramenů získám informace, které mi pomohou k obecnějšímu poznání zkoumané reality.

Klady, ale i zápory studia dokumentů stručně a výstižně shrnul H. Jeřábek: *„Mezi hlavní přednosti studia dokumentů patří možnost studia výpovědí, jinak nedostupných subjektů. Výpověď není nikterak zkreslena výzkumníkovými dotazy, lze ji označit za spontánní. Tvůrce dokumentu tak snáze uvede i velmi osobní a intimní informace. Na druhou stranu si ale výzkumník musí uvědomit, že pracuje s dokumenty, které primárně nebyly určeny pro výzkum, vzniká tu určité vychýlení oproti ideálnímu stavu zjišťování. Zároveň výzkumníkovi mnohdy chybí informace potřebné k porozumění dokumentu.*⁸

O osobě a životě Josefy Slánské je k dispozici jen malé množství informací. Dokumenty z osobního archivu jsou tedy v tomto směru o to vzácnější. Jejich analýza mi umožnila zkoumat časově poměrně vzdálené období. Často pracuji s daty, které jsou soukromé povahy. Převážná většina dokumentů nebyla určena pro další osobu.⁹ Autorčiny výpovědi tak obsahují i velmi osobní informace, které jsou pro výzkum nepochybně důležité a zajímavé. V průběhu práce jsem si uvědomila, že plusem, stejně tak ale i mínusem, práce s dokumenty je jejich uzavřenost. Práce s dokumenty je nereaktivním způsobem sběru dat.¹⁰ Neměla jsem vliv na podobu autorčina sdělení. Její výpověď nebyla vyvolána dotazem, probíhala samovolně, nezávisle na mojí osobě. Tudíž nemohlo dojít třeba ke zkreslení informací formou a způsobem kladení otázek. V určitých tématech jsem však neměla možnost proniknout do problematiky hlouběji, než mi sám dokument dovolil. Několikrát jsem se pak dostala i do situace, kdy bylo určité téma jen takřkajíc naťuknuto a autorka od něj rychle utekla. Na začátku práce jsem bojovala i s nedostatkem informací

⁶ SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001. str. 26.

⁷ VANĚK, Miroslav; MŮCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. str. 124.

⁸ JEŘÁBEK, Hynek. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: katedra sociologie fakulty sociálních věd UK, 1993. str. 81.

⁹ Výjimkou jsou na příklad otisknuté rozhovory, nedešlané dopisy nebo básničky pro vnuka Davida.

¹⁰ HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. str. 132.

nutných k pochopení souvislostí. Tento problém však s postupem práce mizel. S rostoucím počtem přečtených textů se mi jednotlivé izolované informace začaly postupně spojovat a souvislosti mezi nimi se začaly jevit jasnějšími.

2.4 Archivní výzkum

Pro moji práci má zcela zásadní význam využití archivních pramenů získaných z osobního archivu Josefy Slánské. Bezpochyby největší předností mé práce je skutečnost, že jsem získala přístup k datům, která ve většině případů nebyla nikde publikována. Ráda bych v tomto místě zdůraznila, že s osobním archivem Josefy Slánské přede mnou nikdo systematicky nepracoval. Zkoumaná data jsou tak svou povahou zcela unikátní. Součástí této práce je i návrh výzkumného projektu do budoucna včetně naznačení realizace dalšího zpracování osobního archivu Josefy Slánské.

Archivní výzkum byl časově velmi náročnou složkou realizace této práce. Tím, že byl archiv zcela neutříděný a postava Josefy Slánské pro mě prakticky neznámou, bylo složité se v archivu zorientovat. V přípravné fázi jsem si přečetla knihu Josefy Slánské *Zpráva o mém muži* a knihu Karla Bartoška *Český vězeň*, abych získala představu o základních biografických údajích. Zároveň jsem si pro lepší orientaci v rodinných vazbách vytvořila pracovní rodokmen, který jsem v průběhu práce doplňovala. Nezbytnou součástí práce bylo i přečtení odborné literatury věnující se dobovým událostem.

V první etapě vlastního archivního výzkumu jsem archiv prošla, abych si vytvořila základní představu o tom, jaké materiály a v jakém rozsahu se zde nacházejí. Následně jsem vytřídila materiál, který zcela zjevně nebyl součástí archivu.. Jednalo se například o reklamní letáky, nová nepoužitá blahopřání nebo prázdné pořadače a desky. Zároveň jsem vytřídila osobní materiály příbuzných Josefy a Rudolfa Slánských. Jednalo se především o osobní dokumenty a korespondenci Richarda Slánského, bratra Rudolfa Slánského. Poté jsem podle níže uvedeného třídícího schématu rozčlenila archiválie pozůstavitelky:

- písemnosti týkající se bezprostředně její osoby (osobní doklady, deníky);
- korespondence (oficiální, osobní, rodinná);
- písemnosti vyplývající z její veřejné činnosti nebo tvorby (rukopisy politických statí a projevů, vědeckých prací nebo literárních děl);
- ilustrační materiál mající vztah k životu a dílu původce fondu (novinové výstřižky,

kritiky, osobní tisky)¹¹

Zároveň jsem v každé části dodržovala chronologické uspořádání archiválií. Teprve ve chvíli, kdy jsem získala ucelený obraz o tom, co se v archivu skutečně nachází, jsem blíže specifikovala téma své práce. V zájmu co největšího zjednodušení, jsem se pokusila téma jak časově, tak obsahově jasně vymezit.

Následná etapa byla časově nejnáročnější. Bylo nutné nashromáždit relevantní data pro výzkum a vytvořit tematický katalog, který by soustřeďoval pouze ty dokumenty, které se pojí s daným tématem. Bylo nutné znovu projít archivní prameny, blíže se s nimi seznámit a následně vytřídit pro práci relevantní materiál. V této etapě výzkumu jsem vyřadila korespondenci.

Ve své práci se soustředím především na rekonstrukci a vykreslení zásadních momentů života Josefy Slánské. Nemyslím si, že by korespondence obsahovala rozporuplné informace, které by nebyly v souladu třeba s deníkovými záznamy. Kdybych s korespondencí pracovala již v této části práce, hrozilo by, že bych zabředla v maličkostech. Dostala bych se do stavu „přesycení“ informacemi a bylo by velmi komplikované odlišit zajímavé od důležitého. Ve své práci bych dále ráda pokračovala a do budoucna počítám s využitím korespondence.

Nyní chci přiblížit, jakým způsobem jsem archivní materiály v práci používala. Při přepisu ukázek textů jsem striktně dodržovala jejich původní podobu. A to včetně gramatických chyb, překlepů, interpunkce, ale i zvýraznění textu podtržením a podobně. Abych zdůraznila, že nejde o můj překlep nebo chybu, ale o skutečnou podobu textu, používala jsem zkratku *{sic}*. Domnívám se, že možné chyby v originálním textu mohou poukázat na další skutečnosti, které s nimi úzce souvisejí. Mohou odrážet například vysoký věk autora, ale třeba i jeho psychické rozpoložení při psaní daného textu.¹²

Část rukopisů byla jen obtížně čitelná. V tomto případě jsem nečitelná slova doplnila na základě kontextu celého textu. Pokud to nebylo možné, nahradila jsem chybějící slova pomlčkami, do složené závorky jsem uvedla jejich počet a do poznámky pod čarou pak, na základě vlastního úsudku, jejich nejpravděpodobnější verzi.

¹¹ ŠŤOURAČOVÁ, Jiřina. *Úvod do archivnictví*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. str. 139.

¹² Dokladem tohoto tvrzení mohou být například texty z 1. poloviny 90. let. Josefě Slánské bylo přes osmdesát let. Rukopisy z této doby jsou velmi špatně čitelné. Z písma je jasně znatelné, že se jí v okamžiku záznamu silně třásla ruka. Většina výpovědí z tohoto období je zmatených, úvahám chybí konce, svá tvrzení velmi často opakuje. V textech se objevují i gramatické chyby. Dalším příkladem může být i deníkový zápis z roku 1965, který je depresivní. Písmo je rozřesené a její projev je silně emotivní. Spíše než o souvislý text se jedná a rychlý záznam nejnítěrnějších pocitů a myšlenek.

Většinu postojů, úvah a názorů Josefy Slánské uvádím na přímých citacích. Jelikož jde o dokumenty ryze soukromé povahy, které nejsou v této době pro čtenáře žádným způsobem dohledatelné, chtěla jsem je uvést v jejich originální podobě a nikoli je parafrázovat. Přímá citace je vždy uvedena v uvozovkách a je napsána kurzívou. Zároveň je v poznámce pod čarou přesně uvedeno, odkud je daná část textu citována. Pokud neměla část textu přímé citace žádný vliv na její celkové vyznění, považovala jsem ji za zbytečnou, vypustila jsem ji. Vynechaná část v textu je vždy označena takto: /... /.

Následné zkoumání relevantních dokumentů bude probíhat prostřednictvím obsahové analýzy. Pravidla této metody krátce nastíním v následující kapitole.

2.5 Analytické a interpretační postupy

„V dokumentech se projevují osobní vědomé i nevědomé postoje, hodnoty a ideje.“¹³ Prostřednictvím obsahové analýzy dokumentů lze porozumět těmto individuálním sdělením na jejich významové rovině. Obsahová analýza se může zabývat jak obsahem sdělení, tak i jeho formou, popřípadě i samotným autorem. Tato metoda se však nutně neváže jen k písemným výpovědím, zcela běžně *„se používá k vyhodnocování obsahu komunikace všeobecně.“¹⁴* Možnosti jejího užití jsou tedy velmi široké.¹⁵ M. Disman definuje obsahovou analýzu jako objektivní metodu analýzy sdělení. Upozorňuje, že by různí výzkumníci při práci se stejnými materiály měli dojít vždy ke shodným výsledkům.¹⁶ *„Výhodou dokumentů je to, že jsou mimo sféru vlivu výzkumného procesu. Výzkumník je zpracovává, ale nijak nemění, Dokument je věcí naprosto nedotknutelnou.“¹⁷*

Analýza patří mezi základní postupy a nezbytné nástroje jakékoli vědecké práce.¹⁸ Podle Dvořákové je v prvotní fázi analýzy nutné jasně si definovat, jak bude vytvořena kategorie.¹⁹ Vzhledem ke struktuře práce jsem se rozhodla kategorie konstituovat jako tematické oblasti, které jsou vždy vztažené k určitému časovému období. Pracovala jsem

¹³ HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. str. 132.

¹⁴ SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva: *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001. str. 130.

¹⁵ DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2011. str. 168.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva: *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001. str. 131.

¹⁸ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. str. 164.

¹⁹ DVOŘÁKOVÁ, Ilona: *Obsahová analýza/ Formální obsahová analýza/ Kvantitativní obsahová analýza. Antropowebzin, 2/2010* (Dostupné z antropologie.zcu.cz)

především s klasickými dějinnými mezníky, které se do značné míry překrývaly s význačnými životními daty samotné Josefy Slánské. Výběr relevantních dat pro výzkum nejprve probíhal na základě data vytvoření. Zaměřila jsem se na dokumenty, které byly vytvořeny v období dané dějinné události, nebo v bezprostředně následujících letech. Tuto skupinu dokumentů jsem si okopírovala a důkladně přečetla. Následně jsem si v textu zvýraznila důležité tematické oblasti, jež se určitým způsobem váží k politickému procesu s manželem Josefy Slánské. Následně jsem porovnávala výskyt jednotlivých témat, a na základě četnosti jejich výskytu, jsem jim přisoudila určitý stupeň důležitosti. Ke každému období mi tedy vznikla řada stěžejních tematických oblastí. Některá témata se objevila ve dvou i více kategoriích. Tato témata jsem následně znovu podrobně analyzovala. K jednotlivým tematickým oblastem jsem si vytvořila mentální mapu, abych snadněji odhalila všechny souvislosti a roviny spojené s daným tématem v daném časovém úseku. Následně jsem zkoumala proměny významů spojené s tematickou oblastí napříč chronologicky uspořádanými dějinnými událostmi. Díky tomuto zpracování pak bylo poměrně snadné odhalit časová období, kde dané tematické oblasti viditelně chyběly. Tato skutečnost se tak rovněž stala předmětem analýzy a interpretace. Ty tematické oblasti, které se v daném časovém období objevily poprvé, jsem vztahovala k době jejich vzniku. Na základě znalosti odborné literatury věnující se jednotlivým dějinným etapám jsem se snažila analyzovat a interpretovat, proč se právě toto téma v té či oné době vyskytuje a proč je důležité. Až po této části práce jsem mohla začít pracovat s texty, jejichž datace nebyla uvedena a nemohla být odvozena přímo z jejich vlastního obsahu.²⁰ Tyto texty jsem opět okopírovala, přečetla, vyznačila důležité tematické oblasti a na základě jejich tematické podobnosti pak přiřadila k jednotlivým dějinným obdobím. Je nutné poznamenat, že textů bez datace bylo v archivu Josefy Slánské pouze několik.

Část práce, která se věnuje obdobím, která se nacházela na časové ose dříve, než byl založen samotný archiv, mají svá specifika. Data mají biografickou povahu. Životní příběh Josefy Slánské jsem sestavovala prostřednictvím jejich vlastních výpovědí. Podstatná byla jak rekonstrukce minulých událostí, tak i samotná analýza osobních sdělení. Při práci bylo poměrně obtížné rozkrývat jednotlivé vlivy na podobu a význam daných výpovědí. V tomto úseku práce jsem se soustředila především na ty informace, které se v archivních materiálech napříč různými obdobími opakovaly více méně ve stejné podobě. Rozdílnosti, které se vázaly na dobu vzniku textů, jsem si pak nechala pro další část práce, ve které byla

²⁰ V textech bez datace mi pomohly určit období vzniku na příklad zmínky: „David půjde do školy.“ nebo „Marta měla čtyřicáté druhé narozeniny.“ a podobně.

data vztahována ke konkrétním životním zkušenostem.

V tomto místě bych se ráda věnovala problematice paměti. Na výpovědi Josefy Slánské pohlížím jako na způsob rekonstrukce minulosti, který však podléhá jejímu dobovému pohledu, díky kterému se prolínají její minulé postoje s těmi aktuálními. Paměť je proces, „ *který neustále reorganizuje a transformuje naše minulé prožitky „pod dojmem“ oněch současných (a očekávání budoucích).* “²¹ Právě tato skutečnost je základem pracovní hypotézy mé práce. Jak již bylo výše řečeno, předpokládám, že v důsledku významných historických událostí 2. poloviny 20. století a s nimi bezprostředně nabytých zkušeností došlo u Josefy Slánské k posunu v interpretaci politického procesu s jejím manželem, ale i jeho dějinného, a především biografického, významu. „*Obsahy, které jsou v lidské paměti uložené, nemají konstantní, neměnnou povahu, nýbrž naopak jsou nestálé a v průběhu času se proměňují.*“²² Vyprávění bývají často strukturovaná okolo tzv. epifanií. „*Epifanie je relevantní moment v lidském životě, takový moment, který paměť jednotlivce zaznamenala jako signifikantní a prostřednictvím nějž udává vlastnímu životu chronologii. Nevýznamné události bývají jednoduše zapomenuty, /.../.*“²³ Bezsporu jednou z nezřetelnějších epifanií v životě Josefy Slánské je právě proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s jejím manželem, Rudolfem Slánským.

S pamětí je pak neodmyslitelně spjaté i zapomínání. Jedinec si pamatuje významné události, nedůležité informace dřív nebo později zapomíná. „*K charakteristickým rysům paměti patří selektivita.*“²⁴ Pamětní selekce může mít i psychosociální rys v podobě tzv. Pollyanina principu, který označuje jev, kdy lidský mozek v zájmu zachování jedincova zdraví a integrity jeho osobnosti zcela vytlačuje negativní a traumatizující vzpomínky.²⁵ K běžným jevům pak patří eliminace určitých témat ve výpovědi jedince.²⁶

²¹ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. str. 112.

²² ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, roč. 1, č. 1, 2010, str. 25.

²³ SVOBODA, Michal: Biografická metoda v antropologii. *Přehledové studie 07/12*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Katedra antropologických a historických věd FF ZČU. 2007, str. 6.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. str. 117.

²⁶ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, roč. 1, č. 1, 2010, str. 25.

2.6 Etické otázky výzkumu

Před začátkem samotné práce s archivními materiály bylo nutné získat souhlas s jejich využitím od paní Marty Slánské, majitelky osobního archivu Josefy Slánské. Zprvu měl podobu ústní dohody, při které jsem ji ujistila, že data budou použita výlučně pro potřeby bakalářské práce. Slíbila jsem jí, že data jiným způsobem neuveřejním, ani je neposkytnu třetí osobě. Později jsme souhlas s využitím pramenů z osobního archivu sepsaly. Kopie uděleného souhlasu paní Marty Slánské je v příloze této práce.

Jak už jsem v úvodu práce zmínila, u paní Marty Slánské pracuji již třetí rok jako hospodyně. Strávily jsme spolu mnoho času i mimo práci a vzájemně se dobře poznaly. Náš vztah je založen na oboustranné důvěře, což se dozajisté promítlo i v nabídce zpracování osobního archivu její matky.

Průběh své práce jsem s paní Martou Slánskou pravidelně nekonzultovala, ale několikrát jsme se o ní bavily. Víím, že kdybych paní Martu Slánskou požádala o pomoc, ráda by mi pomohla. Po projití části archivních materiálů, jsem však pochopila, že pohled matky a dcery se v určitých otázkách liší. Konfrontace obou pohledů by byla bezpochyby velmi zajímavou, ukázala by rozdílnost jejich historické zkušenosti, ale i podobnost prožitků událostí spojených s 2. polovinou 20. století. Upřímně doufám, že právě v diplomové práci budu mít možnost tyto dva životní pohledy porovnat. Nicméně v této etapě práce, jsem se rozhodla věnovat pouze pohledu Josefy Slánské, nezátížená jakoukoli jinou interpretací. Ve chvíli, kdybych pracovala s pomocí paní Marty Slánské, bylo by pro mě podstatně náročnější zachovat objektivitu v přístupu k archivním materiálům. Hrozilo by, že bych se mohla s její interpretací ztotožnit a přistupovala bych k pramenům už s určitým stanoviskem.

Jak už jsem výše zmínila, k pramenům jsem se snažila přistupovat s maximální objektivitou. Při interpretaci dat jsem se vyhnula jakýmkoliv hodnotícím soudům. Na prameny jsem pohlížela jako na subjektivní výpověď, která je jen částí životního příběhu Josefy Slánské. V žádném případě jsem pak sdělení Josefy Slánské neprezentovala jako historickou realitu. S etickou stránkou práce rovněž souvisí i přístup ke komunistické minulosti Josefy Slánské. Práce je psána s cílem přiblížit životní zkušenost Josefy Slánské, nikoli demonizovat její vztah ke KSČ.

Téma politických procesů padesátých let minulého století je dodnes společensky diskutovaným a živým tématem. Pracuji s mimořádně citlivými a velice osobními daty,

které primárně nebyly určeny pro výzkum. Při své práci jsem se snažila o zachování maximální profesionality.

2.7 Návrh projektu do budoucna

V současné době pracuji na digitalizaci osobního archivu Josefy Slánské. Zároveň paní Marta Slánská zaměstnala osobu, která přepisuje archivní materiály. Společně pak budeme realizovat inventarizaci archivu. Výsledkem našeho společného snažení bude inventář osobního archivu Josefy Slánské. S paní Martou Slánskou jsem zatím nehovořila o jejím dalším záměru s osobním archivem její matky, Josefy Slánské.

Jak jsem již výše zmínila, ráda bych se tématu mé bakalářské práce věnovala i nadále. Obzvlášť lákavou je pro mě možnost rozšíření práce o orálně historický výzkum. Rozhovor s Martou Slánskou by mi umožnil získat komplexnější pohled na celou problematiku na základě tzv. triangulace, kdy se při studiu téhož problému používají různé metody výzkumů. Tato kombinace by mi umožnila i vzájemnou validizaci výsledků.²⁷

Specifikum orální historie pramení ze skutečnosti, že na rozdíl od jiných zdrojů se tazatel na vytváření pramene přímo podílí. Základem kvalitního rozhovoru je vytvoření důvěry mezi výzkumníkem a narátorem a je to právě opravdový zájem ze strany tazatele o narátorův životní příběh, který vede k nejlepším výsledkům jeho práce.²⁸ Jelikož se s paní Martou Slánskou známe již řadu let a svůj zájem o téma jsem projevila již při realizaci mé bakalářské práce, myslím, že moje výchozí pozice bude o trochu jednodušší.

Přípravě rozhovoru je nutné věnovat dostatek času. Nejprve získám informace nereaktivním postupem. Znovu si projdu archivní materiály a přečtu si i uveřejněné rozhovory s paní Martou Slánskou. Samotná realizace rozhovorů pak bude probíhat následovně. V první části rozhovoru dám narátorce co největší prostor pro vyprávění jejího životního příběhu. V této fázi budu zasahovat co nejméně, a když už, tak co nejjemněji, nejšetrněji. Rozhodně nebudu zahlcovat narátorku dotazy v podobě tzv. zjišťovacích nebo uzavřených otázek, které by vedly k jednoslovným, věcným odpovědím. Za předpokladu, že se rozhovor vzdálí od původního tématu, do vyprávění nenásilně vstoupím a položím otázku, která obrátí pozornost narátorky opět k ní samotné. Je nutné, abych byla vnímavá k projevům únavy narátorky, které mohou být signalizovány například delšími a častějšími

²⁷ HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. 2005, str. 149.

²⁸ VANĚK, Miroslav, MUCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 2011, str. 135.

odmlky. V této situaci rozhovor ukončím a domluví si termín pro jeho další pokračování. Obvyklá délka rozhovoru nepřesahuje 90 minut. V druhé fázi rozhovoru bude moje role aktivnější, povedu s narátorkou dialog, který bude přibližovat, doplňovat a rozšiřovat její sdělení z první části rozhovoru. Ani v této části nepůjde o sběr faktických informací. Mojí snahou bude především postihnout narátorčinu subjektivní životní zkušenost. V této fázi mohu otevřeně, ale taktně, poukázat na rozdíly mezi obsahem archivních pramenů a narátorčím vyprávěním. K ukončení jakékoli fáze rozhovoru by mělo dojít spíše z iniciativy narátorky.²⁹

Vaněk vyzývá, aby byl záznam rozhovoru napsán co nejdříve po nahrávce rozhovoru, kdy jsou okolnosti interview ještě velmi jasné.³⁰ Záznam rozhovoru by měl obsahovat jméno a datum narození narátora, jméno tazatele, datum a místo konání rozhovoru a další relevantní informace vztahující se k uskutečněnému rozhovoru. Záznam o rozhovoru není nutnou formalitu doplňující rozhovor, ale je plnohodnotnou součástí celé práce.³¹ Jenom propracovaný a pečlivý záznam poslouží k následné analýze a interpretaci rozhovoru. V další části pak bude rozhovor co nejpřesněji přepsán, popřípadě bude provedena jeho redakce.

Podle Vaňka lze analýzu rozhovoru chápat jako postup, který rozhovor rozebírá na dílčí prvky, jež jsou v rozhovoru přímo přítomné. Mým úkolem bude stanovit základní kritéria rozboru rozhovoru a následně vyjádřit podstatu a výpovědní hodnotu analyzovaného pramene ve vztahu ke stanoveným výzkumným cílům. Vaněk dodává, že výzkumníkovi postupy analýzy nemohou žádným způsobem modifikovat samotný rozhovor.³²

V první fázi obsahové analýzy rozhovorů proběhne proces tzv. kondenzace, při kterém budu vytahovat důležitá sdělení a vyřazovat nepřínosné tematické odbočky a opakování. Pak bude následovat tzv. indexace přepisu, při níž vytvořím seznam jednotlivých prvků rozhovoru, které se vztahují ke zkoumanému cíli práce. Tyto seznamy, indexy, mi mohou pomoci odhalit dosud opomíjené souvislosti. Poté kondenzovaný celek rozhovoru tematicky rozčlením, při čemž budu věnovat pozornost jak rovinně faktografické, tak i samotné výpovědní hodnotě a četnosti a prostoru, které narátorka věnovala jednotlivým tématům.³³

²⁹ Tamtéž, str. 148 – 153.

³⁰ Tamtéž, str. 154.

³¹ Tamtéž, str. 155.

³² Tamtéž, str. 171.

³³ Tamtéž, str. 176.

Poté bude následovat porovnání konkrétních zpracovaných informací, jež narátorka v rozhovoru uvedla, s archivními materiály. V této části se budu snažit postihnout motivy či okolnosti, které narátorku vedli k možné odlišné verzi. Ráda bych upozornila, že nejde o zpochybňování narátorky pravdomluvnosti, ale o zachycení její subjektivního pohledu. Pozornost by pak měla být věnovaná i osobnosti narátorky včetně jejích reakcí na určité otázky.³⁴

Vaněk připomíná, že „mezi hlavní úkoly a přínosy orální historie patří rozlišit, diferencovat a sdělit, jak lidé konstruují svůj „svět zkušenosti (i)“ a jak o tom sami hovoří.“³⁵

„V současné době se orální historie v mezinárodním prostředí řídí zásadami dvou organizací Mezinárodní organizace orální historie a Americké antropologické asociace. Jejich společným cílem je omezení neadekvátního způsobu vedení rozhovorů a zkreslování historie, vyloučení manipulace a zneužití osobních údajů a získaných informací vůbec.“³⁶ V českém prostředí pak existuje *Etický kodex české asociace orální historie*.³⁷ Dále je nutné vzít na vědomí *zákon o ochraně osobních údajů*, jež usměrňuje práci s osobními a citlivými údaji. Za osobní údaje jsou považovány ty údaje fyzických osob, na jejichž základě lze zjistit jejich identitu. Zvláštní kategorií tvoří údaje tzv. citlivé, které vypovídají o rasovém, národnostním nebo etnickém původu, politických postojích, členství v odborových organizacích, o náboženském založení a filosofickém přesvědčení, trestné činnosti, zdravotním stavu a sexuální životě daného jednotlivce. Lze je zpracovávat pouze s výslovným souhlasem osoby, již se tyto údaje týkají.³⁸

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, str. 210-211.

³⁷ Dostupné z www.oralhistory.cz

³⁸ VANĚK, Miroslav, MUCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. 2011, str. 216.

3. ŽIVOT A DÍLO JOSEFY SLÁNSKÉ

3.1 Biografie Josefy Slánské do roku 1948

„Můj život se dá rozdělit na dvě části. Na období činnosti v dělnickém hnutí, v Komsomole³⁹ a v KSČ. Tehdy mi říkali Špaček. Druhé období pak začíná naším uvězněním v listopadu 1951 a popravou mého manžela, generálního tajemníka KSČ.“⁴⁰

Není zarážející, že na sklonku života, po tom, čím všim si prošla, pohlíží na svoji životní cestu právě takto jednoduše. Bezpochyby politický proces s Rudolfem Slánským je tím nejjasnějším mezníkem v jejím životě, nikoli však jediným. Život Josefy Slánské je životem plný vzestupů a pádů, vítězství i osudových proher, nelehkých rozhodnutí, čisté euforie, nesnesitelného utrpení, radosti i nejhlubšího zklamání. To jediné, co v něm nenalezneme je lhostejnost a apatie.

Ve své práci se chci věnovat především době „po-procesové“, tedy období po roce 1952, nicméně považuji za podstatné vyličit životní příběh Josefy Slánské jako cestu s jasným začátkem a koncem. Pracuji s mimořádně zajímavými daty, které mi tuto možnost nabízejí. Nemusím dodávat, že by byla obrovská chyba této příležitosti nevyužít.

Znovu připomínám, že kapitoly, věnující se období do konce 50. let minulého století, mají určitá metodologická specifika a úskalí. Jak jsem již výše zmínila, osobě a životu Josefy Slánské se přímo nevěnuje žádná relevantní literatura, jsem tedy závislá na archivních pramenech, knize Josefy Slánské *Zpráva o mém muži* a dále pak na knize Karla Bartoška *Český vězeň*. Jelikož Josefa Slánská zakládala svůj osobní archiv až na samém sklonku padesátých let, je nutné si uvědomit, že její vzpomínky na dětství nebo na život v Moskvě, ale třeba i na samotné procesy a internaci, nejsou dobové, podléhají plynutí času, novým životním zkušenostem a osobním změnám v jejím životě, stejně tak ale i aktuálním společenským a politickým událostem. Přítomnost se vždy promítá do její interpretace dávno prožitých událostí. Stejně tak „*přítomný okamžik je vždy bohatší o vzpomínku na okamžik předchozí.*“⁴¹

³⁹ KOMSOMOL - Komunistický svaz mládeže, zkratka podle ruského názvu KOMunističeskij SOjuz MOLoděži (pozn. aut.).

⁴⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *interview*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1991, str. 1.

⁴¹ ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, roč. 1, č. 1, 2010, str. 11.

Josefa Slánská, rozená Hašková, se narodila jako čtvrté, nejmladší dítě 25. 2. 1913 v Praze do velmi nuzných podmínek. Celá rodina v době Masarykovy republiky pociťovala tíhu hospodářské krize. Otec i oba bratři byli nezaměstnaní.⁴² Rodinu živila matka z příležitostných přivýdělků. V roce 1977 Josefa Slánská vzpomínala: „*Když jsme byli malí, vyžadovali jsme všechn její čas a péči - a tehdy se nám vedlo ještě dobře, a když nastaly zlé časy a otec upadal víc a víc přiložila ruku k dílu a nestyděla se chodit s krosnou na zádech do Waldesky⁴³ pro patentky, sešívat rukavice, svetry, čepice pro pletářskou továrnu v Michli, namotávat cívky do rozhlasových přijímačů, po jistou dobu pracovala v kinu Konvikt jako laborantka, myla nádobí ve studentské mense, pletla svetry.*“⁴⁴ Rodina Haškových bydlela v malém domku v kolonii nouzových domků v Krči, který si sami postavili. V roce 1929 Josefa nedokončila pátou třídu gymnázia a přijala zaměstnání v ústředním sekretariátu Rudé pomoci.

Jedním z osudových momentů života Josefy Slánské byl vstup do KSČ. Po prožití dětství v nelehké době prvorepublikové kapitalistické společnosti, popsala svoje sympatie s komunistickými ideály i následný vstup do strany jako zcela přirozené. V okamžiku, kdy postavila komunistickou stranu jako protipól k prožité kapitalistické realitě, přestala v jejím světě existovat jiná myslitelná cesta. Komunismus ztotožnila s dobrem a toužila se na budování tohoto dobra podílet. Věřila ve vznik nové společnosti, kde by nebyla bída a hlad, kde by všichni lidé měli práci a byli schopni uživit své rodiny. Její víra ve „světlé zítřky“ byla neotřesitelná, zrovna tak jako její víra v komunistickou stranu.

Svoji cestu ke KSČ vylíčila následovně: „*Starší bratr nás zavedl ke skautům a později do Komsomola. Do komunistické strany nás později přivedla víra, že KSČ usiluje o to, aby byla nastolena sociální spravedlnost, aby se chudí dočkali „světlých zítřků“.*“⁴⁵ Na jaře roku 1929 vstoupila do KSČ. Sama tento rok označila za rok osudový.⁴⁶ Na Všedělnickém plese v Lucerně ji JUDr. G. Czaban⁴⁷ seznámil s R. Slánským⁴⁸, K. Gottwaldem⁴⁹ a jeho manželkou Martou⁵⁰, s V. Kopeckým⁵¹ a jeho manželkou Hermínou a Kastnerem a jeho manželkou Sylvou. Samotného JUDr. G. Czabana popsala jako nezapomenutelného učitele,

⁴² SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijú Špaček – Slánská*. Osobní archiv Josefy Slánské, 1990, str. 1.

⁴³ Waldes a spol. byla společnost vyrábějící kovové zboží.

⁴⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Jiná nebudu*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1977, str. 2.

⁴⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijú Špaček – Slánská*. Duben 1990, str. 2.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ JUDr. G. Czaban (3. 5. 1899 v Praze - 29. 12. 1950 v Praze).

⁴⁸ R. Slánský (31. 7. 1901 v Nezvěsticích – 3. 12. 1952 v Praze).

⁴⁹ K. Gottwald (23. 11. 1896 Dědice u Vyškova – 14. 3. 1953 v Praze).

⁵⁰ Marta Gottwaldová rozená Marie Holubová (17. 9. 1899 Kopřivnice – 28. 10. 1953).

⁵¹ Václav Kopecký (27. 8. 1897 Kosmonosy – 5. 8. 1961 v Praze).

který ji krok za krokem vedl cestou poznání. „*Naučil mě číst noviny, /... /, bral mě do svých kroužků politického školení ve Strakovce, kde s námi probíral Marxův Kapital. Dobrovolně přijal patronát nade mnou a mojí sestrou a věnoval naši politické výchově každou volnou chvíli.*“⁵²

Na své seznámení s Rudolfem Slánským vzpomínala vždy se stejným romantickým nádechem. „*A jak už se v životě stává, zamilovala jsem se do RS na první pohled. Rok se mi vyhybal, byla jsem pro něho příliš mladá /mladší o dvanáct let/. Ale nakonec neodolal a v prosinci 1930 mne přišel navštívit do pankrácké věznice, kde jsem byla ve vyšetřovací vazbě pro výrok na veřejném projevu "Ať žije sovětské Československo." (Později mi byl vyměřen trest jednoho měsíce pro mladistvé). Ruda mi tehdy řekl, že mě má rád a po mém propuštění z vazby jsme se už nerozešli po celých dvacet let.*“⁵³

V roce 1931 odjela poprvé na rok do Sovětského svazu jako písařka do *Nakladatelství zahraničních dělníků*, kde se blíže se seznámila s M. Švermovou⁵⁴, se kterou bydlela v Luxu⁵⁵ v jednom pokoji. Když vzpomínala na svůj první pobyt v Moskvě, napsala: „*Přestože jsem užila víc hladových než sytých dnů, byla jsem šťastná, že mohu poznat "zemi dělníků celého světa"*“⁵⁶ V tomto období se opět setkala i s K. Gottwaldem, který v ní zanedlouho objevil příjemnou společnici a trpělivou posluchačku, stala se mu osobní důvěrníci, i věrnou přítelkyní. Jejich blízký vztah nenávratně ovlivnily až události spojené s roky 1943 a 1951.⁵⁷ Obsahy jejich rozhovorů zůstaly navždy jen mezi nimi. Nikdy o nich s nikým nemluvila, jak ne jedenkrát zdůrazňuje ve svých vzpomínkách: „*Neměla jsem právo zklamat jeho důvěru.*“⁵⁸

V květnu roku 1932 se Josefa Slánská vrátila zpět do Prahy, kde pracovala jako administrativní síla ať už v odborech, v časopise *Červánky*, nebo v přípravných výborech.⁵⁹ Zároveň se věnovala tlumočnictví a překladatelství. Od roku 1934 až do parlamentních voleb roku 1935 byl na Rudolfa Slánského vydán zatykač, což pro ně oba znamenalo neustálé skrývání se, přesouvání se z místa na místo, omezené vídání se, život v ilegalitě.

⁵² SLÁNSKÁ, Josefa: *Vztah ke straně*. Osobní archiv Josefy Slánské. Bez datace, [1977], str. 3.

⁵³ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervjů Špaček – Slánská (Nepoužité pro les Temps)*. Bez datace [1990], str. 2.

⁵⁴ Marie Švermová (rozená Šváblová, 17. 8. 1902 Trnovany - 4. 2. 1992). V té době byla představitelkou KSČ v Kominterně. (SLÁNSKÁ, Josefa: *Intervjů Špaček – Slánská*, 1990, str. 6)

⁵⁵ Hotel/ubytovna na Gorkého třídě v Moskvě, kde byli v průběhu druhé světové války ubytováni emigranti z celého světa, především pak předáči komunistického hnutí.

⁵⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervjů Špaček – Slánská*. 1990, str. 6.

⁵⁷ V říjnu 1943 byla v Moskvě unesena dcera Naděžda. V listopadu 1951 byl zatčen generální tajemník KSČ Rudolf Slánský na rozkaz K. Gottwalda.

⁵⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervjů Špaček – Slánská*. 1990, str. 7

⁵⁹ Přípravný výbor pro První kongres mládeže proti fašismu a válce, Přípravný výbor pro protifašistický mezinárodní sjezd v Amsterdamu.

Na začátku února 1935 se jim narodil nemanželský syn Rudolf Slánský ml. Sňatek uzavřeli 20. dubna 1937, po sedmi letech společného soužití, na pražské radnici o polední přestávce v okruhu svých nejbližších.⁶⁰

Z archivních pramenů lze vyčíst, že svého vstupu do KSČ nikdy nelitovala. „Rozhodně si nesypu popel na hlavu a neprohlašuji „*mea culpa, mea culpa maxima est*“⁶¹ *Jakápak vina? Čím jsem komu uškodila vírou, že straně jde - a skutečně ji tehdy o to šlo, ať si dnes (po roce 1990 - pozn. aut.) říká, kdo chce, co chce - o vybojování spravedlivé společnosti, ve které by nebylo ani chudých natož žebráků a nezaměstnaných. Před Mnichovem mi má činnost v dělnickém hnutí umožňovala neklesnout před tíhou bídy a hladu, kterých naše rodina po léta užívala mírou vrchovatou. Moje víra v socialismus a komunismus byla neotřesitelná, ba přímo fanatická, toužila jsem, aby zmizela naše kolonka, ve které lidé živořili, ve které umírala moje přítelkyně na tuberkulózu a hlad, i ostatní kolonky a brlohy, ve kterých zmírali chudí z nejchudších. Snili jsme - a byly nás desetitisíce o „světlych“ zítřcích pro naše děti, třeba ještě nenarozené.“⁶² Poválečná realita, ve které Josefa Slánská vyrůstala, je bezpochyby jedním z důvodů, proč se vzhledla v ideálech komunismu. Již od dětství vnímala tíživé společenské problémy jako nezaměstnanost, chudobu nebo (ne)dostupnost lékařské péče. Díky tomu, že vyrůstala v kolonii nouzových domků, nahlížela na celou situaci v jejím celospolečenském rozměru, nechápala ji pouze jako osobní nesnáz několika jedinců. Domnívám se, že právě tato životní zkušenost, se navždy promítla v jejím hlubokém sociálním citění. Ono hluboké pochopení a schopnost vcítění se do problémů druhých ji zůstaly bytostně vlastní i potom, co z víry ve stranu vystřízlivěla. V prvním neupraveném přepisu rozhovoru pro týdeník *Slovo na sobotu* na začátku 90. let prohlásila: „*Například ze mne nikdo nevymýtí otázky sociálního citění. To se nikomu nepodaří, kdyby bůhví jak obdivoval kapitalismus. Tohle má také své opodstatnění ve skutečnosti, že já za kapitalismu žila. Měla jsem nezaměstnaného otce, dva bratry, moje spolužačky umíraly na tuberkulózu. Poznala jsem důkladně stinné stránky kapitalismu na své vlastní kůži. A dneska se nemohu jen tak svých ideálů vzdát, to prostě nejde.*“⁶³*

⁶⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Kousek po kousku mi vrací z ÚV*. Osobní archiv Josefy Slánské. Bez datace [1965], str. 1.

⁶¹ *Moje vina, moje převeliká vina.*

⁶² SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijú Špaček – Slánská*. 1990, str. 5.

⁶³ GÁLIS, Radek: *Nejen o Rudolfu Slánském (Původní přepis rozhovoru)*. Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, č. 6.

Po Mnichově⁶⁴ na podzim roku 1938 odjel K. Gottwald s rodinou, V. Kopecký, J. Šverma a V. Široký do Moskvy. Bylo rozhodnuto, že stranu povede v ilegaltě R. Slánský. Toto rozhodnutí bylo zanedlouho, s ohledem na Slánského osobní bezpečnost⁶⁵, zrušeno a Slánský byl povolán do Moskvy. Manželka se synem Rudou za ním odjeli o několik týdnů později. Josefa Slánská začala externě spolupracovat s nakladatelstvím cizojazyčné literatury. Později pracovala v moskevském rozhlasu jako písarka a zanedlouho se začala starat o vysílání pro ženy. V roce 1940 přijala pozici hlasatelky a překladatelky v českém vysílání moskevského rozhlasu.⁶⁶ Na podzim roku 1941 byli evakuováni do Kujbyševa, zpět do Moskvy se vrátili až na jaře 1942.⁶⁷

Druhé dítě, dcera Naděžda, se Slánským narodila 16. července 1943 „několik hodin po slavnostních salvách na počest osvobození Kurska, Orla a Bělgorodu.“⁶⁸ Porod byl velmi komplikovaný, Josefa Slánská málem zemřela, dcerka Naděžda pak následujících několik týdnů bojovala o život. Naděždinou kmotrou se stala M. Gottwaldová, která se jim snažila po celou dobu pomáhat. Josefa Slánská se o její ochotě zmínila i ve své knize: „*Marta Gottwaldová sháněla pro mne, co mohla, nosila mi potraviny, ba i šaty mi koupila a k tomu - ubrus. Prostě to, co dostala, jen aby mi udělala radost.*“⁶⁹ V říjnu 1943 rodinu Slánských postihla životní tragédie, když jim kdosi Nadě unesl. Starší bratr Ruda jí hlídal v parku před rozhlasem, když k němu přišla neznámá žena a přesvědčila ho, aby jí Nadě dal. Dodnes není známo, kdo a s jakým úmyslem Nadě unesl. Ten den ji viděla naposledy. Nikdo je nikdy nekontaktoval ohledně výkupného. Josefa Slánská neustále naléhala, žádala, aby se po Nadě pátralo, objížděla dětské domovy, psala dopisy J. V. Stalinovi, nepřestala ji hledat. Nikdy se však nedozvěděla, co se skutečně s její dcerou stalo. Po rehabilitaci R. Slánského v roce 1963 žádala Ústřední výbor, aby opět podnikl Moskvu v dalším pátrání po Nadě. Marně. Neodpověděli. Další prosby pak přicházely i po roce 1989. Opět bez výsledku.

Bolest ze ztráty dítěte je jedním z těch témat, které prostupuje celým archívem respektive celým jejím životem. Někdy o něm hovořila otevřeně, někdy v náznacích, v krátkých poznámkách, někdy o něm mlčela, ale nikdy však nezmizelo. Vždy bylo na

⁶⁴ Dohoda o postoupení pohraničního území ČSR, kterou uzavřeli představitelé Itálie, Velké Británie, Německa a Francie 29. 9. 1938 v Mnichově.

⁶⁵ Rudolf Slánský byl židovského původu. Tato skutečnost se stala podstatnou i při procesu s protistátním spikleneckým centrem, při němž bylo jedenáct ze čtrnácti zatčených židovského původu.

⁶⁶ Více o československém rozhlasovém vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939-1945 viz KŘEŠŤAN, Jiří: Hovoří Moskva – Moskva hovoří! *Paměť a dějiny*, 2014, č. 1, str. 18 – 29.

⁶⁷ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervjú Špaček – Slánská*. 1990, str. 9.

⁶⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Svoboda. Praha, 1990, str. 118.

⁶⁹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 125.

dohled. Jeden z prvních textů, které jsem v osobním archivu našla, je věnován právě Nadě.

„Na Malé skále v roce 1959 k výročí Nadiných narozenin: Zbyla jen košilka, právě ta, kterou jsem jí ušila sama ze zbytečku látky a VYŠILA MODROU BAVLNKOU: Děvenko naše, dceruško vlastenecké války vrátíš se nám? Nadičko naše dvakrát životu daná, vrať se nám potřetí a zůstaň s náma.“⁷⁰

Únos dcery vyšetřovala kriminální služba na Petrovce, kam manželé Slánští místem bydliště patřili. Pátrání po Nadě bylo však bezúspěšné. *„Nevyšetřili nic. Ani po mém dopisu Stalinovi, /.../“⁷¹* Spolu s kriminalisty navštívila několik dětských domovů, kde měli nalezené děti podobného věku. Opět bez výsledku. Před návratem do Prahy v březnu 1945 žádali, aby se ve vyšetřování i po jejich odjezdu nadále pokračovalo. Popis samotného únosu Nadi se v průběhu plynoucích let nikterak nezměnil. *„Autocenzura u mě neexistovala jen v jednom případě... když mluvím o Nadě. Tam je vše přesné, i dnes není nutné měnit ani slovo.... Psala jsem absolutně přesně o každé vteřině jejího života, o jejím narození, /.../, o jejím únosu.“⁷²* To, co však podléhalo změně, byla interpretace motivu únosu dcery. V souvislosti s politickým procesem s R. Slánským musely nutně dřív nebo později přijít úvahy, jež s ním bezprostředně souvisely. Tématu únosu dcery se budu věnovat v některých následujících kapitolách.

Smutek z únosu Nadi si s sebou nesla po celý život. Nepřestala doufat, že ji jednoho dne nalezne, že zjistí, co se skutečně stalo. Do konce svého života pobízela příslušné orgány k dalšímu a dalšímu pátrání. Při rozhovoru s K. Bartoškem v roce 1977 řekla: *„Upřímně ti řeknu jedno: kdybys mě řekl, že Naďa byla unesena včera, budu tomu věřit... Pořád je to živé. Není pravda, že čas rány hojí, to je hrozný žvást. Naopak, čím je člověk starší, tím hůř snášíš tíhu takové události.“⁷³*

S únosem Nadi souvisí i výše zmiňovaná proměna vztahu ke K. Gottwaldovi, který na nešťastnou událost podle Josefy Slánské reagoval následovně: *„Tak o tom pořád nežvaň, uděláte si nové.“* Josefa Slánská dodala: *„To byla jeho reakce, která mi jasně ukázala, co je to za člověka. Přestala jsem mu důvěřovat, i když jsem mu to nedávala najevo.“⁷⁴* Jeho výrok byl pro Josefu Slánskou vrcholem cynismu. Najednou pochopila onu jednostrannost

⁷⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Naďa*. Osobní archiv Josefy Slánské. 16. 7. 1959, str. 1.

⁷¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990. str. 131.

⁷² BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/* (přepis rozhovoru s prvními korekcemi). Osobní archiv Josefy Slánské. 1977, str. 4.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijů Špaček – Slánská*. 1990, str. 12.

jejich vzájemného vztahu: „Začneš si říkat: Vždyť on k nám žádný citový vztah nemá, ten máme jenom my (Rudolf a Josefa Slánští – pozn. aut.) k němu“, a připojila: „Musím taky říci, že Gottwald nikdy nějakým způsobem nezasáhl ve vyšetřování únosu.“⁷⁵

O to větší překvapení pro ni patrně bylo, když v roce 1993 zjistila v archivu Kominterny, že tomu tak nebylo. V textu z února 1994 napsala:

„P. S. Hluboce mne dojalo, že o pátrání po Nadě {sic}⁷⁶

požádali v roce 19m {sic}⁷⁷

Jan Masary {sic}⁷⁸ a Vlado Clementis (spolu s Klementem Gottwaldem.

Dověděla jsem se to teprve v březnu 1993 v archivu Kominterny.“⁷⁹

Náhlá nedůvěra ke K. Gottwaldovi se projevila i nesouhlasem se jmenováním Rudolfa Slánského ministrem. Josefa Slánská, jak napsala, postavila svého manžela před volbu - buď ona, nebo ministerský post. Dokonce ho přemlouvala, aby nadobro zanechal politické činnosti, aby přestal věřit K. Gottwaldovi. Rudolf Slánský byl nakonec pověřen řízením aparátu strany. Jelikož šlo prakticky o stejnou funkci, kterou vykonával před Mnichovem⁸⁰, nemohla Josefa Slánská, podle svých slov, nic namítat.⁸¹ Citovaný text pochází až z počátku 90. let, avšak podobné zmínky nalezneme i v rozhovoru s K. Bartoškem z poloviny 70. let. Je obtížné v tomto místě říci, jestli to bylo skutečně osudové tušení Josefy Slánské, nebo jestli se prožitá zkušenost zpětně promítla do jejich vzpomínek.

Krátce po květnovém povstání roku 1945 se vrátili do Prahy, kde R. Slánský přijal post generálního tajemníka KSČ. Josefa Slánská v několika rozhovorech i nezveřejněných textech reflektovala změny, jimiž vrcholní představitelé KSČ po roce 1945 prošli. Názornou ukázkou může být opět rozhovor s K. Bartoškem, při kterém prohlásila, že od roku 1945 se postupně začalo projevovat velikášství, které se naplno rozbujelo po roce 1948. „Tehdy začalo to zdůrazňování přepychu, jakési závody v tom, kdo má líp zařízenou

⁷⁵ BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 140.

⁷⁶ [Nadě]

⁷⁷ [1945 -1948]. (Nadě byla unesena v roce 1943. Jan Masaryk zemřel v roce 1948.)

⁷⁸ [Masaryk]

⁷⁹ Jedná se o dovětek k textu z roku 1959 s názvem Nadě. Citovaný úryvek je poněkud zmatený a plný drobných překlepů. Osobně to přisuzuji autorčině vysokému věku a aktuálnímu citovému rozpoložení. Zároveň bych ráda upozornila, že zmiňovaný pramen z archivu Kominterny, který by potvrzoval J. Masarykovu, K. Gottwaldovu a V. Clementisovu aktivitu při pátrání po Nadě, jsem neověřovala. Osobně se však domnívám, že informace, kterou Josefa Slánská uvedla, je pravdivá.

⁸⁰ Před Mnichovem byl R. Slánský sekretář sekretariátu ÚV, po roce 1948 pak generální tajemník ÚV KSČ (SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Interview Špaček – Slánská*. 1990, str. 12).

⁸¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Interview Špaček – Slánská*. 1990, str. 9.

vilu. Půjčovali si z Národní galerie obrazy a zdobili jimi své byty. Postupně přestával být rozdíl mezi tím, jak žila buržoazie - jak jsme to vykládali - a jak žijí tihle naši soudruzi... Šlo o příznaky zburžoaznění, odcizování se dřívějším zásadám komunistického hnutí.“⁸² Popsala, jak se ze soudruhů stávali páni, kteří lpěli na náležitém prokazování úcty od svého okolí. Okruh dříve blízkých přátel se pro ni stal cizím, nepříjemným prostředím. Touha po majetku byla zcela v rozporu s komunistickým přesvědčením Josefy Slánské. Kritiku obohacování se a zdůrazňování luxusu u vedoucích funkcionářů strany jsem nacházela napříč celým archivem. I při rozhovoru na počátku 90. let vzpomínala, jak rozdílné bylo její smýšlení oproti ostatním manželkám vládnoucích straníků: „Nepotřebovala jsem salóny a ani jsem po nich netoužila. Bylo mi vytýkáno, že si neumím zařídit vilu, že dělnickou třídu špatně reprezentuji, že je to u mě každé pes jiná ves. Slánský a já jsme vycházeli z toho, že za dělnické peníze se není možné obohacovat. Vařila jsem sama, po narození Marty jsem vydrátkovala celou vilu...“⁸³

Doba kdy žila „Na Olympu /autor: V. Kopecký/“ byla „životem za výkladní skříní, bez práva na soukromí.“⁸⁴ Jako "druhá dáma republiky" se stala terčem zájmu široké veřejnosti. Jak napsala ve výše citovaném textu: „Přesto budou jedni tvrdit, že jsem byla panovačná, povýšená, pyšná a to především ti, kteří se mnou v životě nepromluvili a jiní /např. Margita Široká⁸⁵/ že jsem nikdy nezapřela „holku z kolonie“, že jsem nedovedla reprezentovat.“ Po všem, čím si v následujících letech prošla, jasně napsala: „Po životě "nahore" se mi nestýská, je mnohem snazší a pohodlnější život "dole".“⁸⁶ Lze říci, že se s rolí manželky generálního tajemníka KSČ a všemu, co k ní v té době patřilo, nikdy plně neztotožnila. Paradoxně to je právě ta životní role, se kterou je v dnešní době povětšinou spojována.

V červnu 1949 se narodila druhá dcera Marta. Zdálo se, že rodinné štěstí nemůže nic pokazit. Vše se však změnilo 23. listopadu 1951, v den pětapadesátých narozenin K. Gottwalda. Rudolf Slánský byl zatčen StB a po roce věznění byl v pečlivě zinscenovaném „procesu s protistátním spikleneckým centrem“⁸⁷ odsouzen k trestu smrti. Spolu s dalšími deseti odsouzenými⁸⁸ byl popraven oběšením v pankrácké věznici

⁸² BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 142.

⁸³ CHUCHMA, Josef, PROCHÁZKA, Zdeněk: Více už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. *Mladý svět*. Bez datace [1991], str. 20.

⁸⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Vztah ke straně*. Bez datace [1977], str. 1.

⁸⁵ Manželka Viliama Širokého, mj. předsedy vlády Československa mezi lety 1953 – 1963.

⁸⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Vztah ke straně*. Bez datace [1977], str. 2.

⁸⁷ Proces trval 8 dní od 20. 11. 1952 do 27. 11. 1952.

⁸⁸ K trestu smrti byli dále odsouzeni B. Geminder, L. Frejka, J. Frank, V. Clementis, B. Reicin, K. Šváb, R. Margolius, O. Fischl, O. Šling a A. Simon.

3. prosince 1952.

3.2 *Období po únoru 1948*

Jelikož se k událostem mezi únorem 1948 a zatčením Josefy a Rudolfa Slánských budu ve své práci částečně věnovat, považuji za podstatné v tomto okamžiku alespoň stručně nastínit důležité události tohoto období. Samotnému pohledu Josefy Slánské se pak budu věnovat dále v textu.

V prvních letech poválečného nadšení většina lidí sympatizovala s levicí, což potvrdil i výsledek květnových voleb z roku 1946, v nichž KSČ získala 40% hlasů.⁸⁹ Předsedou vlády se stal K. Gottwald. Zástupci ostatních stran se snažili s komunisty utvořit státotvornou koalici, vyhýbali se ostrému střetu z obavy destabilizace státu, a tak raději komunistickým požadavkům ustupovali. „*Předpokladem k nastolení diktatury považovalo vedení KSČ ovládnutí bezpečnosti.*“⁹⁰ Poslanci a ministři nekomunistických stran se proti neustálému dosazování komunistů do Státní bezpečnosti nedokázali jakkoli bránit. V rukou komunistů se postupně koncentrovala stále větší moc. Po únorovém státním převratu se dostali komunisté definitivně k moci.

Období po únoru 1948 patří k těm nejhrůznějším v poválečném období Československa. „*Náhlost a prudkost změn, zásahy policie, překotně rychle legalizované nové zákony, které na počátku uzavřely hranice, poté omezily činnost spolků, církví a vytvořily počátek cenzury a konečně zásahy do majetku, byly provedeny v rychlém načasování*“, a jak Kabát konstatuje, byly „*úměrné tempu zvrátů, kterým byla populace vystavena uplynulých deset let od roku 1938.*“⁹¹ KSČ se na dalších 40 let stala jedinou vládnoucí stranou v zemi. „*Od prvního dne svého života se monopol moci (KSČ - pozn. aut.) udržoval a rozšiřoval omezováním politických svobod a občanských práv, až dospěl k jejich úplné likvidaci.*“⁹² Významným prostředkem upevňování její totalitní nadvlády nad společností se stala masová nezákonnost a nezákonné politické procesy, které poznamenaly životy statisíců lidí. Vlna politických procesů byla logickým vyústěním masové nezákonnosti, která nepřetržitě vytvářela další podezřelé a další oběti. Vedení KSČ tuto vlnu nezákonností zdůvodňovalo nutností zajistit „*vítězství revoluce*“, v zásadě jim však sloužila k utužení mocenského monopolu a k úspěšné likvidaci odpůrců všeho

⁸⁹ Na Slovensku získala většinu hlasů Demokratická strana.

⁹⁰ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky*. Themis. Praha, 1997, str. 294.

⁹¹ KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Práh. Praha, 2011, str. 380.

⁹² KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha, 1993, str. 196.

druhu.⁹³ Masová nezákonnost vyrůstala z ideologie třídního boje, jež se v průběhu let proměňovala v důsledku dobových politických potřeb KSČ.⁹⁴ Proměna politiky KSČ se odrazila i ve významnějších politických procesech v letech 1948 až 1954. K. Kaplan je podle věcného i časového hlediska rozděluje do několika skupin. Nejprve proběhly procesy, ve kterých si KSČ vyrovnala účty se svými předúnorovými koaličními partnery.⁹⁵ Následovaly procesy s odpůrci nového režimu, šlo především o krátkodobou jednorázovou akci s rozšiřovateli letáků a tiskovin na podzim roku 1948. Po nich následovala skupina politických procesů s armádními důstojníky a účastníky protifašistického odboje, ve snaze plně ovládnout armádu. Mezi roky 1949 a 1950 došlo k perzekuci partyzánů, jejímž ústředním motivem byla diskreditace domácího odboje. Souběžně probíhaly procesy s bývalými funkcionáři nekomunistických stran, jejichž první etapa vyvrcholila v roce 1950 zinscenovaným procesem s „vedením záškodnického spiknutí“, v němž byly vyneseny čtyři rozsudky smrti⁹⁶, mezi nimi i nad Miladou Horákovou.⁹⁷ Snaha potvrdit tezi o organizovanosti celého spiknutí se projevila v následných procesech, ve kterých bylo souzeno přes 600 lidí, a nad 10 z nich byly vyneseny rozsudky smrti. Proces s „M. Horákovou a spol.“⁹⁸ se svým rozsahem stal největším politickým procesem v poválečném Československu. V rámci procesů s bývalými politickými činiteli probíhaly i procesy s tzv. trockisty. V praxi šlo především o lidi, kteří měli v minulosti kritický postoj ke stalinské politice.⁹⁹ Dalším na seznamu nepohodlných se stala katolická církev. Církevní procesy byly vedeny záměrem zlikvidovat panující církevní hierarchii a nahradit ji hierarchií novou, zcela ve shodě s představami strany.¹⁰⁰ Zvláštním druhem procesů pak byly procesy proti tzv. vnějším nepřátelům, jež se dotkly především pracovníků západních diplomatických úřadů a tiskových agentur, potažmo jejich spolupracovníků.¹⁰¹ Dále to byly procesy hospodářské, které postihly různorodé skupiny lidí - od tvůrců hospodářské politiky, přes odborníky, organizátory výroby a úředníky, až po samotné dělníky, rolníky a živnostníky.¹⁰² Následovaly procesy s vysokými komunistickými funkcionáři. Jejich oběťmi se stali samotní tvůrci komunistického režimu, z nichž někteří se podíleli i na

⁹³ Tamtéž, str. 181.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž, str. 182.

⁹⁶ K trestu smrti byli 8. června 1950 odsouzeni M. Horáková, J. Buchal, O. Pecl a Z. Kalandra. Rozsudek byl vykonán 27. června téhož roku.

⁹⁷ Někdejší poslankyně národně hospodářské strany. (KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 272)

⁹⁸ Podrobněji viz KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 272 – 280.

⁹⁹ Tamtéž, str. 280.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 291, 292.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 313.

¹⁰² Tamtéž, str. 325.

„výrobě“ či „přípravě“ některých výše zmiňovaných procesů.¹⁰³

V souvislosti s politickými procesy je nutné se ještě zastavit u vztahu SSSR k Židům a k sionistickému hnutí. Po 2. světové válce Židé tvořili značnou část vedení komunistických stran ve Východní Evropě.¹⁰⁴ J. V. Stalin byl antisemitou, přesto po 2. světové válce podporoval sionistické hnutí. Jeho záměr byl jasný, v budoucím státu Izrael spatřoval případného spojence na Blízkém východě. V možné spojení SSSR a Izraele mu nahrávala i skutečnost, že v sionistickém hnutí byl levicový proud velmi silný. Situace se zásadním způsobem proměnila po příklonu Izraele k Západu. Od roku 1948 se tak v SSSR začaly šířit protižidovské nálady. Vypukla protižidovská kampaň, propaganda hovořila o nebezpečí ze židovského spiknutí proti Sovětskému svazu. V rámci těchto událostí byla odhalována vykonstruovaná „židovsko-imperialistická spiklenecká centra“, v jejichž čele stála i řada prominentních komunistických funkcionářů včetně Rudolfa Slánského.

V následující kapitole se budu podrobněji věnovat procesu s „*protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským*.“

3.3 *Proces a internace*

První pokus zkonstruovat monstrproces s významnými komunistickými funkcionáři se v Československu podle K. Kaplana objevil v roce 1949, a to v souvislosti s plánem sovětské bezpečnosti odhalit existenci velkého protisovětského a protimírového spiknutí, které se mělo stát konečným řešením sovětsko-jugoslávského konfliktu.¹⁰⁵ Od přelomu let 1948-1949 začala příprava mezinárodního procesu, jehož ústřední postavou se stal levicově orientovaný Američan N. Field¹⁰⁶, který spolupracoval se sovětskou zpravodajskou službou. Field při krutých výsleších v Budapešti uvedl jména některých svých přátel, s nimiž spolupracoval v protifašistickém odboji. Netrvalo dlouho a začalo

¹⁰³ Tamtéž, str. 345, 346.

¹⁰⁴ Židovského původu byli například M. Rákosi, L. Rajk nebo R. Slánský.

¹⁰⁵ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 346.

¹⁰⁶ Field Noel (1904 – 1970) se stal v roce 1939 ředitelem americké charitativní organizace USC pro Evropu a aktivně pomáhal obětem fašismu. Pomohl i mnohým komunistům při odchodu do exilu v období 2. světové války. Byl zatčen 11. května 1949 a předán maďarské bezpečnosti. V srpnu téhož roku byla zatčena i jeho manželka a bratr. V říjnu 1954 byli všichni propuštěni, aniž by byli postaveni před soud. (více viz KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992.)

vyšetřování případů Field - Pavlík¹⁰⁷ v Československu, Field - Rajk¹⁰⁸ v Maďarsku a další.¹⁰⁹ Ani po zřízení speciální komise T z pracovníků stranického aparátu a bezpečnosti, nebyly v Československu vidět výraznější pokroky ve vyšetřování. Tlak z Budapešti a Varšavy sílil. Československo bylo obviňováno z podceňování mezinárodního spiknutí. Rájkův proces, který skončil vynesením třech rozsudků smrti, byl postaven na politické koncepci, jež z Jugoslávie učinila protisovětské centrum, které ve službách USA vybuďovalo agentury ve vedoucích komunistických kruzích s cílem vytvořit federaci středoevropských států aktivně se podílejících na přípravách třetí světové války proti SSSR. V reakci na Rájkův proces, zažádal K. Gottwald Moskvu o vyslání poradců. Za měsíc přijeli do Prahy Lichačov a Makarov¹¹⁰, kteří svou pozornost věnovali vysoce postaveným funkcionářům KSC, avšak žádných převratných výsledků rovněž nedosáhli. Nejbližší k nalezení „československého Rajka“ měl případ ministra zahraničí V. Clementise.¹¹¹ Na konci roku 1949 byly monstrprocesy s proti-jugoslávskou koncepcí skončeny. Sovětské politiky se spokojily s výsledky procesů s L. Rajkem a T. Kostovem v Bulharsku. Původní myšlenka mezinárodního procesu se tak neuskutečnila.¹¹²

Druhý pokus o zkonstruování monstrprocesu v Československu vedl k zatčení více než padesáti vysokých komunistických funkcionářů. Podle K. Kaplana splnil dva hlavní cíle - „*Odstranila se část "nespolehlivých" z funkcí a na jejich místa nastoupili lidé ještě více oddaní Moskvě.*“¹¹³ Výsledky zatčených byly směřovány „*k přípravě procesů s "trockistickou skupinou", složenou z interbrigadistů a z příslušníků emigrace na Západě, a procesu se slovenskými nacionalisty.*“¹¹⁴ Pro výrobce procesů byl O. Šling ideálním kandidátem na vůdce spiknutí - byl židovského původu, účastnil se španělské občanské

¹⁰⁷ Pavlík Gejza byl na základě Fieldových výpovědí obviněn z trockismu. V Pavlíkových výpovědích se objevila jména vysokých stranických funkcionářů, což vzbudilo pozornost u Státní bezpečnosti. Pavlíkovy výpovědi měly vést k odhalení spikleneckého centra, výsledky však trvali dlouho a nevedli ke kýženým výsledkům, za což bylo Československo ostře kritizováno. O případ Field - Pavlík přestali mít sovětské poradci zájem a začali udávat jiný směr procesu. Dne 29. června 1956 byl Pavlík odsouzen za špionáž na 15 let, jeho žena na 10 let. (více viz KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992.)

¹⁰⁸ Rajk László (1909-1949) byl maďarský ministr vnitra a zahraničních věcí. Byl obviněn jako titoista, zrádce a špión a odsouzený vykonstruovaném procesu k trestu smrti a popraven. V roce 1956 byl L. Rajk rehabilitován. (více viz KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta. Praha, 1992.)

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 349, 350.

¹¹⁰ Sovětské poradce podílející se na výsleších v ČSR v letech 1949 – 1950.

¹¹¹ Clementis Vlado (1902 – 1952) byl po únorovém převratu v roce 1948 ve vládě K. Gottwalda jmenován ministrem zahraničí. V roce 1951 byl obviněn ze *slovenského buržoazního nacionalismu* a v prosinci 1952 popraven spolu s dalšími 10 obviněnými v *procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským*.

¹¹² KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 351 – 353.

¹¹³ Tamtéž, str. 358.

¹¹⁴ Tamtéž.

války, v době druhé světové války emigroval do Anglie, měl přátele mezi funkcionáři bezpečnosti, armády a stranického aparátu, v neposlední řadě byl ve velmi úzkém vztahu se členkou předsednictva ÚV KSČ M. Švermovou.¹¹⁵ Ze spolupráce s ním mohli být obviněni vysocí komunističtí funkcionáři, kteří se v očích Moskvy jeví jako "nespolehliví". Do konce února 1951 bylo zatčeno přes padesát vysokých komunistických funkcionářů.¹¹⁶ Vyšetřovací komise dospěla k závěru, že cílem Šlingovy skupiny „*bylo odstranit vedení strany: Gottwalda, Zápotockého a Slánského, prosadit Švermovou do funkce generálního tajemníka a převést Československo do protisovětského tábora.*“¹¹⁷ Tuto koncepci však brzy nahradila koncepce nová, která z původní oběti R. Slánského vytvořila špióna, zrádce a vůdce sionistického imperialistického spiknutí.

Proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským

V souvislosti se zatýkáním vysokých komunistických funkcionářů na začátku roku 1951 vyvstala otázka, jak je možné, že se tolik nespolehlivých komunistů dostalo do vedoucích funkcí, respektive kdo je odpovědný za jejich dosazování na tyto posty? Moskva ze vzniklé situace vinila generálního tajemníka ÚV KSČ R. Slánského. Pomalu se začala rodit představa, že by Slánského jednání mohlo být záměrné.¹¹⁸

Jeho jméno zaznívalo čím dál častěji i ve výpovědích zatčených, kteří se snažili obhajovat své jednání tím, že ho schválil právě R. Slánský. Část vyšetřovatelů, především ti, kteří úzce spolupracovali se sovětskými poradci, byla přesvědčena, že hlavou spiknutí není O. Šling, ale někdo jiný.¹¹⁹ Při červnové půlroční bilanci vyšetřování se poradci s V. Bojarským¹²⁰ shodli, že je nutné upozornit vedoucí politická místa v Moskvě i v Praze na nebezpečí židovského buržoazního nacionalismu. V červenci už poradci ani vyšetřovatelé nepochybovali, že v čele spiknutí stojí R. Slánský.¹²¹ Po souhlasu K. Gottwalda s vyšetřováním zadržených na R. Slánského, byla nutná změna původní strategie. Dosud stálo vyšetřování na tezi, že cílem bylo odstranit R. Slánského. Nyní byli vyšetřování přesvědčováni, že to byl právě R. Slánský, kdo celé spiknutí řídil. Základním

¹¹⁵ Tamtéž, str. 356.

¹¹⁶ Např. ministr V. Clementis, náměstkyně ministra A. London, V. Hajdů, B. Reicin, K. Šváb, J. Smrkovský, velení bezpečnosti – O. Závodský, L. Zelenka, O. Valeš, J. Baláž, generálové J. Novák, Š. Drgač, V. Drnec a další. (KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 357)

¹¹⁷ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 358.

¹¹⁸ Tamtéž, 359.

¹¹⁹ Tamtéž, 360.

¹²⁰ Bojarskij Vladimir působil v Československu jako sovětský poradce v letech 1950 – 1951.

¹²¹ Tamtéž, 360 – 361.

stavebním kamenem chystaného monstrprocesu se stal boj proti židovskému buržoaznímu nacionalismu. Židovský imperialismus se stal největší hrozbou socialismu.¹²² Vyšetřování nabralo poměrně rychlý spád. Na konci července bylo ještě R. Slánskému uděleno nejvyšší státní vyznamenání za zásluhy, na začátku září byl odvolán z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a přijal funkci náměstka předsedy vlády, kterou vykonával až do doby svého zatčení.

V půlce listopadu přijel do Prahy člen politbyra ÚV KSSS A. Mikojan a předal K. Gottwaldovi Stalinův návrh na zatčení R. Slánského. „*Slánský byl zatčen v noci z 23. na 24. listopadu. Rozhodl o tom Gottwald a Zápotocký 23. listopadu na poradě s Kopřivou a Besčasnovem, kteří doručili "důkazy"*.“¹²³ Těmi důkazy byl dopis "*Velkému Metaři*"¹²⁴, dílo československé a sovětské zpravodajské služby a bezpečnosti, které mělo sloužit pouze k zatčení R. Slánského. Spolu se R. Slánským byli zatčeni další vedoucí funkcionáři, mezi nimi na příklad B. Geminder¹²⁵, J. Taussigová¹²⁶, J. Frank¹²⁷, R. Margolius¹²⁸ a další. *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským* byl chápán jako součást mezinárodního spiknutí proti Sovětskému svazu a socialismu vůbec. Proces trval 8 dní, skončil 28. listopadu 1952 vynesemím jedenácti rozsudků smrti a třemi tresty doživotního vězení. Původním cílem procesu byla snaha odstranit řadu "nespolehlivých" vedoucích funkcionářů, v průběhu však nabral jasně antisemitskou podobu, která korespondovala jak s požadavky vnitropolitickými, tak i se zahraničně politickými záměry Sovětů.¹²⁹

„A přitom to, co jsem prožívala v Ruzyni já, nebylo ničím proti tomu, co musela prožít většina ostatních. Ale stačilo to, abych poznala, hak {sic}¹³⁰ vypadá peklo, abych se ho nezbavila do konce "života", ke kterému jsem byla odsouzena.“¹³¹

¹²² Tamtéž, 361.

¹²³ Tamtéž, 362.

¹²⁴ V dopise byl příjemci nabídnut bezpečný odchod do ciziny. R. Slánský byl označen za adresáta tohoto dopisu. Dopis se stal záminkou pro zadržení R. Slánského. (více viz ŠOLC, Jiří: Operace „Velký metař“. *Historie a vojenství*, 4/1995.)

¹²⁵ Geminder Bedřich (1901 – 1952) v té době ve funkci vedoucího Mezinárodního oddělení ÚV KSČ.

¹²⁶ Taussigová Jarmila (1914 – 2011) v té době ve funkci poslankyně Národního shromáždění ČSR.

¹²⁷ Frank Josef (1909 – 1952) v té době ve funkci poslance Národního shromáždění ČSR.

¹²⁸ Margolius Rudolf (1913 – 1952) v té době ve funkci náměstka ministra zahraničního obchodu.

¹²⁹ Tamtéž, str. 364.

¹³⁰ [jak]

¹³¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Nás pravda nezajímá*. Osobní archiv Josefy Slánské. Únor 1965, str. 18.

R. Slánský se svou manželkou Josefou přijali 23. listopadu 1951 pozváni na večeři k předsedovi vlády A. Zápotockému. Po návratu domů byli přepadeni skupinou ozbrojených mužů. Ve své knize *Zpráva o mém muži* v kapitole *Přepad* celou událost Josefa Slánská popsala. Domnívala se, že je přepadla banda teroristů, kteří je chtějí zavraždit. Když ji donutili nastoupit do auta, které se rozjelo směrem neznámo kam, hlavou se jí honila spousta otázek: „*Co je to za chlapy? Proč to neskončili ve vile? Kam mě vlastně vezou? Nechtějí mě snad převézt přes západní hranice? To by bylo to nejhorší, co by mě mohlo potkat...*“¹³²

Josefu Slánskou spolu se synem Rudou internovali v tramské chatě ve Hvozdech. První dny neměli nejmenší tušení, co se děje. Nevěřili tomu, že je zadržela StB a strachovali se o soudruha K. Gottwalda. Situace se jim poněkud vyjasnila, když strážná přinesla maso zabalené v novinách, ve kterých byl projev A. Zápotockého, ze kterého jasně vyplývalo, že vedení strany ví o jejich zatčení. Další den je přestěhovali do větší chaty, kde na ně čekala dcera Marta s vychovatelkou paní Sochůrkovou.¹³³

V průběhu ledna byla Josefa Slánská dvakrát vyslechnuta. Při prvním výslechu, který probíhal v místě jejich internace, byla patrně poprvé oficiálně konfrontovaná se skutečností, že její manžel je zrádce. Žádalo se po ní, aby proti němu vypovídala. Neučinila tak. Stejný výsledek měl i druhý výslech.¹³⁴

Na konci ledna byla předvolána do ruzyňské věznice k výslechu, který se "protáhl" až do 2. května 1952. Při prvním výslechu, který vedl B. Doubek, byla označena za zavitého nepřítele Sovětského svazu. Každodenní realitu ruzyňského vězení vykreslila do nejmenších detailů ve své *Zprávě*. Podrobně popsala, jak se s ní v Ruzyni zacházelo, odkryla mechanismy šikany, tyranie, psychického i fyzického tlaku.

Když v knize vzpomínala na svou celu, napsala: „*Klíčka asi dva krát dva metry s červenou xylolitovou podlahou. Na stropě oslnivá žárovka. Pod oknem nic, na stěnách nic, v rohu podivná záchodová mísa - široká, nízká, přímo na zemi. A nad ní vodovodní kohoutek.*“¹³⁵ Zprvu ji ani nenapadlo, že by mohlo jít skutečně o celu. Tři měsíce se noc co noc třásla zimou. Dostávala nesmyslné příkazy jak a kdy spát, jíst, jak se mýt, které nebyly ničím jiným než nechutným nátlakem k pozvolnému zlomení člověka.¹³⁶ Aby překonala život ve vězení, zapoměla na to, ve kterém století žije, i na to, jak by se mělo s člověkem

¹³² SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 142.

¹³³ Tamtéž, str. 146 – 147.

¹³⁴ Tamtéž, str. 148.

¹³⁵ Tamtéž, str. 153.

¹³⁶ Tamtéž, str. 153.

zacházet. Dokola si jen opakovala, že jeskynní člověk taky k životu neměl skoro nic.¹³⁷ V Ruzyni si vytvořila "nový svět", svět bez dětí, svět bez manžela. „*Vyhrožovali mi, že zabijí obě naše děti, zapoměla jsem tedy, jak moje děti vypadají. Pouštěli mi do cely Rudovy výslechy. Přesvědčovala jsem sama sebe, že to není Ruda. Ovšem, zabít lásku k dětem, opravdu nepoznat Rudu, to se jim ani tady nemohlo podařit. Ale bylo možno oddělit vědomí, že mám děti od pocitu, že je mám, vědomí, že slyším Rudův hlas od chápání, že ho slyším. /.../ Fakt je, že se mi podařilo žít v nějakém takovém transu, kdy jsem si skutečnost citově nepřipouštěla, /... /.*“¹³⁸

A byla to právě Ruzyně, kde se zrodilo i dilema mezi Rudou a stranou. Komu a čemu věřit, Rudovi nebo straně? Jde o konflikt typu výběru ze dvou stejně nepříjemných, stejně nepřijatelných možností, jež vytváří dlouhodobý pocit vnitřního napětí a stresu. „*Pro zásah diktatorního režimu do života obyvatel je typické, že převládnu konflikty výběru ze dvou stejně nepřijatelných variant nebo stavů ambivalence.*“¹³⁹ Josefa Slánská se dostala do situace, kdy musela zvolit mezi svým manželem a vírou v komunistickou stranou. „*Bylo to strašlivé morální peklo. Bylo to nesnesitelné dilema. Bránit Rudu - znamená postavit se proti straně (tak jsem to tehdy viděla, tak mi to taky bylo zdůrazňováno), protože všechno, co se v Ruzyni dělo, i ten nátlak, který z člověka vbrzku udělá lidskou trosku bez vlastního já, se dělo jménem strany (to strana se vás ptá, to strana od vás chce). Přistoupit na to, co strana chce, znamená zradit Rudu a tím zradit sebe samu, protože život bez Rudy není a nemůže být životem, který by stálo žít. Nakonec jsem otupěla. Bylo mi vše lhostejné. /... / už jsem nechtěla žít mezi lidmi, už jsem nechtěla žít vůbec.*“¹⁴⁰

Tento tragický případ se netýkal jen Josefy Slánské, ale i příbuzných ostatních zadržených. Syn L. Frejky, T. Frejka, se veřejně zřekl svého otce a žádal pro něj nejvyšší trest. Stejně tak i L. Londonová, manželka A. Londona, se svého muže několikrát veřejně zřekla, a několikrát své prohlášení odvolala.

Celý svůj dosavadní život žila v upřímné víře, že to, co dělá strana, je správné. Nikdy o tom nepochybovala. Co víc, nikdy ji ani nenapadlo, že by o tom mohla nebo snad měla pochybovat. Nekriticky přijímala každé stanovisko strany. Svoji víru ve stranu později označila za fanatickou. V jejích textech je i několikrát explicitně vyjádřená analogie mezi stranou a církví, mezi vírou ve stranu a vírou náboženskou.

První pobyt v Ruzyni byl pro Josefu Slánskou skutečným šokem, který otrásl jejím

¹³⁷ SLÁNSKÁ, Josefa: *Nás pravda nezajímá*. Únor 1965, str. 3.

¹³⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Nás pravda nezajímá*. Únor 1965, str. 3.

¹³⁹ KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. 2011. str. 165.

¹⁴⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*, str. 172.

světem od samých základů. Nejstrašlivější na celé věci, podle jejích slov bylo, že nebyli v rukou nepřítelů, ale v rukou soudruhů, v rukou "vlastních lidí". Stěží si dnes lze představit její bolest, když pochopila, že vše, co se v Ruzyni děje, se děje se souhlasem strany, té strany, které by bez váhání obětovala život.¹⁴¹ Ze soudružky Slánské se v okamžiku kratičkém jak lusknutí prstů stala lhářka, trockistka, herečka a špiónka.¹⁴²

Na konci dubna se po tříměsíčním věznění v Ruzyni vrátila ke svým dětem do internace. V půlce června 1952 byli všichni tři odvezeni do Veselíkova u Votic, kam dříve jezdili a kde, jak napsala „*strávili s Rudou nejkrásnější dny společného života.*“¹⁴³ Byli zde internováni společně se sestrou Slánské Milkou a její dcerou Aničkou, se švagrovou Lisou a její dcerou Ninou a dalšími. V průběhu internace ještě několikrát "jela na výlet". „*"Na výlet" - to bylo do Ruzyně.*“¹⁴⁴

2. prosince 1952 ji vedoucí internace odvezl do pankrácké věznice, kde se měla rozloučit se svým mužem. Avšak to, že ho vidí naposled, ji nikdo neřekl. „*Nepochopila, nevyčítala jsem, že ho vidím naposled, netušila jsem, že jde na smrt.*“¹⁴⁵ O procesu a popravách neměli nejmenší tušení. O smrti K. Gottwalda se dozvěděli jenom díky podřeknutí jednoho ze strážných. V druhé polovině dubna 1953 jim bylo oznámeno, že budou propuštěni z internace. Mohli se přestěhovat buď do Ostravy, nebo do Hradce. Byla jim doporučena změna jména.¹⁴⁶

*Rok ho přivazovali za nohu jako psa,
přivazovali mu ke zdi i hlavu,
dávali ho na dlouhé hodiny do svěrací kazajky,
nesměl spát
trpěl hladem, zimou,
konce nemělo tělesné i duševní utrpení.
Nakonec ho přinutili naučit se výpovědím
před soudem zpaměti.¹⁴⁷*

¹⁴¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis Karlovi Bartoškovi*. Osobní archiv Josefky Slánské. 24., 25. 7. 1977, str. 23.

¹⁴² SLÁNSKÁ, Josefa: *"Dole" a "nahore" včera a dnes*. Osobní archiv Josefky Slánské. Bez datace [70. léta], str. 6.

¹⁴³ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*, str. 164.

¹⁴⁴ Tamtéž, str. 166.

¹⁴⁵ Tamtéž, str. 178.

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 179 – 181.

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 32.

Rudolf Slánský byl zatčen v noci z 23. na 24. listopadu 1951, jeho výslechy začaly 27. listopadu a trvaly celý rok. Vedlo je oddělení 6-A správy vyšetřování StB - B. Doubek, K. Košťál, J. Musil. Výslechy byly po celou dobu pod taktovkou Moskvy. Do Prahy přijela nově zřízená tříčlenná moskevská skupina s jediným cílem zlomit R. Slánského.¹⁴⁸ Na vyšetřování se rovněž podílel vedoucí bezpečnosti sovětských poradců v bezpečnosti A. Besčasnov a jeho zástupci B. Jesikov a S. Galkin. Aktivita poradců spočívala v usměrňování výslechů tak, aby odpovídaly koncepci procesu.¹⁴⁹

Podle K. Kaplana tvořily výslechovou praxi tři články: fyzické násilí, psychologický nátlak, systém výslechů a protokolů.¹⁵⁰ Zcela běžnou praxí při výsleších se stalo bití, škrcení, mlácení hlavou o zeď a kopání. Nejednou v průběhu vyšetřování došlo k úmrtí vyslýchaného. Zpravidla byly tyto "nehody" hlášeny jako sebevraždy. Za další formu násilí lze označit nepřetržité noční výslechy, které se opakovaly i několik dní po sobě. Vyslýchaný musel často stát v pozoru nebo chodit v kruhu, což vedlo k naprostému fyzickému vyčerpání. Každodenní realitou se stalo mučení hladem a zimou, zákaz lékařského ošetření, rušení nebo znemožnění spánku, nucený pochod po cele. „*Fyzické násilí se prolínalo s psychickým nátlakem.*“¹⁵¹ Mezi neúčinnější formy patřila naprostá izolace vězně, která měla vyvolat pocit absolutní osamělosti a nejistoty. Kromě svého spoluvězně a vyšetřovatelů „*nikoho neviděl, s nikým nemluvil, neměl žádný kontakt s vnějším světem.*“¹⁵² Zvláštní metodou pak bylo nasazení agenta bezpečnosti přímo na celu v roli spoluvězně. Prakticky zpracovával vězněného, v době kdy nebyl vědomě vyslýchán. Účinné byly i hrozby týkající se bezprostředního osudu jejich nejbližších. U politických funkcionářů to pak byl i apel na jejich stranickou uvědomělost a povinnost, svým doznáním prý pomohou straně. „*Výslechový systém poznamenal fyzický i duševní stav všech, kteří mu byli delší dobu vystaveni.*“¹⁵³

Zpracování R. Slánského probíhalo po vzoru výše popsáných způsobů. 3. ledna dostal "spoluvězně" B. Bendu, o jehož zatčení kdysi sám rozhodl.¹⁵⁴ Šlo o viditelnou provokaci, a zároveň se předpokládala i Bendova nenávisť ke Slánskému a o to větší loajalita s vyšetřovateli. Bendova role byla jak pasivní, tj. podávat zprávy o reakci vězněného na

¹⁴⁸ Tříčlennou skupinu tvořili G. Gromov, G. Morozov, I. Černov.

¹⁴⁹ KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka ÚV KSČ*. Mladá fronta. Praha, 1992, str. 167 – 168.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 170.

¹⁵¹ KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. 1992, str. 172.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Tamtéž, str. 175.

¹⁵⁴ Tamtéž, 179.

výslechy, tak i aktivní, ve které prakticky pokračoval ve výslechu Slánského i na cele. Se Slánským byly vedeny dlouhé noční výslechy, které 26. ledna přešly ve výslech nepřetržitý, který skončil Slánského pokusem o sebevraždu.¹⁵⁵ Podle K. Kaplana si „Slánský nesměl sám určit chvíli své smrti. Jeho život nesměl skončit ve vyšetřovací vazbě, ale na popravišti.“¹⁵⁶ K úplnému zlomení Slánského došlo až po půl roce na přelomu června a července, kdy přiznal vše, co vyšetřovatelé požadovali. Přestal klást odpor, zcela rezignoval. „Už se smířil s rolí, kterou mu tvůrci procesu přisoudili /... /.“¹⁵⁷ Spolu s doznáním se výrazně zlepšilo i zacházení s ním.

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským trval od 20. do 28. listopadu 1952. Příprava justice však započala už v létě, šlo především o přípravu prokurátorů, soudců, obhájců a svědků. Je důležité upozornit, že v té době byly soudy zcela závislé na politických orgánech. Rozsudky byly určovány mimosoudními, především pak politickými, institucemi.¹⁵⁸ Státní soud byl zároveň zcela podřízen Státní bezpečnosti. Instituce obhájců zůstala zachována, nicméně byl sestaven seznam politicky spolehlivých obhájců a jen oni mohli být účastni politických procesů. Většina obhájců zároveň úzce spolupracovala s StB. Dne 11. listopadu byl předán návrh obžaloby, kterou vypracovali B. Doubek s A. Prchalem, členům politického sekretariátu ÚV KSČ. „O něco dříve“, jak napsal K. Kaplan, „byl připraven soudní protokol, který fungoval jako režijní kniha monstrprocesů.“¹⁵⁹

„Proces probíhal přesně podle připraveného scénáře. Prokurátoři a soudcové kladli předepsané otázky, obžalovaní a svědkové odříkávali naučené odpovědi.“¹⁶⁰ V okamžiku, kdy obžalovaní pronášeli svá poslední slova před soudem, svolal Gottwald členy politického sekretariátu ÚV KSČ, kde navrhl jedenáct trestů smrti a tři rozsudky doživotního vězení.¹⁶¹ Všichni přítomní souhlasili. Rozsudky byly vyneseny 27. listopadu 1952. Nikdo z odsouzených se neodvolal. Jedenáct z nich žádalo prezidenta republiky Klementa Gottwalda o milost, ale její udělení nedoporučil ani v jednom případě. 2. prosince bylo odsouzeným oznámeno Gottwaldovo rozhodnutí a zároveň byli informováni, že popravy proběhnou následující den ráno. Následovalo rozloučení s rodinami.

¹⁵⁵ Tamtéž, 179 – 180.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 190.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 210.

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 220.

¹⁵⁹ Tamtéž, str. 224.

¹⁶⁰ Tamtéž, str. 246.

¹⁶¹ Tamtéž, str. 249. Doživotní vězení se týkalo V. Hajdů, A. Londona, E. Löbla.

Popravy proběhly 3. prosince 1952 od třetí do šesté hodiny ranní. Poslední slova Rudolfa Slánského byla: „*Mám to, co jsem si zasloužil!*“¹⁶²

Verše spoluvězně E. Pluhaře:

*Vzlet' a let'! Let' slovo žalující
k šibenici jedenáct mých druhů jde.
Šibenice u stěn stály, byly dvě
v nemocnici na Pankráci.
Šílený kat skončil práci
a nocí mlhavou vločkovými hvězdami
neznámi jdou svědci.
V tu půlnoc povolil i mráz
tajně ulevily slzy
když z jedenácti sedm
než je skolil kat
dokázali zvolat to slovo k slovu jisté
"Ať žije Sovětský svaz!", "Ať žijí komunisté!"
Byl prosinec a nikdo neprosil...
Stalin žil a vlád.*

(Pankrácká věznice, prosinec 1952)

3.4 Léta 1953 - 1956

Smrt J. V. Stalina a ani K. Gottwalda v roce 1953 neznamenal okamžitý zlom, stala se spíše symbolickým začátkem než reálnou změnou.¹⁶³ *Politický proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* umožnil svěst odpovědnost za neuspokojivou hospodářskou situaci na konkrétní osoby. Zároveň však sílila mezi řadovými členy KSČ nespokojenost se samotným vedením strany. K. Gottwald si byl dobře vědom aktuální poměrů a snažil se odstranit alespoň některé příčiny rostoucí nespokojenosti obyvatelstva. „*Na přelomu let 1952 a 1953 byla provedena změna stanov KSČ, došlo k reorganizaci vlády a některých vrcholných stranických orgánů a vedení*

¹⁶² Tamtéž, str. 254.

¹⁶³ KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. 2011, str. 382.

strany jednalo o zrušení lístkového systému.“¹⁶⁴ Přesto však vedení strany nemělo v úmyslu opouštět svoji dosavadní politiku. „*I nadále podporovalo výstavbu silné armády, zabývalo se myšlenkou na likvidaci tzv. kulaků, připravovalo opatření proti církevním řádům a další zákroky proti nepohodlným osobám, jak z řad protikomunistické opozice, tak z řad bývalých spolupracovníků či příbuzných členů tzv. protistátního spikleneckého centra.*“¹⁶⁵

Začátkem března však vývoj nabral zcela nečekaný směr. J. V. Stalin zemřel 5. března 1953. Zakrátko po něm odešel 14. března i vůdce KSČ K. Gottwald, jehož smrt dále prohloubila vnitřní krizi komunistického režimu v ČSR. Už dva dny po pohřbu K. Gottwalda se vedení KSČ shodlo na jmenování A. Zápotockého prezidentem a A. Novotného předsedou strany.¹⁶⁶

Hlavní slovo po Stalinově smrti měli L. P. Berija a G. M. Malenkov, kteří tvrdili, že byli právě Stalinem pověřeni řízením státu. L. P. Malenkov se stal premiérem a G. M. Berija jeho prvním náměstkem, N. Chruščov byl v té době ve funkci jednoho z tajemníků stranického aparátu a zároveň byl předsedou zvláštního výboru pro organizaci Stalinova pohřbu. L. P. Berija byl ve společenském podvědomí znám jako pravá ruka J. V. Stalina v období jeho hrůzovlády. On sám si byl dobře vědom, že cestu k nejvyššímu postu mu otevře jen očista vlastního jména, která povede k postupnému získání podpory jak ze strany sovětských občanů, tak ze strany samotného vedení KSSS. Jeho politické kroky vycházely z rozsáhlé destalinizace. Rozhodl se podat návrh velké amnestie, jež vedla k propuštění statisíců vězňů, inicioval vytvoření čtyř rehabilitačních komisí pro velké kauzy uplynulých měsíců, svým podřízeným zakázal používat při vyšetřování fyzické násilí.¹⁶⁷ „*Všechny návrhy byly spjaty s kritikou Stalinovy činnosti a odmítnutí jeho role uznávaného vůdce komunistického světa. Stalin se měl propadat v očích veřejnosti stále více do světa zločinu.*“¹⁶⁸ Berijova politika vedla k zavedení tzv. nového kurzu, který přenesl moc ze stranického aparátu do rukou vlády. Došlo k razantním změnám v hospodářské a zemědělské politice, ale i k omezení výdajů na vojenský průmysl. Zároveň sílil tlak na zvyšování životního standardu obyvatelstva. Berijova politika se zanedlouho stala předmětem drtivé kritiky, která pramenila z obav jeho kolegů, že rychlé odhalení zločinů komunismu můžeme mít negativní důsledky i pro ně samotné. Berijova liberální

¹⁶⁴ PERNES, Jiří: Rok 1953 v Československu. In: *Paměť a dějiny*. 2013, č. 3, str. 16.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ VEBER, Václav: Rok 1953 a východní Evropa. In: *Paměť a dějiny*. 2013, č. 3, str. 7.

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 8.

¹⁶⁸ Tamtéž.

politika tak vedla k jeho nucenému odchodu. Byl to právě N. Chruščov, kdo využil situace a inicioval seskupení celého vedení strany proti L. P. Berijovi s cílem zatknout ho a soudit jako nepřítele lidu.¹⁶⁹ „V prosinci 1953 rozhodl Chruščov, že je vhodné celou záležitost ukončit, a Berija byl v procesu konaném ve dnech 16. - 23. prosince 1953 vojenským soudem za předsednictví maršála Koněva odsouzen spolu s několika svými spolupracovníky z ministerstva vnitra k trestu smrti a okamžitě popraven.“¹⁷⁰

V létě roku 1953 se zrodily v sovětském svazu a následně i v ostatních částech východního bloku první naděje na svobodnější řízení. Období „tání“ se však stalo jen kratičkým zábleskem a s upevňováním moci se společensko - politické poměry rychle navracely do starých kolejí. Sovětský systém si i nadále zachoval svůj totalitní charakter, jenž byl neustále utužován osobní nadvládou N. Chruščova.¹⁷¹

V druhé polovině dubna 1953 Josefu s dětmi v internaci na Veselíkově navštívil B. Doubek a oznámil jim, že budou z internace propuštěni. Nabídl jim, že se mohou přestěhovat buď do Hradce, nebo do Ostravy a zmínil se, že jim ÚV KSČ doporučuje změnu jména. Jméno si nikdy nezměnili.

„Tehdy ještě než Diubek {sic}¹⁷² odjel, zeptala jsem se ho co je s Rudou.

Chvilí {sic}¹⁷³ váhal. A pak:

"Teď už vám to mohu říci. Byl popraven."

"Kdy?"

"To přesně nevím. Ale byl jsem u toho. Jeho poslední slova byla: "Mám, co jsem si zasloužil."

"Kdy to bylo? V tu noc, co jsem byla u něho?"

"Snad, přesně si to nepamatuji."

"Rychle se rozloučil a odešel. Osaměli jsme. Nevěřili jsme mu ani slovo.“¹⁷⁴

Nevěřili mu, protože předpokládali, že kdyby to tak skutečně bylo, musel by je někdo oficiální cestou informovat. A to se nestalo. Nedůvěru budilo i Doubkovo váhání ohledně

¹⁶⁹ Tamtéž, str. 11,12.

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 12.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 14.

¹⁷² [Doubek]

¹⁷³ [chvilí]

¹⁷⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Po návštěvě*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1964, str. 2.

data poprav. Zároveň Josefa Slánská věděla, že byli rehabilitováni sovětští lékaři¹⁷⁵, kteří byli obviněni z pokusu o zabití Stalina a kteří přijeli na žádost Slánského do Prahy, aby léčili nemocného K. Gottwalda. Jejich rehabilitace tedy smyla z R. Slánského podezření z usilování o Gottwaldův život.¹⁷⁶

Úřední oznámení, že je vdova, přišlo až 29. dubna 1953, tedy pět měsíců po popravě Slánského. Na úmrtní list R. Slánského však čekali mnohem déle.

Dva dny po rozhovoru s B. Doubkem byli nakonec odvezeni do Rázové u Bruntálu v Olomouckém kraji, kde strávili přes 2 roky, než dostali povolení vrátit se zpět do Prahy. Bydleli ve staré polorozbořené chalupě. Dostali přísný zákaz se s kýmkoli stýkat, nemohli se vídat ani s příbuznými. Nebylo to nic neobvyklého. Nucené rozdělení a izolace lidí je jedním ze základních mechanismů totalitní moci, kterým se udržují a prohlubují pocity strachu a samoty, jež nevyhnutelně vedou k dlouhodobému stresu.¹⁷⁷ Když Josefa Slánská vzpomínala na první dny v Rázové, napsala: „*Bez známých, bez přátel, v cizí vsi na moravsko-polském pohraničí. Vyvržená a opovrhovaná, s opovrhovanými, ze společnosti vyvrženými dětmi, bez morální i hmotné opory.*“¹⁷⁸

Josefa Slánská začala pracovat v Lisovně nových hmot v Leskovci jako řadová tovární dělnice. Poté, co krajská školská komise rozhodla, že syn Ruda nesmí studovat, začal pracovat s matkou v továrně.

Ve vyhnanství mnoho radosti neprožili, ale někteří lidé se k ní chovali dobře. „*Měli soucit nejen s dětmi, ale i se mnou.*“¹⁷⁹ Situace se výrazně změnila, když do podniku v Leskovci nastoupil nový ředitel, který ji vyčetl, že svoji věrností Slánskému demonstruje svůj protistranický postoj, nutil ji ke změně jména. Když neuposlechla, následovala šikana na pracovišti. Situace se stala brzy neúnosnou. Josefa zůstala v Rázové sama, Marta byla u babičky v Praze a Ruda musel na vojnu. Po setkání se sestrou se dali věci rychle do pohybu. Milka navštívila V. Kopeckého, vylíčila mu, v jakých podmínkách Josefa Slánská s dětmi v Rázové žije. Josefa Slánská ho osobně navštívila o pár dní později. Mluvili spolu několik hodin. Slánská dostala povolení přestěhovat se kamkoli mimo Prahu. Na konci rozhovoru nadiktovala Kopeckého sekretářce dopis, ve kterém podrobně vylíčila poměry v Rázové. Další jednání proběhlo už s tajemníkem ministra, který ji ujistil, že soudruh ministr se snaží napravit všechny křivdy. Zároveň jim oznámil, že mohou zůstat

¹⁷⁵ Jedna z nejvýraznějších událostí spojena s protizidovskou kampaní v SSSR. Mezi roky 1952 – 1953 byla obviněna skupina židovských lékařů z přípravy spiknutí s cílem zavraždit vedoucí funkcionáře KSSS.

¹⁷⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Po návštěvě*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1964, str. 2.

¹⁷⁷ KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. 2011, str. 34.

¹⁷⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 182.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 185.

v Praze a že jim do týdne bude přidělen byt. „*A ten týden bez bytu trval od prosince 1955 do dubna 1958. Do té doby jsem spala s Martou na zemi. Pracovní povolení jsem nedostala. Do stálého zaměstnání jsem směla být přijata až v únoru 1960! A soudruzi zřejmě zase „nic nevěděli“, „nic netušili“.*“¹⁸⁰

Až 9. února 1955, více než 2 roky po popravě, obdržela Josefa Slánská úmrtní list svého muže. Do té doby stále nemohla uvěřit tomu, že je její manžel skutečně mrtvý. Když, jak napsala, paní Franková zjistila, že jsou pod čísly uvedenými na úmrtních listech pohřbeni jiní lidé, vysvitla znovu naděje, že manžel stále žije. V textu *Pro mě žije dál* napsala: „/... /, že se dlouho šířily pochyby o tom, zda on a ostatních deset soudruhů byli opravdu popraveni. Jedna soudružka tvrdila, že viděla Rudu na Kladně a že se nemohla mýlit, protože ho dobře zná, jiný soudruh zase, že s ním pracoval v Jáchymově. Já sama jsem měla jednou dojem, že ho vidím v autu na Prašném mostě a že mi tím svým zvláštním způsobem mává a že se na mě dívá s lítostí.“¹⁸¹ V jiném textu z téhož roku napsala: „*Přiznám se: dodnes mi ještě nedošlo, že nežije (Rudolf Slánský - pozn. aut.)*.“¹⁸²

3.5 Od roku 1963 do rehabilitace

„*Přežít proces bylo těžké, ale přežít tak zvanou rehabilitaci bylo ještě těžší. Ale boj je boj. Jsme povinni bojovat o očistu jeho jména.*“¹⁸³

Vedení KSČ bylo již na konci roku 1953 seznámeno se situací v SSSR. V polovině září 1953 byl funkcí generálního tajemníka KSSS pověřen N. S. Chruščov, který obvinil L. Beriju, jakožto osobu odpovědnou za sovětskou bezpečnost, z hrubého porušování zákonnosti. L. Berija byl za své činy odsouzen a 23. prosince 1953 byl popraven zastřelením. N. Chruščov dál pokračoval v odhalování Stalinových a Berijových zločinů. V říjnu 1954 vedení KSČ zaregistrovalo rehabilitaci bratří Fieldů v Maďarsku a Polsku. Avšak všechny tyto události, které vedly k úvahám o zákonnosti procesů domácích, přecházel stranický výbor bez zájmu.¹⁸⁴

První myšlenky o přezkoumání politických procesů se objevily až v roce 1954. V lednu roku 1955 zřídilo politické byro ÚV komisi „*pro přezkoumání a překontrolování*

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 193.

¹⁸¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Pro mě žije dál*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1964, str. 1.

¹⁸² SLÁNSKÁ, Josefa: *Po návštěvě*. 1964, str. 3.

¹⁸³ Tamtéž.

¹⁸⁴ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 368.

některých soudních případů z roku 1948 z hlediska výše trestů u odsouzených za protistátní činnost“, jejíž náplní bylo přezkoumat výši trestu, nikoli se však věnovat otázkám objektivní nezákonnosti.¹⁸⁵ V čele komise stál R. Barák¹⁸⁶, někdejší ministr vnitra, který dal podnět k založení komise, nicméně od nástupu do funkce ministra vnitra v roce 1953 se prakticky spolupodílel na všech politických procesech vedených od září 1953. Dalšími členy byli například K. Košťál, který se jako vyšetřovatel přímo účastnil „výroby“ všech velkých politických procesů, dále třeba E. Švach, J. Litera nebo K. Inemann.¹⁸⁷ *Barákova komise* po kritice KSČ, že se věnuje málo závažným procesům, se začala zabývat výlučně procesy s vysokými komunistickými funkcionáři.¹⁸⁸ První v pořadí byl proces s „*M. Švermovou a spol.*“ Členové komise brzy odhalili pravdu o vyšetřovacích metodách, získaly důkazy, že procesy byly z velké části vykonstruovány. Úplné rehabilitaci v roce 1956 bránily mocenskopolitické a osobní zájmy komunistického vedení. „*Podstata rozhodování se nehledala ve spisech, rozhodující roli hrály osobní vztahy ve vedení strany.*“¹⁸⁹ Obzvláště problematickou byla revize procesu s „*protistátním spikleneckým centrem*“, která původně nebyla ani zamýšlena. Revize procesu s „*Rudolfem Slánským a spol.*“ a jeho případné prohlášení za vykonstruovaný se jednoduše nikomu nehodila. Většina komunistických funkcionářů si upevnila svoje postavení právě poté, co byli *R. Slánský a spol.* odstraněni. V okamžiku, kdyby se proces se R. Slánským zhroutil, by podobný osud postihl i procesy, které na něj byly přímo napojené. Postižení by se dovolávali spravedlnosti a vzniklo by riziko, že by se mohli zformovat v opoziční politickou sílu.¹⁹⁰ Politické byro, i po Doubkově rozsáhlé zprávě s jasnými důkazy o vykonstruovanosti procesu s „*protistátním spikleneckým centrem*“, trvalo na vině R. Slánského. Na konci roku 1955 se zrodila koncepce, ve které byl R. Slánský označen za Československého L. P. Beriju, a byl viněn ze zavádění nezákonných metod do bezpečnosti.¹⁹¹

Na XX. sjezdu KSSS (14. - 26. 2. 1956) přednesl N. Chruščov projev „*Kult osobnosti a jeho důsledky*“, který vedl k odsouzení stalinismu a k důslednému revisionismu. Chruščovův projev vzbudil pochybnosti i u československých komunistů o správnosti a zákonnosti politických procesů především s vysokými komunistickými funkcionáři.

¹⁸⁵ Tamtéž.

¹⁸⁶ Někdy označována jako „Barákova komise“.

¹⁸⁷ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 369.

¹⁸⁸ Tamtéž, str. 370.

¹⁸⁹ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 372.

¹⁹⁰ Tamtéž, str. 372, 373.

¹⁹¹ Tamtéž, str. 374.

„Komunistické vedení je odmítlo a proti aktivním pochybovačům zakročilo /... /.“¹⁹²

K podrobnému prošetření a vyjasnění všech nesrovnalostí v *procesu se R. Slánským a spol.* byla na začátku dubna 1956 zřízena speciální *komise C*, v jejímž čele stál opět R. Barák. Komise byla zřízena s cílem „očistit dřívější konstrukci viny a rozsudku od politicky už nevyslovujících prvků a nahradit je novými, přitom však vinou a trestem nehýbat.“¹⁹³ O vině R. Slánského bylo de facto rozhodnuto předem. Byl to právě on, na koho byla svalena odpovědnost za oficiálně přiznané nezákonnosti. Výpovědi vězňených o metodách vyšetřování zároveň vedly k potrestání vyšetřovatelů, B. Doubek a V. Kohoutek byli zatčeni, K. Košťál, A. Prchal a další pak byli odvoláni ze svých funkcí. Revize procesů probíhající mezi lety 1955 až 1957 vedla v drtivé většině případů k potvrzení správnosti obvinění a rozsudků.¹⁹⁴ Jelikož tyto revize prakticky nic nevyřešily a vzbudily pouze další otázky, stěží na ně šlo pohlížet jako na konečné. Tlak na přezkoumání procesů neustále vzrůstal, ale ani v letech 1958 - 1962 členové komunistického vedení nezměnili svou strategii. „Nerehabilitovali odsouzené, jen je propouštěli z výkonu trestu nebo zmírňovali rozsudky obětí, ty ovšem nadále zůstávaly zločinci „odsouzenými po právu.“ A procesy politicky zvláště významné byly vůbec nedotknutelné.“¹⁹⁵

Amnestie z roku 1960 se vztahovala na většinu vězňených osob. Napětí se však stupňovalo. Skupina propuštěných, nikoli ale rehabilitovaných, se dožadovala znovu prošetření svých případů. „Okruh občanů, kteří se dovídali o vyšetřovacích metodách a výrobě politických procesů, se rozšiřoval. Rehabilitace se stávala veřejnou a stále více politickou záležitostí.“¹⁹⁶ Vedení KSČ rehabilitaci nadále odmítalo, nereagovalo na podněty z Moskvy, ani na aktuální témata XXII. sjezdu KSSS.¹⁹⁷

Po devíti měsících politické byro pod tlakem narůstající nespokojenosti a aktivity propuštěných obětí schválilo návrh na „přešetření nejdůležitějších politických procesů proti osobám, které zastávaly význačné politické funkce.“ Vznikla tzv. *Kolderova komise*, která přes velké obtíže dokázala prosadit alespoň částečnou rehabilitaci.¹⁹⁸ Na základě

¹⁹² Tamtéž, str. 375.

¹⁹³ Tamtéž, str. 374

¹⁹⁴ K. Kaplan uvádí, že jen u 263 případů z celkových 6978 projednávaných případů, bylo navrženo nové soudní řízení. „Soudy prohlásily 50 soudních rozsudků za zcela neodůvodněné a u 213 osob uznaly vynesené tresty za neúměrně vysoké.“ (KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993).

¹⁹⁵ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 378

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ „XXII. sjezd KSSS v říjnu 1961 znovu oživil otázku Stalinových zločinů /... /.“ (KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 378).

¹⁹⁸ KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. 1993, str. 380.

práce *Kolderovy komise* byl obviněn R. Barák za chybné závěry, k nimž došel jako vedoucí předchozí komise. Nejvyšší soud na základě *zprávy Kolderovy komise o „výsledcích revize politických procesů z období 1949 - 1954“* učinil závěry, jež vedly k zproštění obžaloby Rudolfa Slánského v celém rozsahu. Zároveň však v případě Rudolfa Slánského vyšlo najevo, že se ve funkci generálního tajemníka dopouštěl a kryl porušování zákonnosti a nese za ně odpovědnost. Z toho důvodu bylo rozhodnuto potvrdit vyloučení Rudolfa Slánského ze strany pro hrubé porušování organizačního řádu a zásad stranické práce.¹⁹⁹

Za hlavní nedostatek *Kolderovy komise* lze považovat omezení se pouze na procesy s komunistickými funkcionáři. Zároveň je nutné zdůraznit, že to byla právě omezená rehabilitace z roku 1963, která vytvořila příznivou atmosféru pro revizi dalších procesů.²⁰⁰

Po soudní rehabilitaci z roku 1963 zmizel obraz Rudolfa Slánského jako zrádce a špióna. Nahradil ho obraz nový. Rudolf Slánský se po roce 1963 stal tím, kdo zneužil svoje výsadní postavení, aby do strany zanesl metody odporující marxismu - leninismu. Metody, které porušovaly socialistickou zákonnost, a které nakonec byly zneužity proti němu samému. A. Novotný to ve svém projevu z 12. 6. 1963 v Košicích shrnul slovy: „/... / - že ti, kdož tento mlýn rozjeli, stali se i jeho obětí. Myslím tím Slánského a některé další osoby. Ti, kdyby byli posuzováni podle dnešních zásad strany, jimiž se již řadu let řídíme, byli by stranicky tvrdě potrestáni.“²⁰¹

Josefa Slánská byla pozvána na ÚV k s. Hlínovi v pátek 19. dubna 1963 v 9 hodin ráno. Na schůzku ji doprovodil její syn Rudolf Slánský ml. Poté co s. Hlína přečetl usnesení ÚV o Rudolfu Slánském, reagovala Josefa Slánská spolu se synem. „Žádali jsme, aby nám vydali Rudovy dopisy z vězení a před popravou, jeho rukopisy, jeho sebrané spisy a ostatní naše listinné doklady. Žádali jsme, aby nám bylo sděleno, kde byl Ruda pochován nebo kde je uložena urna. Mluvili jsme o vrácení členství ve straně pro mě a o umožnění vstupu Rudy do strany. Zmínili jsme se při této rozmluvě i o únosu mé dcery Nadi, a žádali jsme, aby ÚV učinilo dotaz, zda se po ní ještě pátrá.“²⁰²

V následujících okamžicích se dozvěděli, že Rudolf Slánský byl po popravě zpopelněn a jeho popel kdesi rozházen. K dopisům a písemnostem Rudolfa Slánského bylo řečeno jen tolik, že se mnoho dokladů ztratilo na ministerstvu a potom i u soudu. Josefa Slánská byla pohoršena nejen způsobem předání těch několika mála věcí po jejím manželovi, ale

¹⁹⁹ Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949 – 1954. *Rudé právo*, 22. 8. 1963.

²⁰⁰ Tamtéž, str. 382.

²⁰¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 64.

²⁰² SLÁNSKÁ, Josefa: *Bez názvu [Ve schránce ležel dopis...]*. Bez datace [1963], str. 3.

i skutečností, že si na ně ÚV vyhradilo pouze hodinu svého času. „Zavraždí jednoho z nejobětavějších a nejschopnějších funkcionářů strany, který byl tak uvědomělý a obětavý, že se dal pro stranu i zabít. Po dvanácti letech ho rehabilitují - a stanoví šedesát minut na rozhovor s jeho rodinou! Předají vám obálku s hrstkou legitimací s prohlášením „... to je vše, co po něm zbylo. Prohlédněte si to. Co nechcete, necháme tady a zkartujeme {sic}, aby to zbytečně neleželo.“ A pak mezi tím, co nemá zbytečně ležet, najedete řádovou knížku "Řádu socialismu", která má zůstat rodině po smrti nositele tohoto řádu. Co všechno už zkartovali {sic}? Zkartovali {sic}, jako zbytečné i deníky mých tří dětí?“²⁰³

V rukopise z června 1963 s pracovním názvem *Kolem rehabilitace* vylíčila, jak vypadala rehabilitace v praxi. „Na začátku dubna usneslo ÚV rehabilitaci. Do dnešního dne 7. června se ještě nikdo nezajímal o to, jak bydlíme, jak žijeme, a mělo-li by se pro nás něco udělat.“²⁰⁴ Zároveň se v textu věnovala i tomu, jak výsledek rehabilitace z roku 1963 ovlivnil životy jejich nejbližších. Slánské sestra Milka se mohla z nuceného vyhnanství na Moravě vrátit do Prahy a bylo zastaveno i trestní stíhání proti jejímu manželovi, Dr. Adlerovi. „Richard (bratr Rudolfa Slánského - pozn. aut.) byl rehabilitován soudně a stranicky, jeho ženě Anně bylo vráceno členství ve straně.“²⁰⁵ Bratr Josefy Slánské, Antonín, se ještě v rehabilitačním řízení nedostal na řadu. „A stejně tak nedostala dosud zpátky stranickou legitimaci moje 75 letá matka.“²⁰⁶ Rudolf Slánský ml. na konci dubna požádal o přijetí do strany. Odpověď, na kterou čekal přes dva měsíce, zněla, že se „má ještě počkat, ale nebylo mu sděleno, proč se má počkat a jak dlouho se bude čekat.“²⁰⁷ Takové tedy byly první konkrétní výsledky rehabilitace.

Na začátku 60. let začala Josefa Slánská psát knihu, o které však v té době netušila, že se vůbec někdy knihou stane. Její *Zpráva* byla na samém začátku pouze hromádkou dopisů, které při bezesných nocích psávala jednomu známému. Karlu Bartoškovi při rozhovoru vysvětlila: „Bojovala jsem tím vlastně proti duševním depresím. Měla jsem dojem, že se psaním toho hnusu zbavuji, dělalo mi to prostě dobře. Fakticky šlo o dopisy adresované jednomu známému“²⁰⁸, které jsem mu ovšem nikdy neposlala. Znal dobře celou záležitost. Psala jsem si vše pro sebe, ale musela jsem mít před sebou toho konkrétního člověka, jemuž to adresuji. A kromě toho jsem psala dopisy mrtvému Rudovi, dceři Martě

²⁰³ Tamtéž, str. 4-5.

²⁰⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Kolem rehabilitace*. Osobní archiv Josefy Slánské. Červen 1963, str. 7.

²⁰⁵ Tamtéž, str. 10.

²⁰⁶ Tamtéž, str. 13.

²⁰⁷ Tamtéž, str. 14.

²⁰⁸ Při výzkumu se mi bohužel nepodařilo zjistit, kdo je oním známým.

*a synovi Rudovi /... /.*²⁰⁹

Pavel Kohout je tím, kdo Josefu Slánskou krátce po jejich prvním setkání v červnu 1963, přesvědčil o důležitosti sepsání jejího životního příběhu. Josefa Slánská ho sama kontaktovala v souvislosti s jeho vystoupením na III. sjezdu Svazu československých spisovatelů, kdy mimo jiné zdůraznil nutnost odhalit pravdu politických procesů, a pozvala ho na večeři. Svůj příběh mu vyprávěla „*bez afektu a bez hněvu.*“²¹⁰ Byl rok 1963 a Pavel Kohout přiznal, že do té doby podobné svědectví neslyšel. Plně si však uvědomoval nutnost jeho záznamu. V předmluvě vzpomínal: „*Trvalo mi řadu dní, než jsem ji přemluvil. Ale pak jsem s úžasem sledoval, jak se rychle vrší stoh tenkých úzkých papírů. Ty kapitoly musely být už před tím stokrát v duchu napsány.*“²¹¹

První možnost publikace knihy *Zpráva o mém muži* přišla v souvislosti s událostmi pražského jara na začátku roku 1968. Pavel Kohout spolu s několika dalšími přáteli museli Josefu Slánskou přesvědčovat podruhé. Nechtěla knihu vydat. „*Byly to mnohahodinové spory. Naším hlavním argumentem bylo, že je nezbytně nutno všestranně rozšířit výpověď o minulosti. Čím úplnější výpověď, tím větší naděje, že se minulost nezopakuje v budoucnosti.*“²¹² Nakonec ji přesvědčili. Na jaře vyšla část knihy v Literárních listech.²¹³ Do sazby pak byla dána 20. srpna 1968 do nakladatelství ÚV KSČ. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy byla výroba knihy zcela pozastavena. I když Josefa Slánská uvažovala v 70. letech o jejím rozšíření a doplnění, kniha, která u nás vyšla až v roce 1990, je původní nepozměněnou verzí z roku 1968.

Knihu lze po stránce obsahové, ale i formální rozdělit do několika částí. První část je mozaikou poskládanou z výstřižků *Rudého práva* a částí projevů vrcholných představitelů KSČ, reflektující události od 31. 7. 1951²¹⁴ až po okamžik zatčení Rudolfa Slánského. Druhou část tvoří pohled na stránky *Rudého práva* v době probíhajícího procesu, soudní zápis z procesu a části projevů především pak A. Novotného, vztahující se k revizím politických procesů. Místo doslovu je v knize vložen již dříve otisknutý rozhovor pro časopis *Reportér* z konce března 1968.

Hlavní část knihy tvoří příběh Josefy Slánské odehrávající se mezi lety 1929 až 1964, od pobytu v pankrácké věznici až po potupné navrácení řádů R. Slánského. Kniha byla jedním ze základních zdrojů pro sestavení biografie Josefy Slánské v první části této práce.

²⁰⁹ BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 131.

²¹⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 8.

²¹¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*, 1990, str. 9.

²¹² Tamtéž.

²¹³ *Zpráva o mém muži* zde vycházela po částech každý týden od 25. 4. 1968 (č. 9) do 6. 6. 1968 (č. 15).

²¹⁴ Den udělení Řádu socialismu R. Slánskému K. Gottwaldem.

Informace z ní získané posloužily jako základní faktografický rámeček, do kterého jsem se postupně snažila zasadit všechny chybějící údaje, které jsem našla v archivních pramenech. V knize, kromě období do roku 1929, chybí částečně události mezi lety 1930 - 1934, svatba, události mezi lety 1945 - 1948 a pak samotné téma revize procesů a rehabilitace z roku 1963. I když poslední kapitola *Pytlůvka s řády* je z roku 1964, kniha v podstatě končí rokem 1955 - návratem do Prahy. Další události jsou zde naznačeny pouze velmi zkratkovitě.

Téma revize procesů a následné soudní rehabilitace Rudolfa Slánského v roce 1963 v knize viditelně chybí. V první části knihy nalezneme projevy A. Novotného z let 1956, 1961 a 1963, které se určitým způsobem vztahují k revizi politických procesů. Dále je zde část *Zprávy o výsledcích revize politických procesů z období 1949 - 1954*, jež byla uveřejněna v *Rudém právu* v srpnu 1963 a vyjádření D. Koldera k tomu *Jak pracovala a co zjistila komise pro prošetřování politických procesů*, které bylo otištěno v dubnu 1968 v *Mladé frontě*. Jde o oficiální záznamy doby, nikoli o její osobní postoj. Pohled Josefy Slánské na události spojené s rehabilitací jejího manžela v knize nenalezneme.

Po bližším zkoumání archivních pramenů jsem objevila několik pracovních verzí její knihy. Mimo jiné jsem našla i seznam kapitol s uvedeným stránkovým rozsahem. Porovnála jsem jej s finálním obsahem knihy a převážná většina názvů kapitol se shodovala. Zajímavé však bylo zjištění, že jedna z kapitol, která se v konečné verzi knihy neobjevila, se věnuje právě tématu rehabilitací. Z neuveřejněné kapitoly *Pro mne žije dál* vyplývá, že při rehabilitaci manžela Rudolfa Slánského v roce 1963, přijala Josefa Slánská finanční odškodnění²¹⁵, které ji dostalo do konfliktu s vlastním svědomím. Na jednu stranu jej chápala jako zradu manžela, který věřil, že bude schopna za jakýchkoli okolností uživit své děti sama, na druhou stranu, při rozhodování o přijmutí peněžní náhrady musela brát ohled i na své nejbližší a jejich potřeby. Významnou byla i skutečnost, že bojovala o plnou náhradu platu manžela po dobu vazby, tu však, přesto že ji nakonec byla přiznána, nikdy nepřijala. Závěrem napsala: „... *neměla jsem právo takhle jednat, nechtěla-li jsem zradit jeho důvěru. Pak z mých snů odešel vůbec. Dobře mi tak.*“²¹⁶

Osobně se domnívám, že je hned několik důvodů, proč kapitolu a potažmo celé téma rehabilitací v knize nenalezneme. Jedním je bezpochyby fakt, že rehabilitace v roce 1963

²¹⁵ V deníkovém záznamu z roku 1965 napsala, že přijala 200 000 Kč. Náhradu za vazbu manžela pak nikdy nepřijala.

²¹⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Pro mne žije dál*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1964, str. 6.

byla rehabilitací soudní, nikoli stranickou²¹⁷, a pro Josefu Slánskou tedy rozhodně nemohla být onou pomyslnou tečkou za politickými procesy padesátých let. Svoji roli tu bezpochyby sehrály i výčitky spojené s přijutím peněžního odškodnění za "vraždu" manžela. Dalším důvodem může být i skutečnost, že téma rehabilitace je nutně spojené s otázkou viny. V okamžiku, kdyby se Josefa Slánská rozhodla otevřeně hovořit o rehabilitaci, musela by se nevyhnutelně vyjádřit i k roli manžela v politických procesech od roku 1948. Je až s podivem, jak se právě tomuto vyjádření vyhýbala. V osobním archivu jsem nenalezla jediný text z první poloviny šedesátých let, který by se jakýmkoli způsobem věnoval otázce (ne)viny Rudolfa Slánského. Přesto že si byla Josefa Slánská dobře vědoma závěru revizní komise z roku 1963, mlčela. Jako kdyby se jí celé téma role R. Slánského v politických procesech netýkalo. Jako kdyby ani nepřemýšlela nad tím, co všechno její manžel věděl, co podepsal, k čemu dal souhlas. Na druhou stranu, což je možná ještě překvapivější, se ani nesnažila jeho osobu jakkoli bránit, neuvažovala třeba o nátlaku Moskvy, o nemožnosti říci nahlas "ne, nesouhlasím".

Témata revize procesu a rehabilitace manžela se výrazně častěji objevují v osobních denících Josefy Slánské z roku 1965, což může naznačovat skutečnost, že to byly témata osobnějšího charakteru. V zápisu z 6. ledna vylíčila svoje zklamání z výsledků prvních pokusů o revizi procesů v roce 1956, i nespokojenost s rehabilitací v roce 1963, kterou označuje za „nemastnou a neslanou.“ Vyprávěla o odporném jednání se soudruhy, kteří nechtěli upřímně napravit křivdy, kterých se dopustili. Jak se v deníku ukázalo, velký význam měl i onen boj o náhradu za vazbu manžela. První nabídka náhrady za vazbu Rudolfa Slánského činila 1000 Kč za měsíc s následným odůvodněním: „/... / *vzhledem k tomu, že Slánský („soudruh“ není pro ně dodnes - pozn. J. S.) byl v roce 1951 vyloučen ze strany, neměl být v roce 1945 jmenován generálním tajemníkem, a tudíž mu za vazbu nepřísluší náhrada platu generálního tajemníka.*“²¹⁸ Není divu, že se právě toto absurdní vyjádření stalo důvodem, proč bojovat o plnou náhradu platu manžela. Jak už bylo výše zmíněno, odškodnění bylo Josefě Slánské nakonec uznáno v plné výši. Nicméně ona sama už předem věděla, že „*žádnou náhradu za Rudovu vazbu nepřijmeme - jsou to příliš krvavé peníze.*“²¹⁹ Šlo, jak napsala, o zásadní důvody a dodala, že „*je jen důkazem cynickosti k zavražděným a jejich rodinám, že i tato otázka se musela tak těžce probojovávat. My všichni (ona a ostatní vdovy po popravených z procesu s Rudolfem Slánským a spol. - pozn.*

²¹⁷ Stranická rehabilitace Rudolfa Slánského proběhla v roce 1968. Blíže se jí budu věnovat v následující kapitole.

²¹⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník – leden, duben 1965*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1965, str. 13.

²¹⁹ Tamtéž.

aut.) jsme byli na ÚV označeni za "kořistnice, které se chtějí obohatit z krve svých mužů" už v době, kdy s námi o náhradě nikdo nejednal."²²⁰

V osobních denících vyslovila i pevnou víru ve stranickou rehabilitaci svého muže: „Čekat, čekat, znovu čekat, možná zase celá léta čekat na stranickou rehabilitaci, která nezbytně přijde, tak jako po 11 ½ letech přišla občanská rehabilitace.“²²¹ Nezbyvá než dodat, že měla skutečně pravdu. Rudolf Slánský byl stranicky rehabilitován v roce 1968. Čekala tedy dalších 5 let.

Rok 1963 je však také rokem, kdy bylo Josefě Slánské na její žádost navráceno členství v KSČ.²²² Předsednictvo strany označilo její vyloučení za neoprávněné a usnesli se na jeho zrušení.²²³ V archivu Josefy Slánské jsem objevila text²²⁴, ve kterém se krátce svému návratu do KSČ věnuje. Zajímavější než popis samotné veřejné schůze KSČ, byla pasáž věnovaná úvaze nad pojmem svědomí. V textu mimo jiné zaznělo: „/.../ prostě, že nikdy nesmím dělat nic, co odporuje mému přesvědčení o správnosti a prospěšnosti určitého postupu, jednání - prostě něco, co nás nutí i k statečnosti, i k obětem - něco, co je pro každého z nás měřítkem vlastní čistoty myšlení i jednání.“²²⁵ Josefa Slánská tušila, co bylo jednou z největších lidských chyb, které umožnily hrůznosti politických procesů v polovině 20. století. Z lidských životů vymizelo svědomí na své nejzákladnější individuální úrovni. Právě na základě osobní zkušenosti Josefy Slánské lze toto vyjádření chápat jako předsevzetí do následujících let. Přesto, že explicitně nehovoří o vině a lítosti, myslím, že ji hluboce uvnitř trápilo, že nevyjádřila své pochyby nebo nesouhlas s politickými procesy po roce 1948, které se bezprostředně dotýkaly jejich blízkých letitých přátel. V jiném textu přiznala, že bylo snadnější uvěřit, že ten a ten byl zrádce, když dotyčného neznala. Když však šlo o zatýkání soudruhů v roce 1950 a 1951 byla, podle svých slov, velmi zmatená. „Tady už šlo o lidi, které jsem znala velmi dobře a dlouhá léta, kterým jsem absolutně důvěřovala a jejichž obětavost v práci pro stranu jsem znala.“²²⁶ Toto téma se stalo pro Josefu Slánskou pomyslným strašákem ve skříni. Otevřeněji o něm začne hovořit až v roce 1977 při rozhovoru s Karlem Bartoškem. Odpověď na otázku, proč se po tom všem toužila stát opět členkou komunistické strany, v tomto období nenalezneme.

²²⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník – leden, duben 1965*. 1965, str. 14.

²²¹ Tamtéž, str. 110.

²²² Josefě Slánské bylo navráceno členství 11. června 1963.

²²³ SLÁNSKÁ, Josefa: *Bez názvu [Ve schránce ležel dopis...]*. Bez datace [1963], str. 6.

²²⁴ Text je bez názvu a datace. Osobně se domnívám, že vznikl v létě 1963.

²²⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *Bez názvu [Ve schránce ležel dopis...]*. Bez datace [1963], str. 6.

²²⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Nás pravda nezajímá*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1965, str. 8.

Život Josefy Slánské v první polovině šedesátých let nebyl lehký. To, co každodenně hluboko uvnitř prožívala, lze nejlépe pochopit z deníkového záznamu z dubna 1965. „*Mě už je všechno docela jedno. Já už dávno nejsem a ani neumím být já - jsem jméno, jako jsem dříve byla „choť funkce.“²²⁷ Ale raději „choť funkce“ (protože živého Rudy), než „jméno“ Rudy, který už není, není a nikdy nebude. /.../ a teď znovu jméno, které není docela „košér.“ Houpačka a ne život. Je mi smutno, tak prostě smutno. Ani pro rodinu už nejsem nic než to jméno, které jim všem přineslo (i když proboha ne Rudovou vinou) tolik utrpení.“²²⁸*

V očích Josefy se její vlastní život zredukoval na jméno. Po procesech se ocitla v realitě, kdy ji každý „znal.“ Politické procesy se staly zcela účelně věcí veřejnou. Ze dne na den se stala zavitou nepřítelkyní Sovětského svazu, manželkou vlastizrádce a špiona. Od toho okamžiku na řadu let ztratila možnost volby, na svůj život přestala mít prakticky jakkoli vliv. Byla internována, vězněna, vyhoštěna na Moravu, po návratu do Prahy trvalo roky, než získala pracovní povolení, její syn nemohl studovat, represe se úzce dotýkaly i všech jejích blízkých.

„Od roku 1951 nemohu být se svým životem spokojena, hlavně proto ne, že ač to zní divně - sama ho nemohu příliš ovlivnit. /... / jsou lidé, kteří si osobují právo o tvém životě rozhodovat do posledního puntíku: bydlet musíš tam a tam, pracovat tu, jíst a oblékat podle úrovně, kterou ti určíme. Učit se nesmíš, /... /. Vytvořil se pro mne určitý stav "izolace na svobodě".“²²⁹

S událostmi 2. poloviny 50. let, především v souvislosti s amnestií z roku 1960, se společnost začala probouzet. Vyplouly na povrch šokující informace o vykonstruovanosti procesů i o vyšetřovacích metodách. Do rehabilitace 1963 byla oficiálně vdovou po vlastizrádci Slánském, po nich se stala vdovou po Slánském, který se sám aktivně podílel na výrobě politických procesů. Ani po roce 1963 nebylo, jak sama napsala, její jméno „košér.“²³⁰

Jedním z úniků Josefy Slánské od tíživé reality šedesátých let byly vzpomínky na život v Moskvě. Vracela se ke chvílím, kdy její život dával smysl. Víra v ideály komunismu se shodovala s každodenní prožívanou realitou té doby. Ve svých vzpomínkách zdůrazňovala, že žili velmi prostě, mnohdy v nepohodlí. Utíkala k okamžikům, kdy byla obklopena přáteli, kdy necítila osamění ani strach, kdy věděla, za co bojuje a čemu obětuje svůj život:

²²⁷ Manželka generálního tajemníka ÚV KSČ.

²²⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník – leden, duben 1965*. 1965, str. 114.

²²⁹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Deník Listopad 1965*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1965, str. 19-20.

²³⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník – leden, duben 1965*. 1965, str. 114.

„A byli jsme šťastni, dnes a denně šťastni, uvědomující si, že šťastni jsme. Náš život měl náplň, bohatou náplň přinášející opravdové štěstí nejen z pocitu svědomitě vykonané práce, ale i z pocitu, že patříme mezi ty milióny uvědomělých lidí na světě, kteří usilují o lepší a spravedlivější řád lidského soužití. /.../ Dobrá účast na schůzi, na demonstraci, {sic} stávka, úspěchy SSSR to byly zdroje dennodenních radostí.“²³¹

3.6 Pražské jaro a jeho dozvuky

„Mít přesvědčení v době, kdy je všechno jak se říká v pořádku, kdy není rozporu mezi myšlenkou a praxí, je snadné. A přirozeně je těžší zůstat komunistkou i po takovém zločinu, jakého se „strana“ na nás dopustila, ale je to pochopitelné, když opravdu v socialismus věříš.“²³²

Nespokojenost se stávajícím vedením strany a státu byla v československé společnosti i ve vedení KSČ přítomna již od 1. poloviny 60. let. „Vědomí neuspokojivého vývoje v sociální a ekonomické oblasti bylo stále obecnější a bylo posilováno od poloviny šedesátých let i uvolněním možností cestovat do zahraničí.“²³³ Hospodářský růst se zcela zastavil. Přijetí důsledné ekonomické reformy bylo nevyhnutelné. Panovalo přesvědčení, že ekonomická reforma musí jít ruku v ruce se zavedením demokratických principů do politiky. Zároveň „Aktéři ekonomické reformy v 60. letech se snažili uplatnit bezprostřední sociální kompenzace při ochraně obyvatelstva před působením tržních prvků, pokusili se rozšířit sociální práva občanů a demokratickou účast zaměstnanců na správě podniků.“²³⁴

Oblast kultury a umění byla prostorem napětí a častých konfliktů. Místo očekávané liberalizace docházelo opět k „utahování šroubů“²³⁵, což se pochopitelně setkávalo s vlnou odporu. Koncem června 1967 proběhl 4. sjezd českých spisovatelů, na kterém byly jasně vyřčeny požadavky návratu k tradicím českého národa, ke svobodě, k humanitě a k demokracii.²³⁶

²³¹ SLÁNSKÁ, Josefa: *Deník Listopad 1965*. 1965, str. 8 - 9.

²³² RUPEŠ, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*, 16. 3. 1968, č. 11.

²³³ ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy 1968. 21. srpen v ulicích Prahy*. Naše vojsko, Havlíčkův Brod 2011, str. 6.

²³⁴ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Academia. Praha, 2012, str. 28, 29.

²³⁵ Typickým příkladem může být zákaz vydávání Literárních novin v roce 1967 (ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy 1968. 21. srpen v ulicích Prahy*. Naše vojsko, Havlíčkův Brod 2011, str. 7).

²³⁶ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 370.

Na podzim roku 1967 se ve vedení KSČ objevil konflikt kolem „slovenské otázky“. A. Novotný byl radikálně proti požadavkům na zvýšení pravomocí slovenských orgánů a zároveň se ostře vymezoval i proti panujícím liberálním tendencím. V říjnu 1967 na plenárním zasedání ÚV KSČ vystoupil první tajemník ÚV KSS A. Dubček. Jeho projev rozpoutal ostrou diskuzi, která ve své konečné fázi vyústila v lednovém odvolání Novotného z pozice generálního tajemníka ÚV KSČ. Na jeho místo nastoupil charismatický slovenský reformátor A. Dubček, který „*byl přesvědčeným komunistou a oddaným spojencem SSSR.*“²³⁷ Jeho boj byl bojem za nutné reformy komunismu, nikoli bojem za národní samostatnost a demokracii.²³⁸ Pro další vývoj bylo zcela zásadní rozhodnutí o zrušení cenzury, které bylo prosazeno proreformními členy strany na přelomu února a března.²³⁹ „*Média zbavená cenzury a dirigování se během několika dní stala samostatným hráčem na politickém hřišti a na několik měsíců na jaře a v létě 1968 do jisté míry i hegemonem politického vývoje, jemuž se vedení strany muselo přizpůsobovat.*“²⁴⁰ Média odkrývala mnohá společenská tabu, věnovala se policejním represím, neefektivnosti centrálně řízeného hospodářství, omezování kultury a umění, i zločinům režimu padesátých let a jejich oběťm.²⁴¹ Terčem kritiky se stal jak A. Novotný, tak i řada významných funkcionářů protireformního tábora. Na konci března A. Novotný rezignoval na funkci prezidenta. Národní shromáždění za jeho nástupce zvolilo L. Svobodu. V dubnu na zasedání ÚV KSČ byl přijat tzv. *Akční program*, který ponechal vedoucí úlohu KSČ, nicméně zdůraznil, že „*by se neměla uskutečňovat „tím, že vládne nad společností, ale tím, že nejoddaněji slouží jejímu svobodnému a demokratickému rozvoji.*“²⁴² Mimo jiné sliboval právní jistoty, osobní svobody, uvolnění kultury a médií, narovnání vztahů mezi Čechy a Slováky, rozvoj ekonomické reformy a s ní úzce související omezení centrálně řízené ekonomiky.²⁴³ Avšak, jak upozorňuje Čížek, zcela nejasně zde byl řešen budoucí vývoj samotného politického systému. Další vývoj umožnil osvobození zájmových organizací z vlivu KSČ.²⁴⁴

Netrvalo dlouho a začaly se ozývat hlasy ze zahraničí, které ostře kritizovaly aktuální situaci v ČSSR. Kritika pramenila především z obav, že by československý příklad mohl

²³⁷ ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy 1968. 21. srpen v ulicích Prahy.* 2011, str. 8.

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ Tamtéž, str. 9.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² PECNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa.* 1997, str. 388.

²⁴³ Tamtéž, str. 10.

²⁴⁴ Tamtéž.

mít hrozivé důsledky na stabilitu komunistického režimu v celém SSSR. V dubnu a v květnu 1968 se nebezpečí sovětského zásahu stávalo reálným. Země SSSR byly přesvědčeny, že „KSC už fakticky ztratila kontrolu nad vývojem v zemi.“²⁴⁵. Situace se stala ještě více napjatou po vydání manifestu 2000 slov, jehož autorem byl L. Vaculík. „2000 slov analyzovaly stávající situaci, varovaly před ztrátou tempa reformem a obracely se na veřejnost s apelem k občanské angažovanosti a iniciativám především na úrovni obcí a pracovišť.“²⁴⁶

V polovině července odmítlo vedení KSC účast na summitu ve Varšavě. Ve Varšavě se sešli zástupci ze SSSR, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska a formou dopisu vyzvali Československo k okamžitým akcím k záchraně socialismu.²⁴⁷ Odpověď předsednictva KSC byla obhajobou polednového vývoje v ČSSR. KSC zároveň navrhla projednání problematických otázek na území ČSSR. Jak konstatuje Čížek, jednání ukázalo skutečný rozvrat uvnitř vedení KSC. Konzervativní protireformní křídlo KSC podpořilo sovětské stanovisko, reformně orientovaní členové pak hájili polednovou politiku.

Do Československa v noci z 20. na 21. srpna 1968 „vtrhlo v několika hlavních proudech /... / v prvním sledu asi 165 000 vojáků a více než 4000 tanků, stovkami bojových a dopravních letadel a další technikou.“²⁴⁸ Jak předsednictvo ÚV KSC, tak prezident L. Svoboda odmítli intervenci vojsk Varšavské smlouvy podpořit. Vrcholní představitelé reformního křídla KSC byli 21. srpna zatčeni a následně internováni v Moskvě. Společenský tlak na jejich propuštění sílil. Po návratu z Moskvy se jejich naděje, že se podaří alespoň částečně zachovat reformní program, rozplynuly úplně. Někteří z nich změnili svoje politické přesvědčení, někteří dříve či později museli odejít.²⁴⁹ Zklamání společnosti nevedlo k náhlé rezignaci v občanské aktivizaci. „Dny po 21. srpnu 1968 představují ojedinělý čas vzniku skutečné veřejnosti sjednocené s jedním cílem - pokojnou cestou bránit suverenitu země a nedopustit mocenský převrat, který by znemožňoval pokračovat v nastoupené cestě obrody společnosti.“²⁵⁰ Nejen v pražských ulicích se opakovaně demonstrovalo. Avšak s následujícími měsíci po vojenské intervenci začaly postupně mizet iluze o možnostech znovunavrácení se k polednové politice. Na jaře 1969 byl do funkce prvního tajemníka KSC jmenován G. Husák, většinu ve straně získali

²⁴⁵ ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy 1968. 21. srpen v ulicích Prahy*. 2011, str. 14.

²⁴⁶ Tamtéž.

²⁴⁷ Tamtéž, str. 15.

²⁴⁸ Tamtéž, str. 19.

²⁴⁹ Tamtéž., str. 22, 23.

²⁵⁰ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějím a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. 2012, str. 42.

odpůrci reforem a stoupcem obnovy „starých pořádků.“²⁵¹ Husákovo vedení nemělo ve společnosti podporu, „své pozice mohlo upevnit pouze násilím a politické odpůrce bylo schopno porazit nikoli politickými, ale pouze administrativními a mocenskými prostředky.“²⁵²

„Po ovládnutí vedoucích pozic ve stranickém a státním aparátu, podporování a kontrolování Moskvou, začali noví vládcové s rozsáhlou „obnovou pořádku“ podle komunistických představ.“²⁵³ Byla obnovena cenzura, zrušeno několik periodik, tisícům spisovatelům bylo zakázáno publikovat, zájmové organizace byly buď zrušeny, nebo uvaleny do područí KSČ, možnost vycestovat se stala prakticky nemožnou.²⁵⁴

Hlavním cílem "staronového" vedení KSČ po dubnu 1969 bylo odsoudit reformní proces a obnovit mocenský monopol KSČ. Společnost se jen těžko přizpůsobovala. Poté, co lidé poznali demokratické a otevřené fungování společnosti, ztratili jakékoli iluze o sovětské podobě socialismu. Při snaze znovu ovládnutí společnosti byly používány „civilizovanější“ formy represe než v padesátých letech. Šlo o výslechy, sledování, věznění a především o „prověrky“, v jejichž důsledku byla odstraněna „značná část společenské elity z politické, ekonomické, vědecké a dalších odborných činností a zbavena občanských práv a svobod.“²⁵⁵ Stejně důležité bylo naklonit si i zbylou společnost a opět získat její důvěru. Vedení tak učinilo pomocí zachování a částečného rozšíření sociálních reforem zavedených v roce 1968.²⁵⁶

Zásadním pokusem o „vyrovnání se“ s pražským jarem bylo vydání *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti* po XIII. sjezdu KSČ v prosinci 1970. *Poučení* bylo dílem normalizačních politiků, které do jisté míry legitimizovalo jejich vládu.²⁵⁷ Díky tomuto dokumentu nebylo prakticky možné po dalších dvacet let oficiálně ustupovat od odsuzování pražského jara a jeho protagonistů.²⁵⁸

²⁵¹ Tamtéž.

²⁵² OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969/1989*. Praha: ÚSD AV ČR. Maxford, 1994, str. 15.

²⁵³ Tamtéž.

²⁵⁴ Tamtéž.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Tamtéž, str. 86.

²⁵⁷ CUHRA, Jaroslav: *Poučení stále (málo) platné. Příběh jednoho politického manifestu. Dějiny a současnost*, 2008, číslo 1, dostupné z <<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2008/1/pouceni-stale-malo-platne-/>>.

²⁵⁸ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějím a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. 2012, str. 74.

Pokud byl v životě Josefy Slánské rok 1929 „osudový“, rok 1952 „zlomovým“, tak rok 1968 byl přinejmenším „neklidný.“ Se zrušením cenzury se po letech dostala ke slovu média, která začala odkrývat chyby předešlé vlády. „*V situaci, kdy po dlouhá léta, prakticky po dvě desetiletí nemohlo být zveřejněno jediné kritické slovo na adresu vlády, strany nebo policie, uvolnění této přehrady způsobilo svého druhu povodeň.*”²⁵⁹ Zájem o sdělovací prostředky se v této době stal skutečně masovým. Podstatně se zvýšil jak počet čtenářů tisku, tak i lidí pravidelně poslouchající rozhlas.²⁶⁰ Ze společenských tabu se stala rázem diskutovaná témata, objevily se otázky spojené s neefektivností hospodářství, ale i s omezováním kultury a umění. A na scénu se opět dostalo nevyřešené téma politických procesů padesátých let. Zvláštní pozornost byla věnována jejich obětem, které se staly, ať živou či zesnulou, demonstrací největších zločinů „minulého“ režimu. Této pozornosti neunikl ani příběh Josefy Slánské.

Právě v souvislosti s celospolečenskými změnami probíhajícími od začátku roku 1968 se jí v dubnu naskytlá vůbec první možnost publikace rukopisu *Zpráva o mém muži*. Na jaře tohoto roku vyšla část v Literárních listech.²⁶¹ Do sazby byla dána 20. srpna 1968. Po invazi vojsk Varšavské smlouvy byla výroba knihy zcela pozastavena. Svědectví Josefy Slánské tak u nás vyšlo až v roce 1990.²⁶²

Na jaře 1968²⁶³ byly s Josefou Slánskou otisknuty tři rozhovory - pro časopis *Reportér*, pro deník *Obrana lidu* a pro deník *Práca*. Josefa Slánská se ve všech třech rozhovorech vrací k nejhrůznějším momentům svého života. Otázky v rozhovorech jsou velmi podobné, odpovědi na ně se logicky překrývají a místy se doplňují. Nenalezla jsem v nich protichůdné informace, a proto jsem se rozhodla pracovat s rozhovory jako s jedním celkem a informace z nich společně propojit.

Utrpení padesátých let vylíčila Josefa Slánská v rozhovorech se silným důrazem na dopady jak na její, tak na Slánského rodinu. Vyprávěla o osudu svých nejbližších a o jejich pronásledování. Podotkla, že z celého Slánského a její rodiny zůstal na svobodě pouze její bratr Richard.²⁶⁴ V rozhovorech jsem našla i tuto smutnou bilanci: „*/.../ moje a*

²⁵⁹ VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Mladá fronta, Praha 1990, str. 34.

²⁶⁰ Vančura ve své knize *Naděje a zklamání* uvádí, že jen v průběhu března 1968 vzrostl počet občanů pravidelně poslouchajících rozhlas z 43% na 80%. (VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání*, str. 34).

²⁶¹ *Zpráva o mém muži* zde vycházela po částech každý týden od 25. 4. 1968 (č. 9) do 6. 6. 1968 (č. 15).

²⁶² Svědectví Josefy Slánské však ve své knižní podobě vyšlo například v Itálii, Japonsku a Německu.

²⁶³ Rozhovory proběhly ještě před částečným vydáním její knihy *Zpráva o mém muži* v Literárních listech.

²⁶⁴ Byl zatčen bratr Rudolfa Slánského - Richard Slánský, jeho žena Anna, bratr Josefy Slánské - Antonín Hašek, jeho žena Lisa byla internovaná spolu s Josefou Slánskou. Dále byl zatčen i švagr Josefy Slánské, Dr. Bedřich Adler, její sestra Milka s dcerou pak byli společně s ní internováni. (RUPES, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy, *Obrana lidu*, 16. 3. 1968, č. 11., str. 6.)

*Slánského si celkem odseděla ve vězení 15 a půl let, v internaci (my ženy a děti) devět a půl let a ve vyhnanství, povětšinou na Moravě, jsme byli dohromady všichni 78 let. Ve straně jsme byli my všichni dohromady 209 let a ze strany jsme byli vyloučeni 156 let. Bylo nás celkem jedenáct. Nemohlo nás být víc, protože celá rodina Slánských (oba rodiče a další dva bratři) až na něho (Rudolfa Slánského - pozn. aut.) a jeho bratra byla vyvražděna za okupace.*²⁶⁵ Zároveň zmínila i fakt, že ona sama nikdy oficiálně zatčena a vězněna nebyla, nemohla dokázat ani svoji internaci. Podle zákona postižena nebyla a rehabilitace se tedy nikdy nedočkala.²⁶⁶

Průběh jejich zatčení popsala stejně jako ve své *Zprávě*. Vzpomínala, jak se bála o soudruha Gottwalda, i jak si v prvním okamžiku zatčení byla jistá, že je s manželem unesla nepřátelská skupina. Svěřila se se svým vnitřním dilematem mezi vírou ve svého manžela a vírou ve stranu. Důvěra v manželovu nevinu byla nakonec silnější, ale jak sama přiznala, snadné to nebylo.²⁶⁷ Zdůraznila, jakou roli měla stranická výchova při výsleších v Ruzyni. „*Celá výchova, kterou jsme ve straně prošli, stranická disciplína, vedla k tomu, že člověk začal hledat chyby u sebe.*“²⁶⁸

V rozhovoru přišlo na řadu i společensky diskutované téma „vraždy“ manžela a především pak jeho rehabilitace. Josefa Slánská byla při rozhovoru konfrontovaná s částí projevu V. Širokého z roku 1956, ve kterém mimo jiné zaznělo, že i když se R. Slánský nedopustil těch věcí, za něž byl odsouzen, dopustil se jiných závažných činů, za které si zasluhoval stejný trest. V. Široký ve svém projevu vyjádřil onu usilovnou stranickou snahu udělat z Rudolfa Slánského československého Beriju.²⁶⁹ Z odpovědi Josefy Slánské je zřejmé, že nechtěla o (ne)vině manžela mluvit. Vystoupení V. Širokého označila za šokující a podotkla že: „*Existuje totiž lidský a snad i právní zákon, že mrtvý nemůže být obviňován a souzen za činy, za které nebyl souzen za svého života z prostého důvodu, že se nemůže hájit.*“²⁷⁰ O účasti svého muže na přípravě procesů po roce 1948 nechtěla, stejně jako léta předešlá, hovořit, natož pak s novináři.

V otázce soudní rehabilitace manžela z roku 1963 byla podstatně otevřenější. Jasně kritizovala její nezdar i následný neuspokojivý vývoj ve stranické rehabilitaci svého muže.

²⁶⁵ RUPEŠ, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*, 16. 3. 1968, č. 11., str. 6.

²⁶⁶ Tamtéž.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Viz kapitola Od roku 1963 do rehabilitace.

²⁷⁰ RUPEŠ, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*, 16. 3. 1968, č. 11., str. 6.

V rozhovoru vyjádřila příčiny, které v jejích očích k celé situaci vedli: „/... / ještě v 63. roce byly rehabilitace provedeny polovičatě, je jasné, že už tu působil ten vlivný moment, a sice snaha vyhnout se označení viníků. /.../ oběti politických procesů, kteří jako mrtví jsou opravdu pro celou řadu lidí daleko strašnější, protože je tu neustálá hrozba, že jednou přece jen bude určena míra jejich viny, a že se budou muset zodpovídat.“²⁷¹ Jinými slovy, Josefa Slánská zdůraznila, že za politickými procesy stáli konkrétní lidé. Nehovořila o tlaku Moskvy, o nelehké době, která nedávala na výběr. Mluvila o skutečných lidech, kteří měli v jejích očích možnost volby a za svá rozhodnutí by tudíž měli nést odpovědnost. Místo konkrétních jmen dodala: „Myslím si, že dokud se neřekne celá pravda, dotud se budeme muset k těmto věcem vracet.“²⁷² Josefa Slánská pevně věřila, že nastupující doba sebou pravdu i odhalení viníků nevyhnutelně přinese.

Politické procesy připravily Josefu Slánskou o mnohé. Mimo jiné i o pocit normálního zařazení do lidské společnosti.²⁷³ „Někdo ke mně přistupuje s nenávistí nebo opovržením, jiný s málo tajenou nedůvěrou, s předsudky k paničce „shora“ nebo s příliš zdůrazňovaným pocitem soucitu, což také uráží, protože ani soucit nevytváří normální rovnocenný vztah mezi lidmi.“²⁷⁴ Příjmení Slánská se stalo společenským stigmatem, jehož břímě byla Josefa Slánská odsouzena nést po zbytek svého života. K jistému posunu tu však ve srovnání s 1. polovinou šedesátých let došlo. Když vzpomeneme na deníkové zápisy ze začátku roku 1965, setkáváme se s vnímáním reality, kterou označila jako „internaci na svobodě.“²⁷⁵ Josefa Slánská tehdy zredukovala svůj život na své jméno. Spolu s pražským jarem a možností promluvit, vydat knihu, se její vnímání proměnilo. Vytratila se ona tragická fatalita vlastní existence. Uvědomila si, že i ona má v jistém smyslu možnost volby. Své postavení ve společnosti na základě prožitých životních zkušeností reflektovala jako nerovné, ale nikoli již jako bezmocné.

Jak už bylo výše zmíněno, přelom let 1967 a 1968 sebou přinesl do té doby nebývalé změny na politickém poli. I na ně při rozhovoru došlo. Josefa Slánská podle svých slov poslední události ve straně přivítala s nadšením. Pro budoucí příznivý vývoj strany byla v jejích očích zásadní informovanost veřejnosti. Veřejnost by měla mít například přístup k informacím ze zasedání předsednictva strany. „S otázkou informovanosti samozřejmě

²⁷¹ V rozhovoru žádného „viníka“ nejmenuje. (Tamtéž.)

²⁷² Tamtéž.

²⁷³ CUTKA, J.: Hodnota přátelství. Osobní archiv Josefy Slánské. *Reportér*. 27. 3. – 3. 4. 1968, č. 13, str. 8.

²⁷⁴ Tamtéž.

²⁷⁵ Popřípadě „izolace na svobodě“.

*bezprostředně souvisí otázka demokratizace života strany.*²⁷⁶ Pro Josefu Slánskou „*demokratizace*“ znamená především po praktické stránce otevřenou diskuzi. Ona sama byla přesvědčena, že k aktivizaci žádného hnutí nemůže dojít bez diskuze, bez argumentů a opravdové znalosti dané problematiky. Zpochybnila politiku KSČ po roce 1948, protože se přestalo přesvědčovat a začalo se nařizovat. Diskuze a agitace zcela zmizely, což vedlo k pasivitě jejích členů. V průběhu rozhovoru se stal protikladem obrazu strany po roce 1948 život strany v období první republiky a po roce 1945. Tedy období „*kdy se o věcech otevřeně mluvilo a diskutovalo, kdy se lidi přesvědčovali a získávali pro politiku strany, nenarizovalo se, ale agitovalo a přesvědčovalo.*“²⁷⁷ Ideál prvorepublikové politiky KSČ se i v období pražského jara jeví jako zcela neotřesitelný. V rozhovoru však nezaznělo, proč tyto demokratické principy ze strany vymizely, když se po únoru 1948 dostali k moci povětšinou ti lidé, jež stranu vybudovali.

Josefa Slánská i po hrůznosti padesátých let neztratila optimismus a usilovala o znovu navrácení členství ve straně, což se jí, jak už bylo v předešlé kapitole zmíněno, v roce 1963 podařilo. Jak je možné, že po takové zkušenosti neztratila své přesvědčení? Myšlenka socialismu a komunismu byla pro Josefu Slánskou smyslem života, kterého se nemohla vzdát.²⁷⁸ I přes to, co se stalo, nepochybovala, že idea socialismu je správná a „*že se jednou bude provádět v praxi tak, jak se provádět má.*“²⁷⁹ Pevně věřila, že se strana stane opět tou stranou, do které ve svých šestnácti letech vstoupila. „*/... / i když se stala takováhle strašná věc, přece jenom to nemůže vzít člověku přesvědčení, že myšlenka socialismu je správná a že se jednou bude provádět v praxi tak, jak se provádět má.*“²⁸⁰ Socialismus je v očích Josefy Slánské tou jedinou a správnou cestou, kterou by se měla společnost dále ubírat. Nicméně si, stejně jako většinová společnost, plně uvědomovala nutnost jeho reformy.

Závěrem rozhovoru byla Josefě Slánské položena otázka, co by vzkázala právě v této době vrstevníkům své dcery. Odpověděla, že je velmi důležité, aby pečlivě sledovali vše, co se v těchto dnech odehrává, a aby se pokud možno aktivně účastnili „*boje o demokracii.*“ Za velmi důležité považovala i to, aby „*starší*“ generace brala tu „*mladší*“ na vědomí, aby s ní vedla dialog jako s rovnocenným partnerem. Josefa Slánská vyjádřila přesvědčení, že to je právě aktivizace mladých lidí, která bude mít zásadní vliv na další

²⁷⁶ RUPEŠ, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*, 16. 3. 1968, č. 11., str. 1.

²⁷⁷ Tamtéž, str. 6.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž.

vývoj v zemi.²⁸¹ V kontextu událostí 1989 tyto slova dostávají až prorocký nádech.

S pražským jarem přišel silný důraz na demokratické principy a humanistické ideály. Osobně se domnívám, že Josefa Slánská chápala humanitu od samého prvopočátku jako jeden ze základních pilířů socialismu potažmo komunismu. Nejsilněji to lze postřehnout v okamžicích, kdy se vracela ke své činnosti v komunistickém hnutí. I když explicitně nehovořila o humanistických ideálech, byly přítomné v uznání hodnoty každého lidského života, v úsilí nastolit spravedlivou společnost, kde nebude nikdo trpět bídou, kde každý bude mít práci a tedy možnost užít sebe a svou rodinu. V roce 1968 se zrodila i představa „svobodnějšího socialismu“, ve kterém by měly být uplatňovány základní demokratické principy. Pod hesly pražského jara zdůraznila význam veřejné diskuse, zrušení cenzury, nutnost obecné informovanosti veřejnosti, možnost svobodně vyjádřit svůj názor beze strachu o vlastní bezpečnost. S vizí tzv. socialismu s lidskou tváří šla ruku v ruce kritika dosavadních poměrů. Josefa Slánská vyjádřila svůj nesouhlas s politikou KSČ od roku 1948. Především kritizovala skutečnost, že ze života strany zcela vymizela diskuze a agitace. O politických procesech se v souvislosti s kritikou strany po roce 1948 nezmínila. V jiné otázce je označila jako „strašné věci“, které se bohužel staly, ale které ji nevzaly víru v socialismus. Osobně nepochybuji, že jde opět o cílenou snahu vyhnout se komplikovanému tématu politických procesů. I když měla možnost říci nahlas, co si myslí, mlčela a to ze stejného důvodu jako v roce 1963. Odmítala hovořit o účasti svého manžela na politických procesech po roce 1948, o čemž svědčí i její reakce na výše zmíněný projev V. Širokého.

Roky 1967 a 1968 přinesly jakousi vizi „svobodnějšího socialismu“, který však měl být i nadále uskutečňován vládou jedné strany. Se srpnem 1968 se toto očekávání proměnilo v hluboké zklamání.

Prosincový rozhovor s Josefou Slánskou byl smutný, nikoli však beznadějný. Jeho hlavní sdělení znělo: „*Za nic se nevzdávat polednových nadějí, nepřipustit návrat ke starým pořádkům.*“²⁸² Zklamání, které přišlo se *srpnem*, bylo jedno z těch největších, které Josefa Slánská prožila, což platilo i pro desetitisíce dalších občanů. „*Srpen, to byla rána, která těžce dopadla nejen na nás, ale na celé světové komunistické hnutí. /... / Nikdy se s ním (se „srpnem“ - pozn. aut.) nesmírím. Nikdy se nevzdám názoru, že vnitřní záležitosti a zdárný vývoj socialismu u nás jsou naší věcí. /... / Je třeba odmítnout každého, kdo by se*

²⁸¹ Tamtéž, str. 7.

²⁸² SVOBODA, L., RUBEŠ, B.: Nevzdávat se polednových nadějí. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*. 21. 12. 1968.

snažil pohřbít Leden /.../. Zapomněli snad už starou poučku, že není svoboden člověk, který utiskuje člověka druhého a že není svobodný národ, který utiskuje národy jiné?“²⁸³

Byla to právě víra, že komunistická strana bude ideály svobody a humanity uskutečňovat v praxi, která Josefu Slánskou do strany přivedla. A tato víra se srpnem zmizela. Dostavilo se kruté vystřízlivění. Josefa Slánská plně pochopila rizika spojená s přicházející dobou a jako desítky dalších se připojila k dopisu svazu spisovatelů Národnímu shromáždění, ve kterém se požadovalo úplné zrušení trestu smrti. „*Není v lidské moci navrátit životu popravené oběti zpět. Je však v moci nás všech ochránit před jejich osudem - živé.*“²⁸⁴

Je nutné si uvědomit, že tato kapitola práce je rekonstruována pouze z uveřejněných rozhovorů. Patrně by byl rozdíl v tom, co by Josefa Slánská svěřila svému deníku a v tom, co ve skutečnosti vyprávěla novináři. K období pražského jara nejsou v archivu žádné osobní deníky, ani texty. Bohužel tedy není možné porovnat veřejné sdělení s osobními úvahami a prožitky. Další texty se v archivu objevují až od druhé poloviny 70. let, především pak po podepsání Charty 77. S rokem 1968 se Josefě Slánské naskytla možnost po částech publikovat vlastní knihu, její příběh se dostal do společenského povědomí i skrze otisknuté rozhovory. Možná mlčela, protože to podstatné už řekla. Domnívám se, že spolu s dokončením knihy přišel pocit klidu a vnitřního zadostiučinění. Její životní příběh byl dopsán. Mohlo se tu projevit i zklamání ze srpnové invaze a znemožnění vydání knihy, které mohlo Josefě Slánské vzít chuť tvořit.

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ SVOBODA, L., RUBEŠ, B.: Nevzdávat se polednových nadějí. Osobní archiv Josefy Slánské. *Obrana lidu*. 21. 12. 1968

3.7 Charta 77

„Prošla jsem ve straně bojem proti mnohému „-ismu“ - proti oportunistu, trockismu, buržoaznímu nacionalismu, liberalismu, revizionismu, extrémismu, sionismu, atp. /.../ O podstatě těchto -ismů můj celkem mladý vyšetřovatel mnoho nevěděl a tak mi je /... / postupně nalepil všechny. A protože, jak mi bylo často zdůrazňováno "je pravda nezajímala" - mi upřel jediný -ismus, který mi byl vlastní - dogmatismus.“²⁸⁵

70. a 80. léta v Československu označila Kalinová za kolaps občanské společnosti. *„V těchto letech se prohloubila krize hodnot vázaná na společnost a sílil útek do individuální sféry.“²⁸⁶* S porážkou reformního hnutí zmizela i u části obyvatel víra ve změnu veřejných věcí, rozplynula se naděje na návrat demokratických poměrů. Poslušnost byla vynucena jednak zákony a jednak strachem ze ztráty existenčních jistot a občanských práv.²⁸⁷ Vládnoucí garnitura označila tuto dobu jako „reálný socialismus“, což především odráželo posun od dřívějšího důrazu na důvěru k nezbytnosti konformity a dodržování společenských norem.²⁸⁸ *„Všudypřítomnost a totální prorostlost všech oblastí života nějakou formou státního dozoru a dohledu se stala nejvýraznějším rysem doby.“²⁸⁹*

Jedním z projevů odporu v 70. letech byl vznik nových nezávislých iniciativ, které přestože byly omezeny na poměrně úzký okruh lidí, měly zásadní význam pro obecné povzbuzení společnosti. Bezpochyby nejvýznamnější iniciativou byla Charta 77, která *„se stala především mravní opozicí proti režimu, proti potlačování lidských práv.“²⁹⁰* *„V den zveřejnění 1. ledna 1977 nesla podpisy 242 lidí.“²⁹¹* Signatáři požadovali dodržování závazků vyplývajících z *Mezinárodního paktu o občanských právech* a z *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Charta 77 připravila základy pro rozvíjející se občanské hnutí a boj za svobodu. Rovněž měla velkou zásluhu na rozšiřování samizdatu. V květnu 1978 vznikl v důsledku častých represí proti členům hnutí odporu *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)*.

Na vzrůstající hnutí odporu muselo vedení KSČ reagovat. Po založení Charty 77 šlo především o vytvoření organizované propagační kampaně proti „ztroskotancům

²⁸⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *Charta 77*. Osobní archiv Josefy Slánské. Červenec 1977, str. 2.

²⁸⁶ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti*. 2012, str. 212.

²⁸⁷ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti*. 2012, str. 301.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. 2011, str. 386.

²⁹⁰ Tamtéž, str. 308.

²⁹¹ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 472.

a samozvancům“, která vyústila v nucené přijímání rezolucí proti Chartě 77 v řadě závodů.²⁹² „*Za odmítnutí rezolucí proti ní byli odboráři odsuzováni a zbavováni členství v revolučním odborovém hnutí.*“²⁹³ Zároveň začaly represe proti jejím představitelům a signatářům. Kampaň proti Chartě 77 byla vedena, aniž by bylo zveřejněno její prohlášení, Tato skutečnost vyvolala vlnu nesouhlasu, lidé „*odmítali protestovat proti neznámému dokumentu, který se „mocní“ báli zveřejnit.*“²⁹⁴ Kalinová rovněž zdůraznila vliv ekonomické recese začátkem 80. let, která přispěla ke zvýšení neklidu především v závodech. Ve společnosti opět poklesla důvěra ve vedení KSČ, které slibovalo zlepšení spotřebních možností.²⁹⁵

Dalšímu osudu Charty 77 se budu věnovat v následující kapitole.

Jelikož v této kapitole práce budu poměrně často odkazovat na rozhovor s Josefou Slánskou, který vedl její dlouholetý přítel Karel Bartošek, považuji za podstatné alespoň krátce přiblížit okolnosti, za jakých tento rozhovor vznikl. Karel Bartošek se s Josefou Slánskou seznámil v roce 1964. Přestože se s ní i s jejími dětmi zakrátko sblížil, trvalo přes deset let, než Josefu Slánskou přemluvil k natočení rozhovoru. „*Dohadujeme se už několik měsíců, stále nemá chuť se mnou mluvit do magnetofonu, i když spolu hovoříme o spoustě věcí, týkajících se jejího života i osudů vedoucích činitelů KSČ, mezi nimiž žila více než dvacet let. Často na mé naléhání reaguje až nevrle. Ne, ne a ne.*“²⁹⁶, zavzpomínal Karel Bartošek v úvodníku k rozhovoru. Rozhovor byl natočen 24. července 1977. Souhlas s jeho otisknutím v knize *Český vězeň*, která vyšla až v roce 2001, dal syn Josefy Slánské, Rudolf Slánský ml. Josefa Slánská s jeho uveřejněním nikdy nesouhlasila. V této kapitole pracuji především s částečně upravenou verzí přepisu rozhovoru, jež jsem v archivu našla. A to právě z toho důvodu, že se na ní podílela sama Josefa Slánská. Nevím, do jaké míry zasahoval do výsledné podoby rozhovoru její syn Rudolf Slánský ml. a do jaké míry, jestli vůbec, ona sama.

Rozhovor Karla Bartoška s Josefou Slánskou je rozhovorem dvou blízkých lidí. Nicméně je z něj cítit, že Karel Bartošek chtěl skutečně odhalit „pravdu.“ Pokládal nelehké otázky, na které toužil dostat upřímnou odpověď. Když ji na poprvé nedostal, zeptal se znovu. Předstíral hluboké porozumění, zkoušel nejrůznější triky, aby mu Josefa Slánská

²⁹² Tamtéž.

²⁹³ Tamtéž, str. 309.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti.* 2012, str. 312.

²⁹⁶ BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/ (přepis rozhovoru s prvními korekcemi).* Osobní archiv Josefy Slánské. 24. 7. 1977, str. 1.

svěřila svá nejhlubší tajemství spojená především s postavou Klementa Gottwalda. To se mu však nepovedlo. V rozhovoru je několik míst, z kterých je jasně cítit rozčilení Josefy Slánské z neúnavného naléhání Karla Bartoška. Přestože Karel Bartošek nedostal odpovědi na všechny své otázky, jde o rozhovor zcela výjimečný a to z prostého důvodu - oproti uveřejněným rozhovorům s Josefou Slánskou z roku 1968 se dostal pod povrch, k jádru skutečných motivů, postojů a pocitů.

Josefa Slánská si stejně jako většina lidí před srpnem 1968 uvědomovala, že strana prošla zlým obdobím, přesto nepřestala doufat, že se z něj poučí a vydá se novou, nepochybně lepší cestou. Srpen byl hlubokým zklamáním, s nímž postupně odešla víra v jakoukoli změnu. Již od samého začátku byla normalizační politika KSČ naprosto neslučitelná s humanistickým přesvědčením Josefy Slánské a zároveň byla i v přímém rozporu s dědictvím pražského jara - s vizí svobodnějšího socialismu, kde by byly naplněny základní demokratické principy. Možná právě díky své životní zkušenosti vnímala Josefa Slánská rizika přicházející doby velmi jasně a zřetelně. V Deníku signatárky II. napsala: „*Definitivně vnitřně jsem přestala být komunistkou (v chápání jako členky strany - nikoli pokud jde o čistou, nezdeformovanou ideu komunismu - pozn. J. S.) 21. srpna 1968, kdy strana poslala proti možným demonstracím lidu - tanky! /... /. Dodnes nepochopím, proč jsem dala přednost - vyloučení.*“²⁹⁷ Josefa Slánská byla z KSČ znovu vyloučena v roce 1969. Když se jí Karel Bartošek při rozhovoru zeptal, zdali by dnes, tedy v roce 1977, znovu vstoupila do komunistické strany, odpověděla bez váhání: „*Do téhle ne, do té předválečné jo.*“²⁹⁸

Ani po deseti letech „konsolidačního procesu“ se nevzdala víry v socialismus. To, čeho se vzdala, byla však víra v neomylnost strany. Propast mezi realitou a ideály byla natolik velká, že definitivně oddělila své sny od politiky strany. „*Jsem jednou z prvních signatářek Charty 77. Po prvních případech pronásledování chartistů, jsem napsala dopis*“²⁹⁹ „*prvnímu tajemníkovi KSČ a prezidentovi Gustavu Husákovi, otevřený dopis, který vzbudil značnou pozornost.*“³⁰⁰

Život Josefy Slánské se po podepsání Charty 77 musel nepochybně proměnit. Jako chartistka začala prepisovat pro samizdat fejetony, divadelní hry, politické úvahy i nejrůznější eseje. Dostala se do prostředí intelektuálů, umělců, filosofů, historiků,

²⁹⁷ SLÁNSKÁ, Josefa. *Deník signatárky II.* 9. 11. 1978 - 17. 2. 1979, str. 198.

²⁹⁸ BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/ (přepis rozhovoru s prvními korekcemi).* Osobní archiv Josefy Slánské. 24. 7. 1977, str. 10.

²⁹⁹ Tato informace není ověřená. Osobně o její pravdivosti nepochybuji.

³⁰⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Charta 77.* Červenec 1977, str. 2.

profesorů, ale i obyčejných lidí, kteří se vymezili proti aktuálním společenským poměrům a dostali se do přímé opozice k politice KSČ. Josefa Slánská toužila po takovém socialismu, kde by se o podobném dokumentu jako je Charta 77 mohlo svobodně diskutovat. „*Třeba by byl zavržen - nebo většinou podporován. Svoboda myšlení a svoboda vyslovení svého názoru by přece měly být součástí socialistické morálky.*“³⁰¹ Zároveň si uvědomovala, že cesta k socialismu bude dlouhá, možná bude trvat i stovky let, a s jistotou věděla, že se v žádném případě neuskuteční násilným vnucováním ideologie jedné strany celému národu.

„Chcete snad víc? Svoboda mlčet vám nestačí?

Chceš lidská práva? Chartu jsi podepsal?

Jsi nežádoucí, sám jsi se odepsal.“³⁰²

Do jaké míry se Josefě Slánské změnil život po podepsání Charty 77 je snad nejznatelnější z jejích osobních deníků příznačně nazvaných jako *Deníky signatářky I., II., III.* Při otevření prvního deníku mě osobně zarazilo, kolik Petřů, Pavlů a Jiřin znala. V zápisech bylo velmi obtížné se zorientovat. Zanedlouho jsem pochopila - „*Těžko se píše, když nevíš, kdy Ti policie pošťourá celý byt, prohlídne a eventuálně zabaví každý papírek, každý dopis či pohlednici a bude v nich hledat „podklady pro trestní stíhání.*“ *Natož aby je nezajímaly rukopisy. /... / si uvědomuju, že ve svém deníku nesmím používat žádných skutečných jmen, aby jejich nositelé neupadli v podezření „nekalých“ styků, neboť „kalé“, normální styky se mnou bezpečnost a jiní páni by asi nebyli schopni uznat. Konec konců v Ruzyni mne poučili: abych nevěděla, kdo je kdo, byli prostě všichni Karlové. (asi si nebyli jisti čistotou své práce, že raději zůstávaly v anonymitě - pozn. J. S.). Takže pro mě všichni moji známí budou Pavlové a Jirkové. /... /. Tomu se říká svoboda v nehumánnějším režimu!*“³⁰³

Josefa Slánská pohlížela na 70. léta jako na návrat do doby 50. let. Co do přístupu k člověku se v jejích očích obě období nikterak neliší. Represe proti chartistům nabyly různých podob - od cenzury a nedoručování osobní korespondence, přes „rozbitý“ nebo odposlouchávaný telefon, sledování, domovní prohlídky, až po výslechy, přímý nátlak, fyzické násilí i věznění. Opět nastala doba „*kdy týrání dostalo zelenou. Už zase zdraví*

³⁰¹ BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 139.

³⁰² SLÁNSKÁ, Josefa: *Proč těžkým je dnes zločinem*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1978.

³⁰³ SLÁNSKÁ, Josefa: *Deník signatářky I.* Osobní archiv Josefy Slánské. 16. 4. 1978 – 8. 11. 1978, str. 20, 21.

*a životy lidí se stávají bezcennými?*³⁰⁴ V jejích úvahách se znovu objevil motiv „izolace na svobodě.“ Napsala, že soudobý režim vytváří stav, který nevyhnutelně vede k pocitu uvěznění na svobodě. Kde je svoboda, když ani deník nelze psát upřímně.³⁰⁵

Domnívám se, že s podepsáním Charty 77 přišla i nutnost vyrovnat se s minulostí bývalé členky KSČ. V textech z druhé poloviny sedmdesátých let jsem často našla téma nekritické slepé víry ve stranu.

Ukázkovým textem může být *Vztah ke straně*, ve kterém reflektovala svoji stranickou zkušenost od samých začátků. Vyprávěla o svém přijetí do Komsomolu, vzpomínala na svého nezapomenutelného učitele JUDr. G. Czabana i na vítězství „karlínských kluků“ a na začátky bolševizace strany pod vedením K. Gottwalda. Její pohled na minulost byl velmi kritický. Napsala, že se vlastně nikdy nezamýšlela nad tím, zda to, co říká strana je správné. Veškeré pochybnosti přisuzovala své nízké politické uvědomělosti. Ona „nízká politická uvědomělost“ je bezpochyby jedním ze základních způsobů vyrovnání se s minulostí. Těžko říci, jak velký vliv měla skutečně politická výchova, která, jak řekla Josefa Slánská, vyžadovala, aby člověk začal s hledáním chyb u sebe, ve smyslu sebekritiky, a nakolik zde hrálo roli nízké sebevědomí nebo nedostatečné vzdělání. Osobně si myslím, že pod souslovím „nízká politická uvědomělost“ se skrývá od všeho něco. Důležité však je, že je to *ten* důvod, proč nepochybovala o správnosti konání strany, proč věřila poučným politickým procesům, proč i přes první pochyby stále mlčela. Celé tvrzení o „politické neuvědomělosti“ je viditelně v rozporu s tvrzením z poloviny 60. let, kdy napsala: „*Nebyla jsem politicky nevyspělá, neplatila jsem za hloupou, jak by tedy mohl mne 22 let klamat (o Rudolfu Slánském - pozn. aut.)?*“³⁰⁶ Ráda bych dodala, že další obdobný výrok jsem v archivu nenašla. Ve stejném roce na ni při rozhovoru Karel Bartošek trochu „zatlačil“ a na otázku, proč své pochyby spojené s politickými procesy nevyjádřila nahlas, odpověděla: „*Vždycky jsem se pokládala za nesmírně hloupou /.../. Že jsem málo uvědomělá, že jsem málo vzdělaná, že věcem nerozumím. Já se tím proboha nechci omlouvat, vůbec ne! Dnes vidím, že bych bývala možná mohla někoho ovlivnit, /.../.*“³⁰⁷ Podle mého názoru, je teze o „politické uvědomělosti“ skutečně svého druhu omluvou a to především před sebou samotnou. Ve chvíli, kdy měla svá rozhodnutí a činy „obhájit“ před někým dalším, ukázalo se, že někde hluboko jsou ukryté pochyby, výčitky a možná i lítost.

Když se v jiném textu vracela ke své víře ve stranu, charakterizovala ji jako víru

³⁰⁴ Tamtéž, str. 41.

³⁰⁵ Tamtéž, str. 54.

³⁰⁶ Tamtéž, str. 9.

³⁰⁷ BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň*. 2001, str. 137.

náboženskou. „*Jednoho boha jsem si nahradila druhým - stranou. Moje modly byly Stalin a Gottwald /... /.*“, a pokračovala: „*A tak jsem pomalu a jistě vplouvala do proudu nekritické náboženské víry v nepopiratelnou správnost všech rozhodnutí a směrnic strany a ani nepostřehla okamžik kvalitativního skoku od kolektivního vedení KSCČ ke kultu osobnosti a totalitě.*“³⁰⁸ Na konci textu litovala, že se více neřídila vlastními city a zdůraznila, že se nikdy „nehonila za funkcemi.“ Nikdy neměla žádnou „mocenskou pozici“ ve straně a to by jí mělo být, jak říká, přičteno k dobru.

Vyrovnaní se životem zapřísáhlé členky KSCČ v 70. letech probíhalo na několika úrovních. Jednak na sebe Josefa Slánská pohlížela jako na politicky neuvědomělou a nevzdělanou. Víru ve stranu pak postavila na roveň víry náboženské, kterou člověk nesoudí, ale slepě přijímá. A v neposlední řadě zdůraznila, že neměla nikdy skutečnou politickou moc, tedy neměla moc něco doopravdy ovlivnit. Osobně se domnívám, že tu hrál roli ještě jeden velmi výrazný prvek, totiž že Josefa Slánská vstoupila do strany velmi mladá a za krátkou dobu se ocitla přímo v jejím středu. Jak jsem již v biografické části práce napsala, vstoupila do KSCČ v roce 1929, krátce poté co nedokončila pátou třídu gymnázia. Její další vzdělání si vzala na starost strana. Jelikož ji komunistické ideály byly velmi blízké, nebylo pro ni komplikované naučit se pohlížet na svět skrze stranická schémata. Strana ji vštípila, co je správné a co špatné. Josefa Slánská žila přes dvacet let mezi samotnými tvůrci KSCČ, kteří se velmi brzy stali jejími nejbližšími přáteli. Je jen těžko představitelné, že by si člověk za těchto okolností zachoval nadhled a zdravou objektivitu. I když Josefa Slánská často zmiňovala, že do strany vstoupila velmi mladá, nikdy tuto skutečnost nepoužila jako argument pro své jednání.

Myslím si, že po událostech pražského jara pochopila, že každý má moc něco změnit. Podpisem pod prohlášení Charty 77 ukázala, že není tou stejnou Josefou Slánskou z padesátých let. Poučila se. Pochopila, že musí věřit sama sobě a poslechnout svoje vnitřní přesvědčení. I jako postarší dáma v sobě našla sílu nesouhlasit. „*/... / trpět kopance, dostávat přes hubu*“³⁰⁹ - *ale mít čisté svědomí, že žiješ čestný život a nejen „přežíváš“ jako „znormalizovaná“ (nikoli {sic})*³¹⁰ - *pozn. J. S.) většina.*“³¹¹ Zvolila, jak řekla, obtížnější, ale ve svých očích čestnější cestu.

Jak z rozhovoru s Karlem Bartoškem vyplývá, Josefa Slánská se v 70. letech vrátila ke svému rukopisu *Zpráva o mém muži* s úmyslem jej rozšířit o další dokumentaci, ale

³⁰⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Charta 77*. Červenec 1997, str. 5.

³⁰⁹ Obrazně řečeno.

³¹⁰ [vnitřně]

³¹¹ SLÁNSKÁ, Josefa. *Deník signatářky II*. 9. 11. 1978 - 17. 2. 1979, str. 202.

i o materiály, které v době vzniku *Zprávy* neměla ještě k dispozici. Rovněž chtěla i objasnit jak vypadala rehabilitace z roku 1963, která se měla stát pomyslnou „tečkou za procesy. „*Nebo jak to bylo s pokusem Rudy o sebevraždu, jak se s ním zacházelo /.../*.“³¹² Zároveň plánovala knihu rozšířit i o třetí část, kterou by tvořily zajímavé texty, které vyšly v roce 1968. Jako příklad uvedla rozbor příčin procesů padesátých let od Dušana Hamšíka.³¹³ Jak jsem již v předešlé kapitole zmínila, *Zpráva* Josefy Slánské neměla jednoduchý osud. Vyšla až v roce 1990 v původní, nerozšířené verzi. V souvislosti s její knihou zmínil Karel Bartošek i problematiku záměrného blokování paměti. Josefa Slánská přiznala, že byla vždy pod silným vlivem autocenzury. „*Byla vyvolána jednak obavou, že se tyto texty dostanou do rukou policie. /.../. Druhá příčina autocenzury byla hlubší: nemohla jsem se stále vyrovnat s tím, že bych měla právo a dokonce povinnost říkat věci, které by v dané chvíli mohly straně uškodit.*“³¹⁴ V dopise Karlu Bartoškovi se pak ještě zmínila o třetí příčině, jež měla vliv na její psaní, a to o věrnosti k přátelům. Ač oni (K. Gottwald, V. Široký, J. Dolanský a jiní - pozn. aut.) se od ní odvrátili, Josefa Slánská nehodlala zrazovat ani dodatečně popírat hluboké přátelství, které k nim přes dvacet let chovala.

Jediné vzpomínky, které nepodléhaly vlastní cenzuře, byly vzpomínky na Nad'u. Současně připustila, že celá řada vzpomínek zanikla spolu s přicházejícím stářím. „*/... /, čím jsi starší, tím víc vzpomínky filtruješ, zůstávají v tobě ty nejdůležitější, pro tebe ty nejdůležitější.*“³¹⁵

Jedním z hlavních témat rozhovoru mezi Karlem Bartoškem a Josefou Slánskou byla osoba K. Gottwalda. Karel Bartošek se netajil tím, že se už dlouho snažil, aby s ním Josefa Slánská mluvila právě o postavě K. Gottwalda. „*Jestliže jsem někoho pokládala dvacet let za přítele, /... /, jestliže jsem měla jeho plnou důvěru, takže se mi svěřoval se všemi svými soukromými, i velmi intimními záležitostmi, pak nikdy nejsem ochotna to sdělovat. I když by to bylo - samozřejmě- velice pikantní, zajímavé a jak se říká senzační. Nikdy!*“³¹⁶ Josefa Slánská i čtvrt století po procesu byla rozhodnuta uchovat tajemství K. Gottwalda. „*Věřil, že dovedu „mlčet jako hrob.“ A dává mi fakt, že on zradil naše přátelství, naši důvěru k němu právo, abych honem udělala totéž a vyrukovala se vším, co o něm od něho samého*

³¹² BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/* (přepis rozhovoru s prvními korekcemi). 24. 7. 1977, str. 3. V rozhovoru neuvedla, z jakých materiálů by informace čerpala.

³¹³ HAMŠÍK, Dušan: *Procesy, které dělaly dějiny*. Osobní archiv Josefy Slánské. *Literární listy*. roč. I., č. 5, 28. 3. 1968.

³¹⁴ BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/* (přepis rozhovoru s prvními korekcemi). 24. 7. 1977, str. 4.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Tamtéž, str. 5.

vím? Jistěže ne.“³¹⁷

V rozhovoru se neubránila vzpomínkám na život v Moskvě, na blízký vztah s K. Gottwaldem, ale třeba i na změny uvnitř strany, které sebou přineslo období po květnu 1945. Věnovala se také vztahu mezi R. Slánským a K. Gottwaldem. Jejich spolupráci reflektovala jako velmi zvláštní už od samotného počátku. Gottwaldovi byly připisovány všechny úspěchy strany, kdežto chyby byly přičítány na vrub Slánskému. Nebezpečné a nepříjemné věci K. Gottwald zpravidla přenechával R. Slánskému. „*Nemluvě o věcech z roku 1948, o nichž nejsem ještě ochotná mluvit, člověk si nerad sám kope hrob. Gottwald v roce 1948 věděl, že už by mohlo jít v některých věcech i o jeho hlavu a zase to nechal na Rudovi. Myslím na některá jednání s našimi bratry /ironicky - pozn. K. Bartoška/.*“³¹⁸ Josefa Slánská cítila, že kdyby řekla plnou pravdu o událostech spojených s rokem 1948, mohla by ji i po skoro třiceti letech společensky zničit. V rozhovoru došlo i na téma zrady. „*To, že dal Rudu v šanc bylo v podstatě v linii celého Gottwaldova života - zase poslouchal Moskvu. Nikdy nebyl schopen se postavit proti zásahům nebo požadavkům Kominterny nebo Moskvy.*“³¹⁹ Skutečnost, že Klement Gottwald podepsal rozsudek smrti nad svým nejvěrnějším přítelem Rudolfem Slánským, chápala jako zradu, nicméně si plně uvědomovala, že v pozadí stála Moskva a že celá situace byla podstatně komplikovanější, než by se mohlo v prvním okamžiku zdát. V dopise Karlu Bartoškovi si však položila i otázku „*Proč je Gottwald dodnes svatý?*“³²⁰ Těžko nesla, že právě Slánskému byla připisována odpovědnost za rozhodnutí bezpečnostní pětky, přesto že jejím předsedou byl právě K. Gottwald.

V archivu jsem našla několik dopisů adresovaných Karlu Bartoškovi. Jeden z nich byl přímou reakcí na jejich rozhovor. Nepátrala jsem po tom, jestli jej Karel Bartošek skutečně obdržel, ale osobně se domnívám, že je to jeden z jejích „nedešlaných.“ Ráda bych se u něj zastavila, protože je psán se zápalem, je otevřený a upřímný. Psala ho, protože se potřebovala „vypsat“ a zároveň chtěla vše uvést, jak se říká, „na pravou míru“.

Josefa Slánská v dopise poprvé připustila, že i ona cítí spoluodpovědnost za vše neblahé, co sebou socialistický režim přinesl, a to přesto že, jak opět zdůraznila, nebyla nikdy ve vysoké stranické funkci. Jako největší úspěch vlády KSČ viděla svržení kapitalistického režimu a odstranění nezaměstnanosti, avšak i ona sama připustila, že

³¹⁷ SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis K. Bartoškovi*. Osobní archiv Josefy Slánské. 24., 25. 7. 1977, str. 44.

³¹⁸ BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSČ jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/* (přepis rozhovoru s prvními korekcemi). 24. 7. 1977, str. 14.

³¹⁹ Tamtéž, str. 19.

³²⁰ SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis K. Bartoškovi*. 24., 25. 7. 1977, str. 28.

„nejenom chlebem je člověk živ.“³²¹ Při pohledu zpět si čím dál jasněji uvědomovala jakým způsobem a do jaké míry se proměnily pojmy jako svoboda nebo humanita. Zamýšlela se i nad tím, kde byly prapříčiny toho, že se její manžel, stejně tak i její přítelkyně M. Švermová, nevzepřeli, když viděli, kam strana po roce 1948 směřuje, a proč se nemohli vzdát svých stranických funkcí. Podle Josefy Slánské chtěl manžel z funkce odejít už v roce 1950, ale věděl, že z „vedoucích funkcí nebylo možno odejít jinak než přes kriminál.“³²² Pochopil, že cesta zpátky není možná. Otázky jako: „Nebyla v naší straně absolutní poslušnost vůči KI (kominternu, komunistická internacionála - pozn. aut.) jedním z kořenů budoucích pokřivenin? Nebyli instruktoři kominterny předchůdci budoucích poradců, včetně poradců ministerstva státní bezpečnosti?“³²³ byly spíše obrazné. Josefa Slánská na ně znala odpověď. Věděla, že KSC přišla do KI souhlasila s plněním jejich podmínek, a zároveň si uvědomovala, že se i samotná KI pozvolna a postupně stávala mocenským nástrojem jedné strany - VKS (b).³²⁴ „/... / bylo těžké a mnohdy nemožné včas poznat, kam až to v budoucnu může vést.“³²⁵ S tím úzce souviselo i to, že: „Každá pochybnost o správnosti politiky Sovětského svazu byla už před válkou hodnocena jako projev antisovětsismu.“³²⁶ Všem politickým procesům plně věřila, neměla nejmenší pochyby o jejich pravdivosti. „Jako lvi, jsme my komunisté hájili sovětský svaz, a co činil podle nás „dobře činil“, neboť jsme věřili, že vše, co činí, ve prospěch pracujících činí.“³²⁷ Josefa Slánská ve svých úvahách dospěla až k momentu, kdy si uvědomila, že jakmile byla schopna svůj život obětovat vyšším cílům, přestala si ho v pravém slova smyslu vážit. Soudila pak, že člověk nezbytně musel dojít k tomu, že si nevážil ani života druhého člověka, tak jak by měl. „A přesvědčení, že i ten druhý stejně jako ty, je schopen obětovat svůj život v zájmu vyšších cílů tě tedy (možná nutně) svede na scesti, že nejen v otevřeném boji a ve válce s nepřítelem, /... /, ale i ve vypořádávání se s třídním nepřítelem v zemi je oprávněné fyzicky likvidovat třídního nepřítele.“³²⁸ Následně dodala, že i oni (věrní komunisté - pozn. aut.) poznali obludné peklo vymáhání lživých přiznání a výpovědí.

Až s odstupem času je skutečně vidět jaké jednání bylo správné a jaké nikoli. Trvalo desítky let, než Josefa Slánská napsala: „Dnes vím, že první vnitřní střet mého vlastního

³²¹ Tamtéž, str. 3.

³²² Tamtéž, str. 10.

³²³ Tamtéž, str. 11.

³²⁴ VKS(b) - Všesvazová komunistická strana (bolševiků) od roku 1925 do roku 1952. Po XIX. sjezdu pak KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu.

³²⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis K. Bartoškovi*. 24., 25. 7. 1977, str. 13.

³²⁶ Tamtéž, str. 16.

³²⁷ Tamtéž, str. 18.

³²⁸ Tamtéž, str. 25.

svědomí, mé vlastní zkušenosti, s tím co ode mne žádala strana, měl mít jediný důsledek - odchod z takové strany. Měla jsem odejít ze strany po vyloučení Guttmana³²⁹, kterého jsem dobře znala, který patřil do nejužšího kruhu našich přátel a v jehož trockismus a zradu jsem ani tehdy nevěřila /... /.³³⁰

Z dopisu je patrné, že Josefa Slánská cítila určitou vnitřní odpovědnost, nechtěla od ní utíkat, jen nebyla připravena o ni veřejně diskutovat a hájit sebe samu. Otevřeně napsala, že do strany vstoupila vědomě a zcela dobrovolně.³³¹ Víra ji nebyla nikým vnucována, přijala ji a bytostně se s ní ztotožnila. V dopise se úmyslně vracela k zásadním tématům rozhovoru. Jak napsala, chtěla Karlu Bartoškovi osvětlit některé významné aspekty, jež by mu pomohly porozumět minulým událostem. Měla pocit, že se ocitla na jakési „soudní lavici dějin.“³³² Nechtěla sama „sebe omlouvat, vydávat se za oklamanou nebo pomýlenou, dodatečně si vymýšlet, že už tehdy nesouhlasila s tím a tím /... /.“³³³ Chtěla jen vyprávět o pár střípcích svého života, které tu či onu dějinnou interpretaci let dávno minulých zproblematicují.

„Přesto, že s KSC jako jedinou vládnoucí stranou jsem se pro vždy rozešla, ponechala jsem si víru, že jednou bude zřízen opravdový socialistický společenský řád /... /.“³³⁴

Snad s přicházejícím stářím anebo, díky své specifické životní zkušenosti, se ve svých úvahách věnovala i tématu historie. „Současným historikům, zejména ze zemí reálného socialismu, se dá vytknout mnohem závažnější skutečnost: amputují dějiny. Vykládají je tak, jak si přeje současný mocenský režim, současná mocenská garnitura. /... / Z dějin se vystříhávají a na míru přistříhávají osobnosti z různých období.“³³⁵ I to patřilo k samovládě KSC, minulost a její interpretace se staly výlučně politickou záležitostí. „Nevhodní lidé i události“ mizeli v toku času. Někteří byli vymazáváni zcela doslovně. To je mimo jiné i příklad Rudolfa Slánského, který byl po procesu „odstraněn“ z kde jaké fotografie. Josefa Slánská od války zažila výměnu pěti prezidentů. Všechny osobně znala

³²⁹ Guttman, Josef (1902 – 1958) – Od roku 1929 jeden z vedoucích funkcionářů KSC, do roku 1933 šéfredaktor *Rudého práva*. Ze strany byl vyloučen na konci roku 1933 po té, co otevřeně vyjádřil svůj nesouhlas s politikou Kominterny. Josefa Slánská ho, podle svých slov, dobře znala a nikdy nevěřila v jeho trockismus a zradu.

³³⁰ Tamtéž, str. 29.

³³¹ Tamtéž, str. 48.

³³² Tamtéž, str. 21.

³³³ Tamtéž, str. 37.

³³⁴ Tamtéž, str. 39.

³³⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *O dějinách*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1977, str. 1.

a každý z nich byl, podle ní, přesvědčen, že právě jemu tato funkce náleží, a že jedině on je nejlepší a nejschopnější politik.³³⁶ Nicméně jediný, kdo je z nich uctíván, je Klement Gottwald, a to i přes jeho zodpovědnost nejen za procesy padesátých let, ale i za „*utrpení statisíců lidí, jejichž životy byly krutě poznamenány především po roce 1948.*“³³⁷

3.8 Vývoj po roce 1989

*„Listopadový převrat, zbavení moci KSČ ve státě jsem uvítala s nadšením jako statistice jiných občanů. Věřím ve vítězství demokracie a lidskosti, chci věřit, že v tomto státě nebude žebráků a milionářů, že tu každý najde své místo v existujícím mírovém životě.“*³³⁸

V březnu 1985 se generálním tajemníkem ÚV KSSS stal M. Gorbačov. K moci přišel ve chvíli, kdy byl Sovětský svaz na pokraji hospodářského bankrotu. Pochopil, že uvolnění ve sféře ekonomické musí jít nutně ruku v ruce s uvolněním politickým.³³⁹ Hlavními koncepty nápravy socialismu představovaly v politice M. Gorbačova „*glasnost a perestrojka*“ - „*informovanost veřejnosti a zavádění demokratických forem vlády.*“³⁴⁰ Jeho usilování bylo v mnohém podobné reformním pokusům v ČSSR v období pražského jara. M. Gorbačov se po nástupu do funkce stal terčem kritiky. Mezinárodní ohlas na jeho politiku a postupné prosazování reformů vzbuzovalo u konzervativních vládců komunistických stran v ostatních zemích Sovětského svazu přinejmenším rozpaky.³⁴¹

V průběhu 70. let si G. Husák upevnil svoje mocenské³⁴² postavení a vypořádal se s reformisty. Nastala opět doba ve znamení „boje proti vnitřnímu nepříteli“, kterého v té době ztělesňovali především nepohodlní chartisté.³⁴³ Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, v průběhu 70. let lidé z velké míry rezignovaly na veřejný život. Od začátku 80. let pak začaly ve společnosti zaznívat hlasy obecné nespokojenosti se současnou hospodářskou a politickou situací. Lidé ztratili naději ve zlepšení spotřebních možností.

³³⁶ Tamtéž, str. 3.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *interview*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1991, str. 4.

³³⁹ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 480.

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějím a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. 2012, str. 313.

³⁴² Od roku 1969 do roku 1987 byl ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ. Ve funkci prezidenta ČSSR pak mezi roky 1975 – 1989. (PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 453.)

³⁴³ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*, str. 473.

Obavy z renesance myšlenek pražského jara byly ve vedení strany oprávněné.³⁴⁴ I když se KSČ přihlásila k vylepšení socialismu po vzoru Gorbačových reforem, bylo to přihlášení pouze formální, reálné změny se nekonaly.³⁴⁵

Od poloviny 80. let vznikaly na základě různých dílčích zájmů další opoziční skupiny. Zároveň se rodily myšlenky na jejich vzájemné propojení.³⁴⁶ V roce 1987 učinila Charta 77 svoje první veřejné prohlášení „*Slovo ke spoluobčanům*“ s cílem přiblížit se širší veřejnosti a získat tak „masovou základnu“ pro opoziční hnutí.³⁴⁷

„...vymaňme se konečně ze své pohodlné odevzdanosti osudu! Přestaňme čekat, co udělají jiní, a udělejme něco sami! Probudme se z apatie, nepropadejme pocitu marnosti, překonejme svůj strach! Čím víc bude občanů, kteří se o to pokusí, tím méně bude i důvodů ke strachu, protože tím těžší bude oprávněný postoj trestat. /.../. Smysluplný život nepřiděluje občanům vláda, o ten musí občané sami dnes a denně usilovat, musí ho hledat sami v sobě a vytvářet vším, co bezprostředně dělají /.../.“³⁴⁸

Charta 77 vydávala pravidelně prohlášení k různým příležitostem a událostem, jejich dosah byl však nesrovnatelně menší než projevy nově vzniklých hnutí odporu, která veřejně vystupovala a pořádala rozsáhlé petiční akce.³⁴⁹ „*Začala nová etapa boje proti komunismu.*“³⁵⁰

Napětí stoupalo. Na dlouhodobě neudržitelnou situaci reagovalo vedení KSČ odvoláním G. Husáka z pozice generálního tajemníka. Nahradil ho M. Jakeš, který se stal „*přechodným strážcem nehybnosti*“ a definitivně tak ztratil podporu Moskvy.³⁵¹ Jakešova politika se z posledních sil snažila navrátit „staré pořádky“, ale koncem roku 1988 bylo jasné, že ČSSR čekají rozsáhlé změny snad v každé oblasti života.³⁵²

Rok 1988 byl rokem neklidným. Spontánní opoziční hnutí se projevovalo masovými

³⁴⁴ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. 2012, str. 314.

³⁴⁵ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 482.

³⁴⁶ V roce 1986 byla Charta 77 ještě izolovanou skupinou. Politicky vystupovalo jen několik desítek intelektuálů v Praze. (PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 481.).

³⁴⁷ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 482.

³⁴⁸ CHARTA 77: *Slovo ke spoluobčanům – výzva československé veřejnosti k občanské spoluodpovědnosti a k úsilí o demokratický režim v zemi*. D362 Praha, 6. 1. 1987.

³⁴⁹ PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 485.

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž, str. 487.

³⁵² PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 1997, str. 494.

demonstracemi³⁵³, které byly často potlačeny represivní složkami. Tyto zásahy, jak podotýká Kalinová, vyvolávaly další vlnu rozhořčení ve společnosti. Do občanského hnutí se zapojili i dříve neangažovaní občané a docházelo k aktivizaci dalších nezávislých iniciativ. Jednou z významných skupin občanského hnutí byla *Demokratická iniciativa*, která v říjnu 1988 vydala *Manifest za demokratickou svobodu: Demokracii pro všechny*, ve které formulovala základní požadavky jako vytvoření demokratické ústavy, zabezpečení politického pluralismu, obnova soukromého vlastnictví apod. Kalinová dodává, že to byla právě *Demokratická iniciativa*, která v krizových říjnových dnech vyzývala k demonstracím, zatímco chartisté ponechávali rozhodnutí na konkrétních jednotlivcích.³⁵⁴ „V době posledních záchvěvů agonie systému se začalo probouzet odborové hnutí, jehož vedení se snažilo ještě v roce 1989 udržet členstvo pod kontrolou.“³⁵⁵ Hlavní problém opozičního hnutí však stále spočíval v jeho nejednotě a neschopnosti vytvořit masovou základnu, která by mohla být vážnou hrozbou pro vládnoucí systém.³⁵⁶

Události 17. listopadu byly především výsledkem „živelně narůstajícího odporu“ mladé generace, jehož pomyslnou poslední tečkou bylo právě násilné potlačení studentské demonstrace 17. listopadu. „Pod tlakem vyvolaným rozpadem socialistického bloku v bezprostředním okolí /... / nebylo již vedení schopno čelit v následujících dnech 21. - 27. listopadu mohutným demonstracím obyvatelstva v Praze a v dalších místech.“³⁵⁷ Masové protesty vyústily k faktickému předání moci Občanskému fóru.

Jak opoziční hnutí tak samotné Občanské fórum se zabývali především politickým řešením krize. Aby mohly proběhnout demokratické změny, musely se provést zásadní změny v ekonomické činnosti.

Osobní deník Josefy Slánské z první poloviny osmdesátých let je deníkem postarší dámy. Je v něm všudypřítomný pocit strachu ze stáří a neužitečnosti, zbytečnosti. „Den jako den. Vstávat se mi v poslední době nechce - není vlastně proč. Uvařit si, najíst se - to je jediná „povinnost.“ A může to stačit? Po létech plné práce a úsilí?“³⁵⁸ Popis plynoucích dnů je ukázkovým záznamem každodenní reality v období normalizace. „A tak není dne,

³⁵³ Demonstrace u výročí upálení Jana Palach tzv. Palachův týden, který probíhal od 15. - 21. ledna 1989. Dále demonstrace u výročí 21. srpna a 28. října.

³⁵⁴ KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. 2012, str. 315, 316.

³⁵⁵ Tamtéž, str. 322.

³⁵⁶ Tamtéž, str. 331.

³⁵⁷ Tamtéž, str. 329.

³⁵⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník 1983*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1983, zápis ze dne 2. 1. 1983.

abyš neodešel od zavřených dveří s prázdnou. To už ani není třeba mluvit, kolikrát slyšíš v otevřených obchodech „nemáme.“ Zpravidla není to, co nutně potřebuješ. Např. keramickou záslepku do umyvadla marně hledám už 9 let po celé Praze.“³⁵⁹ Druhá polovina osmdesátých let života Josefy Slánské byla spojena s nostalgií a letargií. To se však zcela proměnilo spolu s rušným rokem 1989 a s ním spojeným řetězem změn na společensko-politickém poli.

Pád komunistického režimu přinesl konečně možnost vydání knihy Josefy Slánské *Zpráva o mém muži*. Přestože v sedmdesátých letech uvažovala o doplnění a rozšíření knihy, vydání z roku 1990 je původní nezměněnou verzí z roku 1968. Knihu věnovala své dceři Martě a Pavlu Kohoutovi, který ji k napsání knihy inspiroval. Josefa Slánská s českým vydáním své knihy nebyla spokojena. *„Zpráva mezitím vyšla v němčině, francouzštině, angličtině, italštině... To nynější české vydání je nejhorší ze všech - je to odsabotovaný paperback od začátku do konce, ani lesklou obálku neudělali.*“³⁶⁰ Uveřejnění *Zprávy* vzbudilo mediální zájem i o postavu samotné autorky. Její životní příběh znovu ožil. Na jaře a v létě roku 1991 byly otisknuty celkem 3 rozhovory s Josefou Slánskou, ve kterých vzpomínala na osudové okamžiky svého života. V archivu jsem našla i původní přepis jednoho z rozhovorů, který jsem do práce rovněž zahrнула.

Josefa Slánská poprvé veřejně zmínila skutečnost, že R. Slánský chtěl krátce po únorovém převratu opustit svou funkci. Podle jejího mínění, ho pobuřovalo, jakým směrem se politika strany po roce 1948 ubírala. Nesouhlasil *„s nekritickým přebíráním sovětských zkušeností.*“³⁶¹ Chtěl dosáhnout socialismu vlastní československou cestou. Nesouhlasil s bolševizací strany. Na otázku, co si myslí o tvrzení, že politické procesy v 50. letech smetly ty, kteří je roztočili, odpověděla: *„Teorie mlýnů je pochybena. Jestli někdo roztočil mlýny, tak to byla StB na pokyn sovětských poradců.*“³⁶² Poprvé tak otevřeně hájila svého manžela. Rudolf Slánský se nechtěl podílet na politice KSČ a nenesl odpovědnost za politické procesy po roce 1948. Zároveň upozornila, že Rudolf Slánský nebyl členem bezpečnostní pětky. *„Byl z ní odvolán s odůvodněním, že je proti třídnímu nepříteli slabý a vystupuje málo energicky. I když se teď o něm říká pravý opak, pravda je, že Ruda byl*

³⁵⁹ Tamtéž, zápis ze dne 22. 3. 1983.

³⁶⁰ CHUCHMA, Josef; PROCHÁZKA, Zdeněk: Víc už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. *Mladý svět*. Bez datace [1991], str. 20.

³⁶¹ PAVLÁSKOVÁ, Nelly: Nikdy mi neodpustili, že mi ublížili Osobní archiv Josefy Slánské. *Nedělní lidové noviny*. 25. 5. 1991, str. 1.

³⁶² CHUCHMA, Josef; PROCHÁZKA, Zdeněk: Víc už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. *Mladý svět*. Bez datace [1991], str. 21.

člověk citlivý, čestný a dovedl spolucítit s lidmi.“³⁶³ Josefa Slánská vyjádřila v rozhovoru i svoje přesvědčení, že základem procesu proti R. Slánskému se stal rok 1936, kdy byl spolu s J. Švermou povolán do Moskvy, aby vyslechli kritiku politiky *Lidové fronty* v předválečném období, i když ji prováděli, jak zdůraznila, na příkaz a se souhlasem K. Gottwalda.³⁶⁴ Josefa Slánská současně vyzdvihla jasný antisemitský podtext procesu s protistátním spikleneckým centrem. „*Proces s „protistátním centrem Rudolfa Slánského“ se měl sám o sobě stát začátkem genocidy Židů ve východoevropských zemích a jenom Stalinova smrt zabránila naplánovanému zločinu. A začít to mělo -jak hořký paradox! - právě u nás, procesem, který jako jediný z vykonstruovaných procesů v lidově demokratických státech byl především protižidovský.*“³⁶⁵ V původním přepisu rozhovoru vzpomínala i na svoje poslední setkání s manželem, které proběhlo večer před jeho popravou v pankrácké věznici. Josefa Slánská poprvé hovořila o tom, že byla zřejmě omámená. „*Přinutili mě, abych si vzala dva vitaminy B, a dokonce mi ukazovali, že jde o nové neporušené balení.*“³⁶⁶ Když viděla svého muže, nedokázala se vzpamatovat. „*Zřejmě jsem v něm vzbudila dojem, že jsme měli možnost proces sledovat. Že jsme o něm věděli a že tedy víme i o rozsudku.*“³⁶⁷ Tato část rozhovoru nebyla nikdy otisknuta. Svoji domněnku o omámení poprvé a naposledy zmínila v roce 1991. Když vzpomínala ve své knize na poslední setkání s manželem, rovněž ho vylíčila jako apatické, ale nespojovala to s omámením nebo zdrogováním. Podle svých slov se nemohla probrat, ač se snažila sebevíc. Po návratu do internace, se jí udělalo nevolno. „*Dusila jsem se, měla jsem zřejmě srdeční záchvat, nesčíslněkrát jsem zvracela. Svíjela jsem se ve sněhu na zemi a estébačka se už ani nesnažila mě zvedat.*“³⁶⁸ Ať už byla skutečnost jakákoli, myslím, že poslední setkání s manželem byla jedna z těch nejtraumatičtějších událostí v jejím životě. Často se vracela k jeho slovům: „*Ani si nedovedeš představit, jak zle se vám povede...*“³⁶⁹ R. Slánský dozajista tušil, jak bude vypadat další osud jeho ženy a dětí. A Josefa Slánská mu musela nesčetněkrát dát za pravdu. „*Výobcování ze společnosti normálních lidí v době*

³⁶³ PAVLÁSKOVÁ, Nelly: Nikdy mi neodpustili, že mi ublížili Osobní archiv Josefy Slánské. *Nedělní lidové noviny*. 25. 5. 1991, str. 1.

³⁶⁴ CHUCHMA, Josef; PROCHÁZKA, Zdeněk: Víc už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. Osobní archiv Josefy Slánské. *Mladý svět*. Bez datace [1991].

³⁶⁵ PAVLÁSKOVÁ, Nelly: Nikdy mi neodpustili, že mi ublížili. Osobní archiv Josefy Slánské. *Nedělní lidové noviny*. 25. 5. 1991, str. 3

³⁶⁶ GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfu Slánském. (Původní přepis rozhovoru). Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, str. 1

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zpráva o mém muži*. 1990, str. 178.

³⁶⁹ GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfu Slánském. Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, str. 6.

procesu a po něm trvalo do konce roku 1989. Aktivní účast na pražském jaru a nesouhlas s okupací byly také smrtelnými hříchy.³⁷⁰

Josefa Slánská v rozhovorech zcela odmítla, že by kdy pochybovala o manželově nevině. „Nikdy jsem nepochybovala o tom, že tvůj otec je nevinný. A z toho jsem vždycky vycházela. Když je nevinný otec a když je nevinný Geminder, kterého jsem znala, když jsem o jejich nevině absolutně přesvědčena, tak jsem přesvědčena o nevině všech. Nikdy jsem o tom nezapochovala.“³⁷¹ V jiném rozhovoru: „I já jsem byla do značné míry fanatička, ale nikdy jsem nepochybovala o tom, že Slánský je nevinný.“³⁷² V devadesátých letech se snažila vzbudit dojem, že žádné pochyby nikdy neexistovaly, že nikdy nebylo dilema mezi vírou ve stranu a vírou v manželovu nevinu.

Osobně si nemyslím, že by Josefa Slánská zapoměla na dilema spojené s ruzyňskou celou, na těžké rozhodování komu a čemu věřit. Vzpomínala na minulost, která byla jednodušší, ale nebyla skutečnou. V jejím vyprávění pochyby vystřídala jistota. R. Slánský chtěl, podle jejích slov, opustit vrcholnou politiku krátce po převratu v roce 1948. Jeho účast na poučovací politice KSČ se tak stala vynucenou. Nesouhlasil s přebíráním sovětského modelu, chtěl vlastní československou cestu k socialismu. Josefa Slánská rovněž odmítla tvrzení, že by byl její manžel strůjcem politických procesů padesátých let. Odpovědnost za procesy byla na straně StB a sovětských poradců. Josefa Slánská se tak na počátku 90. let zcela jednoznačně postavila za svého muže a otevřené ho bránila. Zároveň stavěla *proces s protistátním spikleneckým centrem* do podstatně širších souvislostí. Poprvé se objevilo i přesvědčení, že příprava procesu začala už Moskvě v roce 1936. Rovněž poprvé zmínila únos dcery Nadi v přímém kontextu s politickým procesem manžela. K tématu únosu své dcery řekla: „/... / nerada o tom mluvím. Jsem přesvědčena, že to byla součást přípravy procesu.“³⁷³ Pravdu o únosu své dcery nikdy neodhalila. Osobně mě velmi překvapilo, že až na počátku 90. let, tedy skoro čtyřicet let po procesu, naznačila souvislost mezi únosem dcery a procesem manžela.

Dalším zajímavým okamžikem rozhovoru byla otázka, kdy Josefa Slánská přestala věřit v ideály komunistické strany. Bez váhání odpověděla, že politický proces s jejím

³⁷⁰ PAVLÁSKOVÁ, Nelly: Nikdy mi neodpustili, že mi ublížili Osobní archiv Josefy Slánské. *Nedělní lidové noviny*. 25. 5. 1991, str. 1.

³⁷¹ GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfovi Slánském. (Původní přepis rozhovoru). Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, str. 10.

³⁷² GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfovi Slánském. Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, str. 6.

³⁷³ CHUCHMA, Josef; PROCHÁZKA, Zdeněk: Víc už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. Osobní archiv Josefy Slánské. *Mladý svět*. Bez datace [1991], str. 20.

manželem byl onou pomyslnou poslední kapkou, která v ní definitivně zlomila víru ve stranu. I když zároveň připustila, že i ona byla v období pražského jara nadšenou stoupenkyní A. Dubčeka.³⁷⁴ Podobné tvrzení jsem našla i v ryze soukromém textu, z čehož jsem vyvodila, že výše uvedený výrok nebyl pokusem o určitou mediální stylizaci vlastní osoby: „*Podepsáním Charty 77 hned při jejím vzniku jsem dala jasně najevo, že jsem se s KSCŽ vnitřně rozešla už v padesátých letech.*“³⁷⁵ Realita je však taková, že Josefa Slánská byla v souvislosti s manželovým zatčením z KSCŽ vyloučena v roce 1951 a léta usilovala o navrácení členství. V roce 1963, po rehabilitaci manžela, se tak skutečně stalo. Členkou KSCŽ pak byla až do roku 1969, kdy byla opětovně vyloučena. V sedmdesátých letech litovala, že ze strany neodešla sama po srpnové invazi v roce 1968. V roce 1977 podepsala Chartu 77 a dostala se do přímé opozice k politice KSCŽ. Víra ve stranu nezmizela spolu s procesem s protistátním spikleneckým centrem. I po politické vraždě manžela se členství v KSCŽ ukázalo jako zásadně důležité. Věřila, že se strana ze svých chyb poučila a že dovede společnost ke komunismu. Tyto naděje definitivně zmizely spolu se srpnem. Odpověď Josefy Slánské, stejně jako její soukromé vzpomínky, si viditelně protřečily s jejím skutečným jednáním v 50. a 60. letech minulého století.

V souvislosti s listopadovou revolucí se v životě Josefy Slánské opět objevilo téma komunistické minulosti. Přesto že Josefa Slánská podepsala Chartu 77, nevzdala se své víry v socialismus jako takový. Byla přesvědčena, že komunismus je nejlepším možným společenským uspořádáním a pevně věřila, že jednou bude v praxi správně uskutečňován. Svržení totality sebou přineslo otevřenou kritiku minulého režimu a jeho stoupenců. Pod hesly rodící se demokracie se komunistická minulost stávala zločinem. Všichni komunisté se takřikajíc házeli do jednoho pytle. Byla to právě tato skutečnost, kterou Josefa Slánská tak těžce nesla: „*/.../ má být zatracen každý, kdo byl členem KSCŽ i jen jediný den! /.../ Proč bych se měla cítit zločincem? Za to, že jsem lidem pomáhala, jak jsem mohla, za rto {sic}*³⁷⁶, *že jsem věřila (a dosud věřím (v ušlechtilé - a jen ty ušlechtilé myšlenky socialismu, který se nikde nevytvárel).*“³⁷⁷ Josefa Slánská byla hrdá na své předválečné členství v KSCŽ. Ve svých vzpomínkách nikdy nelitovala, že do strany vstoupila. Častokrát se vracela k meziválečnému období KSCŽ jako k ideálu solidarity, skromnosti, pracovitosti a obětavosti. Nemohla přijmout, že by tato podoba komunismu mohla být chápána jako

³⁷⁴ GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfu Slánském. (Původní přepis rozhovoru). Osobní archiv Josefy Slánské. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, str. 13.

³⁷⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *interview*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1991, str. 4.

³⁷⁶ [to]

³⁷⁷ SLÁNSKÁ, Josefa: *Inventura*. Osobní archiv Josefy Slánské. Bez datace [počátek 90. let], str. 3.

zločin.

Porevoluční politické úvahy Josefy Slánské jsou poměrně zmatené, což patrně souvisí s vysokým věkem samotné autorky. Ve své *Polistopadové úvaze* reflektovala především změnu společenských nálad na jaře roku 1990. Soudila, že ze společnosti vymizelo nadšení a ochota obětovat v zájmu rozvoje demokracie něco ze svého vlastního pohodlí. Mnohokrát zdůraznila, že bez široké podpory lidí, především pak dělníků, nebude vývoj demokracie úspěšný, a to i přes to, že nová vláda pracuje ve dne v noci. V roce 1992 pak Josefu Slánskou trápila především otázka rozdělení Československa. „*Hrozím se nejen důsledků hospodářských, /... /, ale hlavně morálních. /... /. Jsem proti rozbití státu, jsem pro referendum, jsem proto, aby se našla vhodná forma spoluzití ve společném státě - Československu.*“³⁷⁸ Josefa Slánská ve svých úvahách dospěla až k názoru, že rok 1989 bude tím nejtragičtějším rokem v dějinách Československa. „*A nejsmutnějším datem historie Československa nebude ani rok 1938 nebo 1948 či 1968 (sov. okupace) ale rok 1989, kdy byli od vlády odstraněni komunisté, proklet socialismus a v rámci zavedení tržního hospodářství návrat ke kapitalismu. Stát pro milionáře, podvodníky, úplatkáře {sic}*“³⁷⁹ *řádové občany jejich zbídačováním.*“³⁸⁰ Josefa Slánská vyrůstala v době prvorepublikového kapitalismu, její rodina si v době hospodářské krize prošla velmi nelehkým obdobím. Byla to právě zkušenost z dětství, která ji přivedla ke komunistické ideologii. Josefa Slánská uvítala svržení mocenského monopolu KSČ v listopadu 1989. Již v období pražského jara zdůraznila význam demokratických principů pro budoucí úspěšný vývoj společnosti. Neobávala se demokracie, ale návratu ke kapitalismu, v kterém viděla problémy spojené se sociální nerovností a nezaměstnaností.

V březnu v roce 1993 strávila Josefa Slánská týden v Moskvě kvůli natáčení krátkého filmu o její rodině.³⁸¹ Pobyt v Moskvě probudil staré rány spojené s únosem dcery Nadi. Josefa Slánská, podle svých slov, nabyla dojmu, že snaha dozvědět se cokoli o Nadě je marná. „*Je to beznadějně, že od jejího únosu (3. října 1943) uplynulo už téměř padesát let a sotva se v archivech KGB, KSSS či kriminálky na Petrovce (tam prý archivy z té doby zlikvidovali, řekl mi včera Ruda (syn - pozn. aut.)) nějaký věrohodný dokument najde.*“³⁸² V deníkovém zápisu popsala svůj stav jako depresi. Plakala i několikrát denně. Plně si uvědomovala, že ji k nalezení Nadi nezbyvá už čas. A lze si jen těžko představit beznaděj

³⁷⁸ SLÁNSKÁ, Josefa: *Inventura*. Osobní archiv Josefy Slánské. Bez datace [počátek 90. let], str. 10.

³⁷⁹ [potlačující]

³⁸⁰ Tamtéž, str. 11.

³⁸¹ Jednalo se o film *Stará historie?* režiséra P. Štingla.

³⁸² SLÁNSKÁ, Josefa: *Inventura*. Osobní archiv Josef Slánské. Bez datace [počátek 90. let], str. 12.

a vysílení po padesáti letech usilovného hledání své dcery. „*Jediná naděje by byla, kdyby se něco našlo v archivech KGB, nebo kdyby promluvil někdo z „poradců“³⁸³ v době procesu - protože někdo musel Rudu (manžela - pozn. aut.) vydírat Nad'ou. Že ho vydírají, mi řekl pár dní před uvězněním a k dalšímu rozhovoru (kdo a proč) už nemohlo dojít.*“³⁸⁴

Josefa Slánská se zmínila o souvislosti mezi procesem a únosem dcery až při rozhovoru pro *Mladý svět* začátkem 90. let. Nyní je to vůbec poprvé, co uvedla skutečnost, že se únos dcery stal předmětem vydírání Rudolfa Slánského. Nelze říci, jak to bylo skutečně s únosem dcery, nicméně je velmi zajímavé sledovat posun v jeho interpretaci. Až v 90. letech Josefa Slánská přímo hovořila o spojitosti mezi procesem a únosem dcery.

Josefa Slánská na svůj život v 90. letech pohlížela jednodušeji než ve své knize z 60. let. V jejím vyprávění pochyby minulých let vystřídala do té doby nebývalá jistota. Vyprávěla o minulosti, která v mnohém neodpovídala skutečným činům. V 90. letech nepřemýšlela komu a čemu věřit, dilema mezi stranou a manželem v této verzi minulosti neexistovalo. Stejně tak v jejích očích nenesl R. Slánský odpovědnost za politické procesy, vina byla na straně StB a poradců. Politické procesy pak označila za poslední kapku, díky které se rozplynula víra ve stranu. Nemyslím si, že by Josefa Slánská na své pochyby a nejistotu zapoměla spolu s rostoucím věkem. Spíše se na sklonku života snažila ukázat svůj životní příběh jednodušší, možná i hezčí, než ve skutečnosti byl. Není divu, že po tolika letech demonizování a odsuzování R. Slánského, využila mediálního zájmu, veřejně se za něj postavila a snažila se ho společnosti ukázat v jiném světle.

Josefa Slánská zemřela v roce 1995.

³⁸³ Josefa Slánská ve stejném textu uvedla, že Bojarský, jeden ze sovětských poradců, prý při rozhovoru a natáčení v Moskvě řekl, že o únosu Nadi vůbec nevěděl.

³⁸⁴ SLÁNSKÁ, Josefa: *Inventura*. Osobní archiv Josef Slánské. Bez datace [počátek 90. let], str. 12.

4. ZÁVĚR

„Nebylo snadné natož příjemné žít v prostředí bez přátel, kdy si zbabělci vylepšovali kádrové posudky projevováním nepřátelství nebo opovržení. Zažily to tisíce žen, jejichž muži byli buď popraveni, nebo odsuzováni na dlouhá léta vězení. Ti, co přežili, buď byli nebo mají být rehabilitováni, ale hrůzy, mučení, utrpení rodin nikdo a nic vzít zpět nemůže. Tisícům, možná desetitisícům dětí bylo ukradeno dětství a mládí jen proto, že jejich otcové a matky byli lživě obviněni z „činnosti nepřátelské socialistického státu“, vytvářejícího nikoli socialismus, ale státní kapitalismus, demokracii zaměnil za totalitu tak dokonalou, že každý, kdo se v tomto státě narodil, byl doslova od kolébky pod dozorem nejen estébáků, ale i různých kádrováků, donašečů.“³⁸⁵

Ve své práci jsem se snažila přiblížit postoj Josefy Slánské k *procesu s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským* a zároveň postihnout změnu v jeho interpretaci, ale i jeho dějinného, a především biografického, významu napříč 2. polovinou minulého století na základě studia archivních pramenů získaných z osobního archivu Josefy Slánské. Soustředila jsem se především na způsob, jakým se Josefa Slánská v průběhu svého života vracela k politickému procesu jak v rovině osobní, tak i veřejné, oficiální. Usilovala jsem o hlubší porozumění specifické životní zkušenosti Josefy Slánské na pozadí sociální reality „doby po-procesové“, přičemž jsem se věnovala zejména významným dějinným mezníkům 2. poloviny 20. století, jakými jsou léta 1963, 1968, 1977 a 1989.

Josefa Hašková se s Rudolfem Slánským seznámila na počátku 30. let 20. století. Od toho okamžiku se stali nerozlučným párem. V roce 1935 se jim narodil nemanželský syn Rudolf ml. Sňatek uzavřeli o dva roky později. Jejich spokojené soužití překazilo až neštěstí v období emigrace v Moskvě, kdy jim byla unesena dvou a půl měsíční dcera Naďa. S únosem dcery se Josefa Slánská nikdy nesmířila. Nepřestala doufat, že ji jednou opět nalezne. V roce 1949 se jim narodila druhá dcera Marta. Rodinné štěstí překazily až události spojené s listopadem 1951. Rudolf Slánský byl 23. listopadu 1951 uvězněn a později obviněn za vedení protistátního spikleneckého centra. Spolu s dalšími deseti odsouzenými byl popraven 3. prosince 1952. Josefa Slánská byla spolu s dětmi Rudolfem ml. a Martou v době manželova zadržení internována a na jaře roku 1953 odvezena do

³⁸⁵ SLÁNSKÁ, Josefa: *Zamyšlení*. Osobní archiv Josefy Slánské. Říjen 1990, str. 2.

vyhnanství v obci Rázová na Moravě. Do Prahy se mohli vrátit až na samém sklonku roku 1955. Rudolf Slánský byl soudně rehabilitován v roce 1963. Josefě Slánské pak bylo ve stejném roce znovu navraceno členství v KSČ. V té době začala rovněž psát svou knihu *Zpráva o mém muži*. Spolu s pražským jarem se jí naskytla možnost vydat alespoň část svého svědectví v Literárních listech. V souvislosti s vojenskou intervencí Československa se společenské poměry opět rychle vracely ke starým pořádkům. Příběh Josefy Slánské se své knižní podoby v tomto období nedočkal. Josefa Slánská se opět stala pomyslným trnem v oku vládnoucí garnituře. V roce 1969 byla znovu vyloučena ze strany. V roce 1977 se jako jedna z prvních podepsala pod prohlášení Charty 77, oficiálně tak vyjádřila svůj hluboký nesouhlas s politikou KSČ. Listopadový převrat a zbavení moci KSČ uvítala s nadšením. S čím se však nemohla smířit, byl rozpad Československa.

Josefa Slánská se narodila těsně před vypuknutím 1. světové války. Vyrůstala v době Masarykovy republiky. Byl to právě prožitek spojený s prvorepublikovým kapitalismem, který Josefu Slánskou přivedl ke komunistickým ideálům. Plně vnímala problémy spojené s nezaměstnaností. Na systém, který ve společnosti ze své podstaty vytváří sociální nerovnost, pohlížela jako na zásadně špatný. Pevně věřila ve vznik spravedlivějšího společenského řádu, kde by nebylo chudých a nezaměstnaných. V jejím světě se protipólem k meziválečnému kapitalismu stal komunismus reprezentovaný KSČ. Josefa Slánská spojila své hluboké sociální citění s vírou ve správnost konání strany. Očekávala jsem, že v souvislosti s politickými procesy 50. let 20. století víra ve stranu zmizí, avšak členství v KSČ se v životě Josefy Slánské i po této zkušenosti ukázalo jako zásadně důležité. Byla přesvědčena, že myšlenka komunismu je správná, a pevně věřila, že se strana ze svých omylů poučí, napraví své chyby a bude opět vytvářet socialismus. Otevřená kritika strany poprvé přišla spolu s pražským jarem. Josefa Slánská se vymezila proti politice KSČ po roce 1948, kdy byly ve veřejném prostoru diskuze a agitace nahrazeny rozkazy. Ve světě Josefy Slánské tak vznikly dvě strany, ta správná prvorepubliková a ta špatná, která se dostala po únorovém převratu k moci. To, co chybí, je vysvětlení, proč se politika strany po únoru tolik změnila, když se k moci dostali právě ti lidé, kteří ji budovali v meziválečném období. Josefa Slánská zcela souhlasila s polednovou proměnou strany. Vyzdvihla nutnost demokratizace života strany a s tím úzce související otázku informovanosti veřejnosti a požadavek zrušení cenzury. Se srpnovou intervencí vojsk Varšavské smlouvy se dostavilo silné rozčarování. Josefa Slánská plně pochopila rizika přicházející doby a jako desítky dalších se připojila k dopisu svazu

spisovatelů Národnímu shromáždění, ve kterém se požadovalo zrušení trestu smrti. Od samého počátku byla normalizační politika KSČ neslučitelná s humanistickým založením Josefy Slánské a zároveň byla v přímém rozporu s dědictvím pražského jara. Srpen byl pro Josefu Slánskou krutým vystřízlivěním, s kterým se rozplynula víra ve stranu, nikoli však víra v socialismus, ta byla, zrovna tak jako ideál prvorepublikové strany, neotřesitelná. Josefa Slánská přestala být komunistkou ve smyslu členky strany, ale svým vnitřním založením jí zůstala až do smrti. O komunismu však nemluvila jako o diktatuře proletariátu, ve svých textech nereflekovala jeho totalitní rysy. V jejím pojetí byl komunismus především řešením chudoby, nezaměstnanosti, ale i společenské nerovnosti a nespravedlnosti. Josefa Slánská vnímala komunismus jen v jedné jeho rovině a to v té humanitní. Přesto neodsoudila způsob, jakým se KSČ dostala k moci, nekritizovala likvidaci politické opozice nebo třeba církve. Bezpochyby musela vnímat i tyto podoby komunismu, ale mlčela o nich. Myslím, že ze stejného důvodu jako mlčela o politických procesech po roce 1948. Její manžel se na této politice podílel, spolu s kritikou strany by se nutně musela vypořádat i s jeho účastí na pounorové vládě KSČ. Dalším zlomovým okamžikem v životě Josefy Slánské bylo podepsání Charty 77. Po zkušenosti z 50. let viděla v normalizační politice KSČ snahu o návrat ke starým pořádkům, kterých se oprávněně obávala. O aktuálních poměrech mluvila jako o době, kdy se životy lidí staly opět bezcennými. S podepsáním Charty 77 ukázala, že není tou stejnou Josefou Slánskou, jakou byla v 50. letech. I po 20 letech represí dotýkajících se jí i jejích nejbližších, v sobě našla sílu vyjádřit svůj nesouhlas. Spolu s podepsáním Charty 77 přišla i snaha o vyrovnání se s komunistickou minulostí. Josefa Slánská nikdy nelitovala, že vstoupila do KSČ. I po podepsání Charty 77 přiznala, že by do prvorepublikové komunistické strany opět vstoupila. Vyčítala si však, že stranu neopustila v okamžiku, kdy měla první pochybnosti o správnosti jejího konání. Hluboce litovala, že ze strany neodešla při prvním střetu mezi vlastním svědomím a požadavky strany. Celý život se snažila smířit sama se sebou. Cítila spoluodpovědnost za omyly socialistického režimu. V 2. polovině 70. let hledala příčiny, proč nahlas nevyslovila své pochyby ohledně politických procesů. Z jejích textů lze vyčíst, že se považovala za politicky neuvědomělou. Cítila se nevzdělaná, hloupá. Pochybovala sama o sobě i o správnosti svých úsudků. Neměla nikdy vysokou stranickou funkci, takže ve svých očích neměla ani reálnou možnost něco změnit. Nejednou jsem pak našla i paralelu mezi vírou ve stranu a vírou náboženskou, skrze kterou se snažila přiblížit svou zaslepenost, nekritický postoj a fanatismus.

Myslím, že to byla právě zkušenost 50. let, která Josefu Slánskou dovedla až k podepsání Charty 77. Spolu s pražským jarem v mnoha ohledech prozřela, uvědomovala si propastný rozdíl mezi ideálem a realitou, mezi tím, jaké by věci měly být a jakými skutečně jsou. Po srpnové invazi pochopila, že v rámci komunistické strany není žádná změna možná. Zároveň vnímala skutečné nebezpečí spojené s přicházející dobou. Tentokrát však neváhala, definitivně se rozešla s KSČ a v roce 1977 jako jedna z prvních podepsala prohlášení Charty 77. Určitě tušila, co ji s podpisem čeká, přesto se rozhodla podepsat. Nechtěla mlčet a později litovat. Možná právě v disentu našla způsob, jak se smířit se svou minulostí.

V 90. letech se Josefa Slánská ve svých úvahách, ale i v rozhovorech vracela znovu k minulosti. Její vyprávění se však oproti knižní verzi v leccčems lišilo. Zcela z něj zmizely pochyby a nejistota, mnohé skutečnosti pak buď úplně vynechala anebo je výrazně zjednodušila. Desítky let mlčela, přestože se nejednou musela vypořádat s útlakem a kritikou. Na sklonku života se rozhodla využít svého práva říci nahlas vlastní verzi minulosti. Není divu, že po letech démonizování manžela, jej začala bránit. Zároveň se v jejím vyprávění objevila i tendence některé komplikované skutečnosti zjednodušit. Obzvláště pak ve vztahu k manželovi minulost viditelně romantizuje. Například tak zmizelo dilema mezi vírou ve stranu a vírou v nevinu manžela

Jméno Slánská se stalo po politickém procesu s protistátním spikleneckým centrem společenským stigmatem, s kterým se Josefa Slánská musela potýkat po zbytek života. V 50. letech byla Josefa Slánská vdovou po zrádci a špionovi R. Slánském. Nenávistné projevy okolí byly na denním pořádku, řada jejích přátel se od ní ze strachu nadobro odvrátila. Mnoho lidí, s kterými se setkávala po propuštění z internace, podepsali souhlas s popravou jejího manžela, někteří z nich cítili lítost, někteří měli pocit zadostiučinění. Svůj život od politického procesu popsala na počátku 60. let jako internaci na svobodě. Cítila, že na svůj život přestala mít jakýkoli vliv. V důsledku odhalení kultu osobnosti a odsouzení stalinismu přišla vlna revisionismu, která se týkala i procesu s protistátním spikleneckým centrem. R. Slánský se stal tím, kdo byl odpovědný za zavádění nezákonností do strany po roce 1948. V roce 1963 byl R. Slánský soudně rehabilitován, zároveň však bylo potvrzeno jeho vyloučení ze strany na základě porušování stranických zákoností. Josefě Slánské ve stejném roce bylo navráceno členství v KSČ a její vyloučení bylo označeno za neoprávněné. Už nebyla vdovou po zrádci a špionovi R. Slánském, ale vdovou po muži, který se aktivně podílel na vládě KSČ. Vztah společnosti k osobě Josefy Slánské byl i v tomto období komplikovaný. Spolu s pražským jarem se pak Josefa Slánská

ocitla v centru mediálního zájmu. Mnoho bývalých známých se k ní v této době hlásilo. Výpovědi obětí stalinismu byli součástí každodenní reality, přesto byl její příběh v mnohém jiný. Lidé často s jejím utrpením soucítili, litovali ji. Ale lítost ani soucit nemohou být základem pro rovné postavení ve společnosti. Vydání její knihy bylo po srpnové invazi zastaveno. Josefa Slánská se stala vládnoucí garnituře opět trnem v oku. Nesouhlasila s odsouzením politických a společenských změn na přelomu let 1967 - 1968. V roce 1969 byla znovu vyloučena z KSČ. Normalizační politika KSČ ji dovedla až k podepsání Charty 77. Drobnohled StB se zintenzivnil spolu s její ilegální činností v disentu. Ve svých úvahách se znovu vracela k pocitu izolace na svobodě. Až do listopadového převratu tak byla Josefa Slánská v přímé opozici k normalizační politice KSČ. Spolu s listopadovým převratem přišlo celospolečenské odsouzení komunismu a všech jeho stoupců, na které bylo pohlíženo téměř jako na zločince. Josefa Slánská se tak opět dostala do nelehkého společenského postavení. V roce 1990 vyšla její *Zpráva*, společnost se tak poprvé mohla seznámit s celým jejím příběhem. Spolu s vydáním knihy se objevil mediální zájem o její osobu, bylo uveřejněno několik rozhovorů. Začátkem roku 1993 byl s Josefou Slánskou natočen krátký film *Stará historie?*, ve kterém znovu vylíčila svůj nelehký životní osud.

Život Josefy Slánské připomíná plavbu lodí po rozbouřeném moři. Jednou byla nahoře, jindy ji vlny div nezničily. Její přátelé se k ní nejednou ze strachu otočili zády. Někteří se v těch „dobrých“ dobách vracely, někteří ji opouštěli navždy. Ale byli tací, kteří zůstali po jejím boku i v těžkých dobách, o nich mluvila jako o vzácných výjimkách, které prošli nelehkou prověrkou času. Jedni k ní přistupovali s nenávisť, druhí s lítostí a soucitem, další se zájmem a zvědavostí, mnozí pak se strachem. Politický proces vzal Josefě Slánské mnoho, mimo jiné i pocit obyčejného člověka. Po zbytek života přišla o možnost cítit se jako normální člen společnosti.

„Vy, nesoučastníci, kteří jste neměli ani neměli možnost dýchat atmosféru doby nás (komunisty – pozn. aut.) považujete za naivní a nechápete, že jsme už tehdy neviděli to, co je vám a i mnohému z nás jasné dnes. Nemyslíš, že i vás mladší generace čeká stejný osud? Že generace, neznající ovzduší dnešní doby, tedy zase nesoučastnické, budou některé vaše dnešní postoje a činy, sebelíp myšlené, pokládat za scestné, naivní, neomluvitelně hloupé a třeba i škodlivé? /.../ Že i vy teprve až zpětně budete správně vidět, co jste udělali špatného a co dobrého? Jsem přesvědčena, že ani vy se podobné konfrontaci nevyhnete, že i vy třeba dnešní historici se jednou ocitnete na soudní lavici dějin a budete se zodpovídat ze svých postojů a činů stejně jako my dnes.“³⁸⁶

³⁸⁶ SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis Karlovi Bartoškovi*. Osobní archiv Josefy Slánské. 24., 25. 7. 1977, str. 21., 22.

5. ARCHIVNÍ PRAMENY

- BARTOŠEK, Karel: *Vedení KSC jako smečka vlků? /Rozhovor s Josefou Slánskou v roce 1977/* (přepis rozhovoru s prvními korekcemi). 1977, 31 str.
- CUTKA, J.: Hodnota přátelství *Reportér*. 27.3. -3. 4. 1968, č. 13.
- CHARTA 77: Slovo ke spoluobčanům – výzva československé veřejnosti k občanské spoluodpovědnosti a k úsilí o demokratický režim v zemi. D362, Praha. 6. 1. 1987.
- CHUCHMA, Josef, PROCHÁZKA, Zdeněk: Víc už vědět nechci. Rozhovor s Josefou Slánskou. *Mladý svět.*, Bez datace [1991].
- GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfu Slánském. Původní přepis rozhovoru pro *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991, 19 str.
- GÁLIS, Radek: Nejen o Rudolfu Slánském. *Slovo na sobotu*. 20. 7. 1991.
- PAVLÁSKOVÁ, Nelly: Nikdy mi neodpustili, že mi ublížili. *Nedělní lidové noviny*. 25. 5. 1991.
- RUPEŠ, B., SVOBODA L.: Nelze udělat tečku za polovinou pravdy. *Obrana lidu*. 16. 3. 1968, č. 11.
- SVOBODA, L., RUBEŠ, B.: Nevzdávat se polednových nadějí. *Obrana lidu*. 21. 12. 1968, č. 51-52.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Bez názvu [Ve schránce ležel dopis...]*. Bez datace [1963], 7 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Deník Listopad 1965*. 1965, 44 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Deník signatářky I*. 16. 4. 1978 - 8. 11. 1978, 187 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa. *Deník signatářky II*. 9. 11. 1978 - 17. 2. 1979, 273 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: "Dole" a "nahore" včera a dnes. Bez datace [70. léta], 10 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Dopis Karlovi Bartoškovi*. 24., 25. 7. 1977, 68 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Charta 77*. Červenec 1977 a leden 1993, 3 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *interview*. 1991, 4 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijú Špaček – Slánská*. Duben 1990, 19 str. (Psáno pro Les Temps Modernes, Paříž. Uveřejněno tamtéž v čísle 528, červenec 1990 – pozn. J. S.)
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Páté přes deváté. Intervijú Špaček - Slánská (Nepoužité pro les Temps)*. Bez datace [1990], 9 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Inventura*. Bez datace [počátek 90. let], 11 str.

- SLÁNSKÁ, Josefa: *Březen 1993*. 1993, 10 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Jiná nebudu. Léto 1977*, 7 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Kolem rehabilitace*. Červen 1963, 14 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Kousek po kousku mi vrací z ÚV*. Bez datace [1965], 2 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Nad'a*. Osobní archiv Josefy Slánské. 16. 7. 1959, str. 7.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Nás pravda nezajímá*. Únor 1965, 18 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *O dějinách*. 23. 7. 1977, 4 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník - leden, duben 1965*. 1965, 116 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Osobní deník 1983*. Osobní archiv Josefy Slánské. 1983, 270 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Po návštěvě*. 1964, 3 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Pro mě žije dál*. 1964, 6 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Proč těžkým je dnes zločinem*. 1978, 1 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Vztah ke straně*. Bez datace [1977], 6 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *Zamyšlení*. Říjen 1990, 2 str.
- SLÁNSKÁ, Josefa: *...že ze mne mluví komunistka*. Bez datace [počátek 90. let], 6 str.
- Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949 – 1954. *Rudé právo*, 22. 8. 1963.

6. LITERATURA

- BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Paseka. Praha, 2001, 320 str.
- CUHRA, Jaroslav: Poučení stále (málo) platné. Příběh jednoho politického manifestu. *Dějiny a současnost*, 2008, číslo 1. Dostupné z <http://dejinyasoucasnost.cz>
- ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy 1968. 21. srpen v ulicích Prahy*. Naše vojsko, Havlíčkův Brod 2011, 271 str.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2011, 374 str.
- DVOŘÁKOVÁ, Ilona: Obsahová analýza/ Formální obsahová analýza/ Kvantitativní obsahová analýza. *Antropowebzin*. 2/2010. Dostupné z antropologie.zcu.cz
- HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005, 408 str.
- JEŘÁBEK, Hynek. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: katedra sociologie fakulty sociálních věd UK, 1993, 162 str.
- KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Práh, Praha, 2011, 472 str.
- KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání*. K dějinám české společnosti 1969-1993. Academia. Praha, 2012, 396 str.
- KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka ÚV KSČ*. Mladá fronta. Praha, 1992, 303 str.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta. Praha, 1993, 447 str.
- KŘEŠŤAN, Jiří: Hovoří Moskva – Moskva hovoří! *Paměť a dějiny*, 2014, č. 1.
- OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969/1989*. Praha: ÚSD AV ČR. Maxford, 1994, 124 str.
- PACNER, Karel: *Osudové okamžiky*. Themis. Praha, 1997, 720 str.
- PERNES, Jiří: Rok 1953 v Československu. In: *Paměť a dějiny*. 2013, č. 3.
- SURYNEK; Alois, KOMÁRKOVÁ; Růžena, KAŠPAROVÁ; Eva. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001, 164 str.
- SVOBODA, Michal: Biografická metoda v antropologii. *Přehledové studie 07/12*. Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu. Katedra antropologických a historických věd FF ZČU. 2007.
- ŠOLC, Jiří: Operace „Velký metař“. *Historie a vojenství*. 4/1995.

- ŠŤOURAČOVÁ, Jiřina. *Úvod do archivnictví*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 139 str.
- ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, roč. 1, č. 1, 2010.
- VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání*. Pražské jaro 1968. Mladá fronta, Praha 1990, 157 str.
- VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011, 293 str.
- VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKOÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, 234.
- VEBER, Václav: Rok 1953 a východní Evropa. In: *Paměť a dějiny*. 2013, č. 3.

7. PŘÍLOHY

Veškeré materiály (vyjímaje *Udělení souhlasu ke zpracování osobních a citlivých údajů*) obsažené v příloze jsou získané z osobního archivu Josefy Slánské.

Udělení souhlasu ke zpracování osobních a citlivých údajů

Já níže podepsaná Marta Slánská, nar. 8.6.1949, ve smyslu zákona č. 101/2001 Sb., o ochraně osobních údajů, v platném znění, tímto uděluji Kristýně Bekrové, nar. 15.4.1990, svůj souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů získaných ze soukromého archivu mé matky, Josefy Slánské, jehož jsem vlastníkem, a to výlučně pro účely bakalářské práce s názvem „Politické procesy a jejich dopad na život a dílo Josefy Slánské ve světle archivních pramenů“ zpracovávané shora jmenovanou Kristýnou Bekrovou.

Současně uvádím, že po dohodě s Kristýnou Bekrovou, nebyly se mnou konzultovány či z mé strany vysvětlovány ani obsah archivu a jím popisované jednotlivé skutečnosti, ani jejich kontext s historickými a politickými událostmi, a obsah bakalářské práce případně jakékoliv Kristýnou Bekrovou uváděné závěry či interpretace jsou čistě subjektivní a tvoří samostatnou práci shora jmenované Kristýny Bekrové.

V Praze dne 13. 5. 2014

Marta Slánská

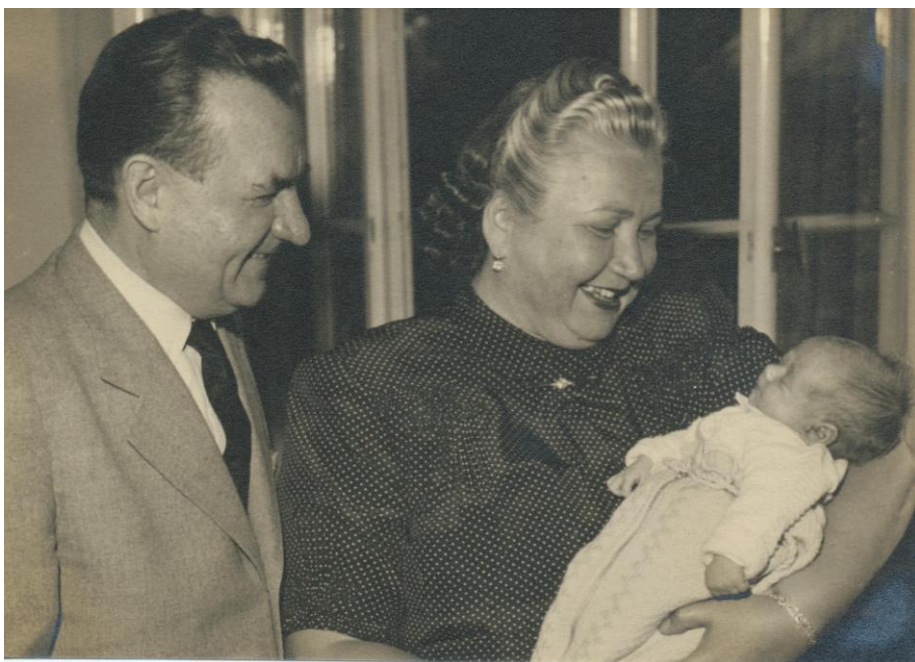
Obr. 1. Udělení souhlasu ke zpracování osobních a citlivých údajů

Obr. 2. Josefa Slánská

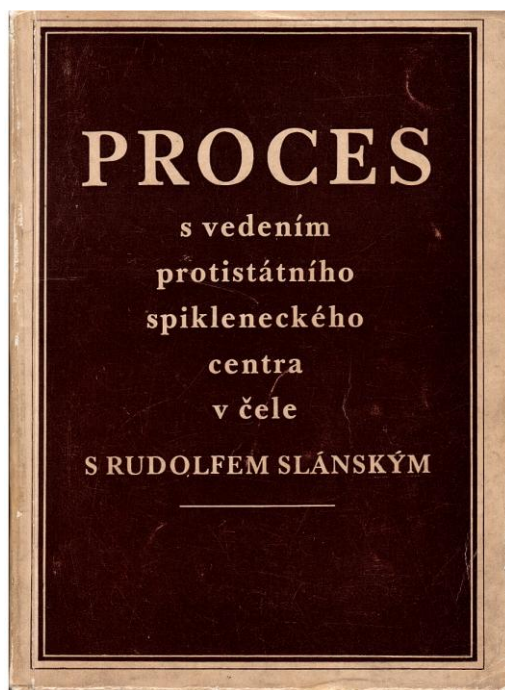
Obr. 3. Josefa a Rudolf Slánští

Obr. 4. Klement a Marta Gottwaldovi s kmotřenkou Martou Slánskou

Obr. 5. Zleva: Josefa Slánská, Marta Slánská, Rudolf Slánský ml. a Rudolf Slánský

Obr. 9. Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1953, 547 str.

ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA
Obvodní NÁRODNÍ VÝBOR v Praze 14
OKRES Praha

ÚMRTNÍ LIST

V KNIZE ÚMRTÍ Obvodního NÁRODNÍHO VÝBORU
v Praze 14.
VE SVAZKU 4 ROC. 1952 NA STRANĚ 264 POD ČÍS. RADOVÝM 1168
JEST ZAPSÁNO

Den, měsíc, rok a místo úmrtí	3.12.1952.- třetího prosince jeden tisíc devět set padesát dva. Praha 14 Nublo, Táborská tř. čp.988
Jméno a příjmení	Rudolf Slánský
Povolání	generální tajemník
Stav	ženatý
Bydliště	Praha 6 Bubeneč, Korunovační čis. 35
Pohlaví	mužské
Den, měsíc, rok a místo narození	31.července 1901 Mezvěstice okr.Elovice
Jméno a příjmení pozůstatého manžela	Josefa Slánské roz. Hašková
Jména a příjmení rodičů zemřelého	Šimon Slánský a Jindřiška Slánská roz. Epsteinová
Příčina smrti	Udušení z oběšení- N 991
Místo a datum pohřbu (kremace)	-

REPUBLICA ČESKOSLOVENSKÁ V.2. PŘEDSEDA:

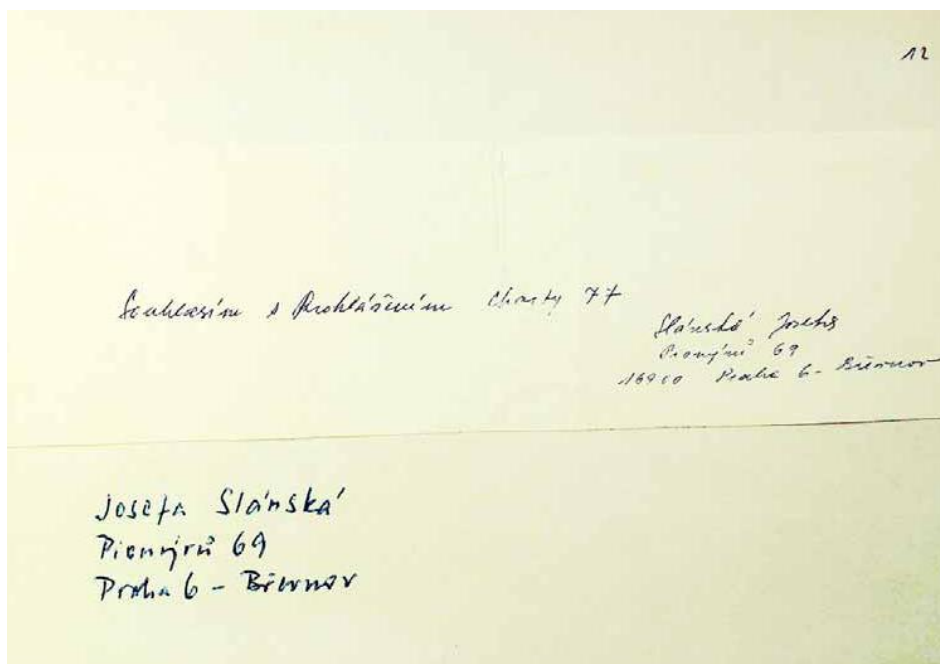
v Praze, dne 9.února 1955. *J. Paulík*
zást. matrikáře.

Publikační ústav ministerstva vnějška. Platit se nemá. Čís. skl. 6-5

Obr. 10. Úmrtní list Rudolfa Slánského

Obr. 11. Kniha Josefy Slánské *Zpráva o mém muži*

Obr. 12. Souhlas Josefy Slánské s prohlášením Charty 77

Obr. 13. Rudolf ml. a Marta Slánští

Obr. 14. Zleva: Josefa Slánská, Marta Slánská, Rudolf Slánský ml.